

“คนพลัดถิ่นกับการกลายเป็นสินค้า”
: ประสบการณ์ชีวิตของชุมชนไทใหญ่กับการค้าแรงงาน
ในมิติทางสังคมวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-พม่า

รายงานการวิจัยภายใต้โครงการ
“อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองเชิงวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย”

สนับสนุนโดย
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

อรัญญา ศิริผล

แด่ลุงจันทา นันทา
และคนไทใหญ่พลัดถิ่น
ผู้แสวงหาเส้นทางแห่ง “ธรรม” ทุกท่าน

คำขอขอบคุณ

เมื่อเราพูดถึงแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติ พม่า ลาว เขมร ภาพที่ปรากฏโดยทั่วไปมักมีภาพความเห็นอันหลากหลายทั้งด้านบวกด้านลบเสมอ เช่น -- เราได้คนทำงานหนักค่าตัวถูก แต่อาจต้องระวังว่าจะถูกขูดรีดหรือเป็นอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินเหมือนที่เป็นข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์, หรือ-- คนพวกนี้ไม่ได้เดือดร้อนจริง พวกเขาเข้ามาเพื่อขุดทองจากการทำงานแถมยังงานคนไทยอีก หรือ -- ภาพคนหลบอยู่ในกระสอบขึ้นรถบรรทุกของนายหน้าค้าแรงงานแอบหนีเข้ามาทำงาน ฯลฯ และอีกหลากหลายความเห็นที่เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์แรงงานต่างด้าวที่กำลังเติบโตในเมืองไทย

สำหรับงานชิ้นนี้ หากให้คำจำกัดความโดยทั่วไปแล้ว คนพลัดถิ่นชาวไทยใหญ่ที่เป็นพระเอกของงาน ก็ถือเป็นหนึ่งในกลุ่มแรงงานต่างด้าวสัญชาติพม่า นั่นเอง โดยที่มาที่ไปแล้ว คนไทใหญ่พลัดถิ่น ก็คือ หนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์หลักของพม่า มีถิ่นฐานอยู่ในรัฐฉาน ประเทศพม่า หากเราย้อนกลับไปดูประวัติศาสตร์ จะพบว่า คนไทใหญ่กับคนไทยมีเรื่องราวมากมายเกี่ยวโยงกันฉันท์พี่น้อง ไม่ว่าจะจริงหรือไม่ในทางประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่ความรู้สึกของความเป็นญาติพี่น้อง หรือการเป็นกลุ่มชน “คนไท” เฉกเช่นเดียวกับคนไทยบ้านเราเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันคนไทใหญ่พลัดถิ่นที่เข้ามาเป็นแรงงานในเมืองไทยเหล่านี้ พวกเขาเป็นหนึ่งในกลุ่มชนที่ได้รับผลกระทบจากการต่อสู้เพื่อเสรีภาพในพม่า จนต้องระเห็จระเหวร้อนออกจากบ้านตัวเองมาเป็นคนพลัดถิ่นในเมืองไทย หากจะว่าไป ชีวิตของพวกเขา ก็เหมือนเคราะห์ซ้ำกรรมซัด ที่ในด้านหนึ่ง “ถูกกระทำ” ทางร่างกายและจิตใจจากผลผลิตของความขัดแย้งทางการเมืองในพม่า ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะถูกฉกฉวยโอกาสจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กำลังเติบโตขึ้นในเมืองไทยเพื่อใช้แรงงานของเขาเป็นต้นทุนการผลิต

งานชิ้นนี้จึงต้องการทำความเข้าใจปรากฏการณ์คนพลัดถิ่นชาวไทยใหญ่ที่อยู่บริเวณชายแดนภาคเหนือตอนบนกับการเข้ามาเป็นแรงงานรองรับสวนส้มและเศรษฐกิจการเกษตรที่กำลังเติบโตขึ้นที่ชายแดน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมิได้มุ่งประเด็นวิเคราะห์ไปในเชิงเศรษฐกิจแต่อย่างใด หากแต่ใช้มุมมองทางสังคมวัฒนธรรมบนหลักคิดทางสังคมศาสตร์เข้ามามองสถานการณ์แรงงานพลัดถิ่นที่กำลังเติบโตขึ้นในเมืองไทย ทั้งนี้ เพื่อหวังจะฉายให้เห็นภาพ “มายาคติ” อีกด้านหนึ่งที่ซ่อนอยู่ไปพร้อมกับสะท้อนภาพชีวิตการต่อสู้ดิ้นรนของคนไทใหญ่พลัดถิ่นกับสถานะการเป็นแรงงานต่างด้าวที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

เหนือสิ่งอื่นใด งานวิจัยชิ้นนี้คงไม่อาจสำเร็จลงได้ หากปราศจากความช่วยเหลือจากคนหลายๆ คนทั้งที่ให้อุปการะ ความรู้ความเข้าใจอย่างมากมาย ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นทุกท่านที่ข้าพเจ้าได้พูดคุยแลกเปลี่ยนเรื่องราวชีวิตด้วย โดยเฉพาะลุงจันดา นันดา ผู้นำชาวไทยใหญ่คนสำคัญ ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ให้ความรู้และผู้ที่ทำให้ข้าพเจ้ามองเห็นพลังแห่งการต่อสู้ของคนพลัดถิ่นชาวไทย

ใหญ่ แม้ว่าลุงจะจากโลกใบนี้ไปอย่างปัจจุบันทันด่วน ข้าพเจ้าก็หวังให้ดวงวิญญาณของลุงได้อินคำ
ขอบคุณนี้และหวังให้ลุงมีความสุขสงบในทุกๆ ที่ คำขอบคุณของข้าพเจ้ายังคงมีต่อลุงอย่าง คณธี, คุณ
บุญเลิศ จันทร์สุวรรณ, คนบ้านต้นสูงทุกท่าน, วัดพระธาตุเฉลิมพระเกียรติ, ลุงจ้องแหล่ง, คนไทใหญ่ใน
สวนส้มและคนไทใหญ่พลัดถิ่น ผู้ต่อสู้เพื่อแสวงหาเส้นทางแห่งความเป็นธรรมทุกท่าน

นอกจากนี้ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ คุณกิ่งแก้ว ผู้ให้การช่วยเหลือในการเข้าไปเก็บข้อมูลใน
สวนส้ม, เจ้าหน้าที่ในสวนส้ม และเจ้าของสวนส้มทุกท่านที่เปิดโอกาสให้ข้าพเจ้าได้สัมภาษณ์ และให้
เข้าไปพูดคุยกับคนไทใหญ่พลัดถิ่นที่ทำงานอยู่ในสวนส้ม รวมไปถึงขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ใน
หน่วยงานราชการในท้องที่ที่ให้ข้อมูลด้วยเช่นกัน

ในทางวิชาการนั้น ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ ศ.ดร. ชย สันตสมบัติ หัวหน้าโครงการ ผู้เปิดโอกาส
ให้ข้าพเจ้าได้ทำงานชิ้นนี้ ส่วนผู้ที่ให้ความรู้และคำวิพากษ์วิจารณ์ทางวิชาการนั้น ข้าพเจ้าขอ
ขอบพระคุณ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์, ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ดร. ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, ดร. เดชา
คั้งสีฟ้า รวมถึงอาจารย์และนักวิชาการหลายต่อหลายท่านที่ข้าพเจ้ามิได้เอ่ยนาม ณ ที่นี้ บุคคลเหล่านี้ได้
ช่วยให้ข้าพเจ้าขบคิดทำความเข้าใจต่อประเด็นปัญหาและมีความละเอียดลออต่อการพูดถึงชีวิตของคน
ไทใหญ่พลัดถิ่นในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่มีความซับซ้อนมากขึ้น สุดท้ายข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) แหล่งทุน ผู้ให้บสนับสนุนการทำวิจัยแก่งานชิ้นนี้

อรัญญา ศิริผล

เชียงใหม่ 2548

สารบัญ

บทนำ	1
พรมแดนไทย-พม่า: สถานการณ์และภาพรวม	
สำรวจความคิดเรื่องพรมแดน (Border)	5
ข้อถกเถียงเรื่องพรมแดนในกลุ่มนักวิชาการสายต่างๆ	5
สำรวจความคิดเรื่องพรมแดนในงานศึกษาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	12
แนวคิดเรื่องอำนาจ/พื้นที่แห่งการช่วงชิงกับการพลัดถิ่น	15
งานศึกษาไทใหญ่: การสร้างชุดความรู้เรื่องความเป็นรากเหง้าและเครือญาติชนชาติไท (ย)	19
พื้นที่พรมแดน, อำนาจแห่งทุนและรัฐกับการพลัดถิ่น: งานศึกษาความเป็นชาติพันธุ์ไทใหญ่	24
ส่วนแรก: พรมแดนรัฐชาติ วัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์	
บทที่ 1 บริบททางประวัติศาสตร์ของชายแดนระหว่างไทย-พม่า (พ.ศ.1818-2490)	28
อาณาบริเวณ (Frontier): เมืองฝางในปฏิสัมพันธ์กับชุมชน“เมือง”ไทใหญ่ (พ.ศ.1818-2433)	29
การก่อเกิดเส้นเขตแดน : ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ผู้คนและชุมชน (พ.ศ. 2434-2490)	37
บทที่ 2 บริบททางประวัติศาสตร์ของชายแดนระหว่างไทย-พม่า (พ.ศ.2490-ปัจจุบัน)	43
พรมแดนแห่งรัฐชาติ: รัฐกับความมั่นคงและฝันเพื่ออุดมการณ์การเมือง (พ.ศ. 2490-2530)	44
โลกาภิวัตน์กับการท้าทายชุมชนในจินตนาการของรัฐไทย: ยาบ้า-ของเถื่อน, สวมส้ม-แรงงานพลัดถิ่น	48
ในยุคเศรษฐกิจทุนนิยม (พ.ศ. 2530-ปัจจุบัน)	
ส่วนที่สอง: การกลายเป็นสินค้าของคนไทใหญ่พลัดถิ่น	
บทที่ 3 การก่อตัวขึ้นของชุมชนไทใหญ่พลัดถิ่นในบริบทรัฐชาติไทย-พม่า	58
ชาวไทใหญ่กับรัฐชาติพม่า	58
ชาวไทใหญ่กับการเปลี่ยนผ่านนโยบายรัฐชาติไทย	61
ชาวไทใหญ่กับสถานะภาพ “คนที่ถูกทำให้พลัดถิ่น”	62
ชุมชนต้นสูง: การก่อตัวขึ้นของชุมชนแรงงานไทใหญ่พลัดถิ่นในเมืองไทย	64
คนบ้านต้นสูง : ขายแรงงานคืออาชีพ	66
บทที่ 4 ไทใหญ่กับการกลายเป็นสินค้าของคนพลัดถิ่น	69
ชาวไทใหญ่พลัดถิ่น : แรงงานและการพลัดถิ่นที่กลายเป็นสินค้าของทุนและรัฐ	70
กระบวนการทำให้กลายเป็นสินค้าของคนพลัดถิ่น	75

มาตรการผ่อนผันแรงงานสัญชาติพม่า: การร่วมมือกันระหว่างรัฐและทุน	75
จดทะเบียน-จับกุมคนต่างด้าว: พิธีกรรมประจำปี	77
การจับขังมองคนพลัดถิ่น: การจัดจำแนกและควบคุม	79
คนไทใหญ่พลัดถิ่นกับเครือข่ายอิทธิพลการค้าแรงงาน	87
บทที่ 5 ไตโน-ไตนอก พลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนทางชาติพันธุ์	91
ในบริบททุนนิยมและรัฐชาติไทย	
บ้านเวียงหวาย-บ้านต้นสูง: สัมพันธภาพระหว่างคนไทใหญ่	91
ไตโน-ไตนอก-ไตพม่า: สัมพันธภาพของ “ความเป็นไทใหญ่”	93
ไตโน-ไตนอกกับสวนส้มในบริบทการขยายตัวของทุนนิยมที่ชายแดน	94
บทที่ 6 ไตโน-ไตนอกกับความเป็นไทใหญ่ในปฏิสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม	97
ไตโน-ไตนอกในชุดความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม	97
ชุมชนต้นสูงกับ “ระบบหัววัด” พระธาตุ: เวทีปรับจุดเผชิญหน้าทางชาติพันธุ์	98
งานปอย: เวทีแห่งการแข่งขันศรัทธา	101
ชุมชนต้นสูงกับบ้านเวียงหวาย: พรมแดนทางชาติพันธุ์ระหว่างไตโน-ไตนอก	103
ไตโน-ไตนอกกับกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่: การตัดข้ามพรมแดนรัฐชาติสู่ความเป็นชาติพันธุ์ใด	104
ส่วนที่สาม: ประสบการณ์คนพลัดถิ่นกับการจัดวางตัวตนที่บ้านใหม่	
บทที่ 7 ประสบการณ์ไทใหญ่พลัดถิ่นในสวนส้ม : ไตนอกกับการจัดวางตัวตนในบ้านใหม่	109
ชาวไทใหญ่พลัดถิ่นในสวนส้ม: ประสบการณ์ชีวิตกับการเป็นแรงงาน	110
ไทใหญ่พลัดถิ่นกับชีวิตทางสังคมในสวนส้ม	114
การกลับบ้าน ส่งเงินและเยี่ยมญาติ	116
ไทใหญ่พลัดถิ่นในสวนส้มกับการจัดวางบ้านเกิดในที่ใหม่	119
“แข่งปลา” จากบ้านเกิดสู่บ้านใหม่	119
วัดและงานปอย: เวทีแสวงหาความสุข และความรู้สึกรักของบ้านที่คุ้นเคย	120

บทที่ 8 “บ้านต้นสูง”: ประสบการณ์ชุมชนไทใหญ่พลัดถิ่นกับการจัดวางตัวตนที่บ้านใหม่	124
ประสบการณ์ของบ้านต้นสูง: การปรับเปลี่ยนต่อรองเพื่อการจัดวางตัวตนในบ้านใหม่	125
ชุมชนต้นสูงกับหน่วยงานรัฐ-ท้องถิ่น: การแสดงบุญคุณต่างตอบแทน-ความไว้วางใจ	125
ชุมชนบ้านต้นสูงกับกลุ่มพลังทางศาสนา	127
เจ้าแม่กวนอิมกับศรัทธาจากกรุงเทพฯ	129
ชุมชนต้นสูงกับพระธาตุ: ศรัทธา บุญคุณและการตอบแทน	130
โรงเรียนวัดพระธาตุ: แหล่งความรู้ของเด็กพลัดถิ่นชาวไทใหญ่	132
บทที่ 9 พระธาตุสมเด็จพระนเรศวร: ชาวไทใหญ่พลัดถิ่นกับจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์	134
จากเสื้อข่านฟ้าถึงครุหม้อไค: การสร้างจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชาวไทใหญ่	134
พระธาตุพระนเรศวร: การสร้างประวัติศาสตร์ร่วมของประเทศไทยกับชาวไทใหญ่	140
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่	140
พระธาตุสมเด็จพระนเรศวรเมืองงาย: ความสัมพันธ์ระหว่างกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่กับรัฐไทย	143
พระนเรศวรกับกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่	145
พระนเรศวร พระธาตุจุฬามณีศรีกาญจนภิเษก กับชุมชนไทใหญ่พลัดถิ่น	149
บทสรุป พรหมแดนรัฐชาติ วัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์: ชายแดนไทยพม่าภาคเหนือตอนบน	156
บรรณานุกรม	166
ภาคผนวก	

บทนำ

ชายแดนไทย-พม่า: สถานการณ์และภาพรวม

ชายแดนระหว่างประเทศไทยกับพม่ามีความยาวของเส้นเขตแดนทั้งหมด 2,532 กิโลเมตรตลอดตามแนวชายแดนไทย-พม่าโดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบนจากเขตอำเภอเวียงแหง, ไซยปรากการ ผ่าง แม่ฮายจรดเขตติดต่ออำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย จะพบว่าสภาพภูมิประเทศเป็นแนวเขาทอดยาวตลอดแนวเส้นแบ่งประเทศ (โปรดดูแผนที่ 1) บริเวณชายแดนระหว่างสองประเทศเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่ม ไม่ว่า กะเหรี่ยง มอญ ไทใหญ่ ว้า ซึ่งบางกลุ่มชนได้ตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้มายาวนานกว่าหลายร้อยปี บางกลุ่มมีรัฐและระบบการปกครองเป็นของตนเองมายาวนานอย่างเช่น กลุ่มไทใหญ่ และกะเหรี่ยง เป็นต้น

ขณะที่ในฝั่งไทยบริเวณรอบพื้นที่เขต 4 อำเภอตามแนวชายแดนไทย-พม่า เราจะพบชุมชนอันหลากหลายทั้งชุมชนคนพื้นราบและคนบนที่สูงหรือชนหลากหลายชาติพันธุ์ไม่ว่า ชนพื้นเมืองที่เราเรียกว่า คนเมืองภาคเหนือ อาข่า ลีซู มูเซอ จีนฮ่อ ปะหล่อง ฯลฯ นับรวมไปถึงชาติพันธุ์เดียวกันที่อพยพเข้ามาต่างกรรมต่างวาระ อย่างเช่น กลุ่มชาวไทใหญ่ที่เข้ามาตั้งรกรากยาวนานกว่า 200 ปีจนกลายเป็นคนท้องถิ่น กลุ่มที่อพยพเข้ามาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง กลุ่มกองกำลังไทใหญ่ปลดอาวุธ และกลุ่มชาวไทใหญ่ที่เพิ่งทยอยอพยพเข้ามาอย่างไม่ขาดสายในฐานะแรงงานพลัดถิ่นในปัจจุบัน กลุ่มชาวไทใหญ่หลากหลายกลุ่มที่มีเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตที่แตกต่างกันเหล่านี้ต่างมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนต่างๆ บริเวณชายแดน ไม่ว่าจะเป็นคนท้องถิ่นดั้งเดิม รัฐบาลจากส่วนกลาง เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น กลุ่มพ่อค้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่เป็นเจ้าของธุรกิจการเกษตร

แม้พื้นที่ระหว่างประเทศไทยกับพม่าจะถูกขีดเส้นแบ่งเขตแดนทางภูมิศาสตร์เพื่อแสดงขอบเขตของอธิปไตยไทยมานานกว่า 100 ปีแล้วก็ตาม แต่บริเวณชายแดนนั้นกลับพบว่า อำนาจอธิปไตยจากส่วนกลางในการควบคุมพื้นที่ชายแดนมักมีรอยร้าวของอำนาจที่ทะลุผ่านได้เสมอ รัฐบาลจากส่วนกลางไม่สามารถควบคุมดูแลพื้นที่ได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ทั้งนี้ ด้วยเพราะปัจจัยหลายๆ อย่างประกอบกัน ไม่ว่าจะเป็น บริบททางกายภาพที่ลักษณะของเส้นเขตแดนทางภูมิศาสตร์มีธรรมชาติเป็นเส้นซิกแซกซึ่งยากแก่การปกป้องสิ่งที่เรียกว่า “เขตแดนอธิปไตย” ได้เต็มที่ ขณะเดียวกันกับค่านิยมของรัฐบาลทั้งสองประเทศที่ผันผวนไปมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันไปจนถึงบริบททางเศรษฐกิจการเมืองของโลก

โดยปัจจัยทางกายภาพและนโยบายของทั้งสองประเทศที่ผันผวนไปมา ไม่ว่า ในฝั่งไทย รัฐบาลไทยมีนโยบายเปิดตลาดชายแดน ขยายการค้าเสรีทางเศรษฐกิจของประเทศ ขณะที่อีกด้านหนึ่งมีสถานการณ์การรบพุ่งทำสงครามกัน ภาวะเศรษฐกิจถดถอยจากสงคราม ความยากจน ชาวบ้านในฝั่งพม่าได้รับผลกระทบจากการทำสงครามระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว

ของผู้คนและสินค้าทั้งถูกและผิดกฎหมายล้นไหลเข้ามาโดยเฉพาะจากฝั่งพม่าข้ามพรมแดนเข้ามาในฝั่งไทย

เมื่อเราย้อนกลับไปดูนโยบายของรัฐบาลทหารพม่าและประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในพม่า จะพบว่ามีความขัดแย้งระหว่างกันเกิดขึ้น โดยเฉพาะความเข้มข้นของความขัดแย้งในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ภายหลังจากประเทศพม่าได้รับอิสรภาพจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ในปีพ.ศ. 2451 (ค.ศ. 1948) กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อย่างไทใหญ่ ว้า มอญ กระเหรี่ยง ได้ร่วมลงนามในสัญญาปางโหลงกับนายพลอองซาน (General Bogoyoke Aung San) เพื่อก่อตั้งสหภาพพม่า (the Union of Burma) ขึ้นและประกาศสัญญาร่วมกันว่า ทุกๆ กลุ่มจะได้รับเสรีภาพในการปกครองตนเองภายใน 10 ปี แต่การณั้ปรากฏว่า สิบปีต่อมากลุ่มทหารนำโดยนายพลเนวินได้ยึดอำนาจการปกครอง ทำให้รัฐบาลและรัฐอื่นๆ ต่างคงอยู่ภายใต้การปกครองของกลุ่มผู้นำเผด็จการทหารพม่าและเกิดความขัดแย้ง เกิดการรบกวนทำสงครามเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยในบางกลุ่มชาติพันธุ์ อย่างเช่น ไทใหญ่ กระเหรี่ยงได้สร้างกองกำลังเพื่อต่อสู้กับรัฐบาลทหารพม่า ขณะที่บางกลุ่ม อย่างเช่น ว้า มอญและไทใหญ่บางส่วนได้ยอมโอนอ่อนผ่อนตามรัฐบาลทหารพม่าในที่สุด

ขณะที่นโยบายของรัฐบาลไทยในหลายทศวรรษที่ผ่านมา ด้วยความที่ต้องการรักษาอำนาจและควบคุมความสงบเรียบร้อยระหว่างพื้นที่ชายแดน รัฐบาลไทยหลายยุคหลายสมัยได้ใช้นโยบาย “รัฐกันชน” (buffer state) กับพื้นที่ชายแดนระหว่างไทยกับพม่าโดยให้การสนับสนุนรัฐชาติพันธุ์ตามแนวชายแดน อย่างเช่น ไทใหญ่และกระเหรี่ยงต่อสู้กับรัฐบาลทหารพม่า

อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 1990 รัฐบาลไทยได้เปลี่ยนนโยบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่อพม่าโดยเน้นการสร้างความสัมพันธ์อันดีทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจโดยตรงต่อรัฐบาลทหารพม่า ด้วยนโยบายนี้ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และกองกำลังตามแนวชายแดนเริ่มได้รับผลกระทบและเริ่มไม่ได้รับการช่วยเหลืออย่างเปิดเผยใดๆ จากรัฐบาลไทยอีก ทำให้กองกำลังกู้ชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ตามแนวชายแดนเริ่มอ่อนกำลังลง

กว่าหลายทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อรัฐบาลทหารพม่าเริ่มมีอำนาจมากขึ้น ความขัดแย้ง สงครามการต่อสู้ระหว่างกองกำลังของกลุ่มชาติพันธุ์กับรัฐบาลทหารพม่าเกิดขึ้นอยู่เนืองๆ ไม่ว่า กับกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ กระเหรี่ยง และว้า บางกลุ่มชาติพันธุ์อย่างนักการเมืองและผู้นำชาวไทใหญ่ได้อพยพลี้ภัยออกมาต่อสู้นอกประเทศ ขณะที่บางกลุ่ม อย่างผู้นำว้า ยอมผ่อนตามรัฐบาลทหารพม่า ตลอดช่วงเวลานี้ การอพยพของผู้คนและสินค้าทั้งผิดและถูกกฎหมายล้นไหลข้ามพรมแดนอยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม บริเวณชายแดนในช่วงสิบปีที่ผ่านมา แม้ว่ารัฐบาลไทยได้เปลี่ยนนโยบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เน้นการสร้างความสัมพันธ์อันดีทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจโดยตรงต่อรัฐบาลทหารพม่า แต่ตามชายแดนกลับยังมีภาพและสถานการณ์การเคลื่อนไหวของผู้คนและสินค้าเกิดขึ้น ที่ในด้านหนึ่งก็มีภาพของการเปิดตลาดการค้าชายแดนและการพัฒนาชายแดนให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามนโยบายรัฐบาลไทยที่ต้องการจะเพิ่มเม็ดเงินและการเจริญเติบโตทาง

เศรษฐกิจของประเทศ แต่อีกด้านหนึ่งก็มีภาพของการผลิตยาเสพติด การขนสินค้าหนีภาษี และแรงงานเถื่อนไหลเข้ามาตามแนวชายแดนที่รัฐบาลไทยต้องการจะสกัดกั้นควบคุม บริบทดังกล่าวนี้ทำให้ชายแดนระหว่างประเทศกลายเป็นทั้งตลาดการค้าชายแดน แหล่งท่องเที่ยวที่มีการหลั่งไหลของสินค้าทั้งถูกและผิดกฎหมายที่มีความหมายต่อระบบเศรษฐกิจการค้าทั้งในระบบและนอกระบบของทั้งสองประเทศ

ขณะที่ไม่ใช่เพียงสินค้าเถื่อน หนีภาษีเท่านั้นที่หลั่งไหลข้ามแดนเข้ามา จะพบว่าในบริบทที่นโยบายของรัฐบาลทหารพม่ามีความผันผวนจากการทำสงครามกับกองกำลังกลุ่มชาติพันธุ์ การยังคงจับอาวุธขึ้นสู้ของกองกำลังกู้ชาติไทใหญ่ตามแนวชายแดนไทย-พม่ากับรัฐบาลทหารพม่า การเกิดปัญหาความยากจนภายในประเทศจากการทำสงคราม สถานการณ์เหล่านี้ได้ทำให้ผู้คนจากฝั่งพม่าอพยพข้ามฝั่งเข้ามาทำงานเป็นจำนวนมาก

ในเขต 3 อำเภอ ผ่าง ไชยปราการและแม่อาขย จะพบชาวไทใหญ่จากรัฐฉานมากกว่า 100,000 คนได้หนีเข้ามาเมืองไทยและกลายเป็นคนพลัดถิ่นทำงานเป็นแรงงานทั้งโดยผิดและถูกกฎหมายในเมืองไทย (Sai Myo Win 1998) ขณะที่คนพลัดถิ่นชาวไทใหญ่กลับแตกต่างไปจากผู้ลี้ภัยชาวคะเหรียและชาวคะเรนนี่ตรงที่นโยบายรัฐบาลไทยได้ปฏิเสธการตั้งค่ายผู้ลี้ภัยให้กับชาวไทใหญ่และปฏิเสธการให้สิทธิความช่วยเหลือแก่ผู้ลี้ภัยชาวไทใหญ่ โดยให้เหตุผลว่า ผู้พลัดถิ่นดังกล่าวแตกต่างไปจากผู้อพยพลี้ภัยจากอินโดจีน หากปล่อยให้ตั้งค่ายผู้ลี้ภัยจะก่อให้เกิดปัญหาตามมานับประการ ไม่ว่าจะเป็นไหล่น้ำเข้ามาของชนกลุ่มน้อยในพม่า ภาระที่ประเทศไทยจะรับไม่ไหวในการดูแลผู้ลี้ภัยเหล่านี้และปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับพม่า รัฐบาลไทยจึงดำเนินการเพียงผ่อนปรนให้คนกลุ่มเหล่านี้อาศัยอยู่พื้นที่ชายแดน โดยไม่จัดสถานที่ควบคุม หากแต่เพียงควบคุมการเคลื่อนไหวด้วยแนวคิดของการใช้บัตรและการขออนุญาตต่อเจ้าหน้าที่ตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ (ขจัดภัย 2525) การดำเนินการดังกล่าวดูเหมือนอาจจะดี แต่ในอีกทางหนึ่งมันได้ทำให้กลุ่มคนพลัดถิ่นเหล่านี้ต้องเผชิญชีวิตกับการเป็นแรงงานผิดกฎหมายในเมืองไทย หลบทำงานอยู่ตามที่ต่างๆ ทั้งเป็นแรงงานก่อสร้างในเมือง ทำงานการเกษตร และอื่นๆ (Sai Myo Win 1998)

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์การอพยพเข้ามาของชาวไทใหญ่ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาไม่ได้เกิดขึ้นเพราะผลกระทบจากสงครามและความรุนแรงจากฝั่งพม่าเท่านั้น แต่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเติบโตทางเศรษฐกิจและความต้องการแรงงานราคาถูกในประเทศไทย ซึ่งในแง่หนึ่งการเคลื่อนย้ายของแรงงานจากฝั่งพม่าได้สอดคล้องกับความต้องการตลาดแรงงานภายในประเทศในปัจจุบัน ไม่ว่า จากการเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่พืชเชิงพาณิชย์ในบริเวณเขตรอยต่อฝั่งไทย เช่น การทำไร่กระเทียม หอมสวนลิ้นจี่และโดยเฉพาะการทำธุรกิจการเกษตรสวนส้มอย่างกว้างขวางในเขตอำเภอผ่าง แม่อาขย และไชยปราการไปจนถึงการไปเป็นแรงงานในตลาดอุตสาหกรรม ทั้งอุตสาหกรรมก่อสร้าง โรงงานร้านอาหารทั้งในเขตพื้นที่รอยต่อชายแดนและในเมืองใหญ่

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา แรงงานอพยพสัญชาติพม่า โดยเฉพาะแรงงานชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาตามแนวชายแดน 3 อำเภอของจังหวัดเชียงใหม่อย่างไชยปราการ ฝางและแม่อายได้กลายเป็นแรงงานสำคัญต่อธุรกิจการเกษตรทั้งอุตสาหกรรมอย่างสวนส้มและสวนลิ้นจี่ รวมไปถึงอุตสาหกรรมก่อสร้างและงานบริการในเมืองใหญ่ ที่ตอบรับกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทย แต่ความต้องการแรงงานราคาถูกของนายจ้างและการที่รัฐเปิดโอกาสให้นายจ้างแรงงานราคาถูกส่งผลให้เกิดความขัดแย้งกับแรงงานท้องถิ่น ทั้งสำหรับคนไทใหญ่ด้วยกันเองซึ่งได้กลายเป็นคนท้องถิ่นในเขต 3 อำเภอดังกล่าว ทำให้ความเป็นชาติพันธุ์ไทใหญ่ถูกจำแนกออกเป็นกลุ่มต่างๆ ที่มีทั้งความขัดแย้งและเจรจาต่อรองกัน

งานวิจัยชิ้นนี้จึงให้ความสนใจต่อปรากฏการณ์พลวัตความเคลื่อนไหวของแรงงานพลัดถิ่นชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาทำงานตามแนวชายแดน 3 อำเภอชายแดนอย่างไชยปราการ ฝางและแม่อายโดยเฉพาะแรงงานที่อพยพเข้ามาทำงานในสวนส้มในช่วงไม่นานมานี้นับไล่กลับไปจนถึงกลุ่มชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาของกลุ่มคนไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาจนกลายเป็นคนท้องถิ่น โดยกลุ่มไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาในช่วงต่างกรรมต่างวาระเหล่านี้ได้มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐไทยกับรัฐพม่าและทุนภายใต้ระบบการค้าเสรีเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่ซึ่งมีสถานการณ์ที่ผันผวนไปมา ไม่ว่าในแง่ของนโยบายรัฐบาลไทยกับการจัดการแรงงานต่างด้าว รัฐบาลพม่ากับการปราบปรามกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในพม่า เป็นต้น กลุ่มชาวไทใหญ่เหล่านี้ส่วนหนึ่งในเวลาต่อมาได้สร้างชีวิตและอยู่อาศัยในประเทศไทยในฐานะของแรงงาน บางส่วนทำงานเป็นแรงงานในสวนส้มหรือสวนลิ้นจี่ที่มีนายทุนชาวไทยจากทั้งกรุงเทพฯ และนายทุนท้องถิ่นเป็นเจ้าของที่ซึ่งตอบรับกับกระแสการลดต้นทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและรัฐที่ตอบสนองต่อระบบการค้าเสรีทุนนิยมในกระแสโลกาภิวัตน์

จากสถานการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีคำถามที่ต้องการค้นหาใน 3 ประเด็นหลักดังนี้

1. ลักษณะของการปะทะประสานกันระหว่างพรมแดนรัฐชาติ วัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์ในบริเวณที่ศึกษาจากอดีตจนถึงปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
2. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างความเป็นชาติพันธุ์ไทใหญ่ ทุนนิยมและรัฐชาติมีพลวัตความเคลื่อนไหวและความซับซ้อนในรูปแบบการปฏิบัติการอย่างไร และความเป็นชาติพันธุ์ไทใหญ่ถูกจำแนกแยกแยะอย่างไรภายใต้ปฏิบัติการของทุนและรัฐชาติ
3. ภายใต้ปฏิสัมพันธ์กับระบบทุนและรัฐชาติในกระแสโลกาภิวัตน์ ประสบการณ์ชีวิตของชาวไทใหญ่ถูกผลิตและถูกปฏิบัติการอย่างไรเพื่อสร้างการปรับเปลี่ยนและต่อรองในการจัดวางตัวเองภายใต้ชุดปฏิสัมพันธ์นี้

สำรวจความคิดเรื่องพรมแดน (Border)

ข้อถกเถียงเรื่องชายแดนในกลุ่มนักวิชาการสายต่างๆ

ในปัจจุบันสถานการณ์การเคลื่อนไหลของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมถูกพูดถึงในทางวิชาการจากหลายสาขาวิชาเพื่อทำการวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพรมแดน (Border) และเส้นเขตแดน ในประเด็นเกี่ยวกับรัฐชาติ (Nationalism and nation state power) การข้ามความเป็นชาติ (Transnationalism) และโลกที่ไร้พรมแดน (Globalization) มากขึ้นเรื่อย ๆ โดยอาจแยกออกเป็นกลุ่มหลักๆ ได้ดังนี้ คือ

1. ในกลุ่มนักวิชาการอย่างสายรัฐศาสตร์กระแสหลัก ประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์บางกลุ่มที่ยังคงยึดแนวคิดในการมองชายแดนที่ผูกโยงอยู่กับแนวคิดเรื่องดินแดนและความเป็นรัฐชาติ กลุ่มนี้เชื่อว่าสังคมภายในชาติอยู่ภายในขอบเขตพหุสัมพันธ์เดียวกัน และสังคมภายในชาติมักถูกมองว่าสืบทอดอุดมการณ์วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งแตกต่างไปจากสังคมอื่นนอกเส้นเขตแดนประเทศ การมองชายแดนลักษณะดังกล่าวจึงเป็นเรื่องของการตีขอบเขตที่ชัดเจนและผูกติดอยู่กับตำแหน่งแห่งที่ที่แน่นอน ทำให้การอยู่และการเคลื่อนย้ายอย่างไม่เป็นที่เป็นทาง หรืออีกนัยหนึ่งคือการเคลื่อนย้ายโดยไม่ได้รับฉันทานุมัติจากรัฐทั้งภายในและข้ามพรมแดนถูกมองว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่ปกติ สร้างปัญหาและจำเป็นต้องจัดการ (Scott 2001 อ้างใน ปิ่นแก้ว 2545: 1-16)

ชายแดนตามแนวคิดนี้โดยส่วนใหญ่เป็นหนึ่งในเครื่องมือของรัฐบาลที่ใช้ในการจัดระเบียบสร้างความเหมือนและแยกความต่างของคนในสังคมหรือคนต่างสังคมที่ยึดติดอยู่กับที่และไม่อาจปนกันได้รวมทั้งต้องมีเอกลักษณ์และมีขอบเขตที่แน่นอนชัดเจน งานศึกษาโดยส่วนใหญ่ของนักวิชาการกลุ่มนี้จึงมักสนใจวิเคราะห์รัฐชาติที่มีบทบาทในการสร้างอุดมการณ์ต่อผู้คนภายในอาณาเขตหรือการสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นชาติ (National identity) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม อาจมีนักวิชาการบางคน เช่น Agamben (1998) ที่ยังคงให้น้ำหนักและพลังแก่การวิเคราะห์ความเป็นรัฐชาติกับตรรกะของอำนาจแห่งองค์อธิปัตย์ที่กระทำต่อชีวิตมนุษย์ อย่างเช่นตัวอย่างการศึกษาผู้ลี้ภัยทางการเมืองในค่ายผู้ลี้ภัยที่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของ “การผนวกรวมในเชิงกีดกัน” (Exclusionary inclusion) ระหว่างอำนาจแห่งองค์อธิปัตย์ (Sovereign power) กับชีวิตมนุษย์ (Bare life)¹ สถานะข้อยกเว้นต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับผู้ลี้ภัยสะท้อนให้เห็นการผนวกรวมในเชิงกีดกันที่ว่า การมีอยู่ของตัวตนทางการเมือง (Political subject) ของผู้ลี้ภัยเกิดขึ้นจากการสร้าง “สถานะ

¹ มโนทัศน์ ชีวิตที่เปลือยเปล่า (bare life) มีนัย 2 มิติ คือ มิติแรกหมายถึง ข้อเท็จจริงของการดำรงอยู่ (Sheer fact of living – zoe) ซึ่งตรงกันข้ามกับรูปแบบของชีวิต (form of life-bios) กับอีกมิติหนึ่งคือ ชีวิตที่ถูกจับอยู่ในสถานะข้อยกเว้น (State of exception) ที่ประกาศโดยองค์อธิปัตย์ (sovereign power) ในชีวิตที่ได้รับการขวนขวาย ชีวิตถูกผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบกฎหมาย (ซึ่งเป็นรูปธรรมของอำนาจแห่งองค์อธิปัตย์) แล้วปล่อยทิ้งไว้ สภาพการปล่อยทิ้งไว้ที่ตนเองที่มนุษย์เผชิญหน้ากับความเปลือยเปล่าของตัวเอง และเมื่อถึงที่สุดแล้วองค์อธิปัตย์ก็สามารถตัดสินใจว่า ชีวิตนั้นควรค่าแก่การดำรงอยู่หรือไม่ ถ้าไม่ควรค่า การอุทธรณ์ใด ๆ ก็ไร้ผล ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงมีโอกาที่จะกลายเป็นชีวิตที่เปลือยเปล่าเมื่อใดก็ตามที่องค์อธิปัตย์ประกาศสถานะข้อยกเว้น (เดชา 2003)

ชกเว้น” จากอำนาจทางกฎหมายที่ถูกกำหนดโดยองค์อธิปัตย์ แต่ในทางเดียวกันหาว่าไม่ว่า การสร้างสถานะชกเว้นต่อชีวิตมนุษย์ดังกล่าวนั้น โดยความจริงแล้ว กลับได้ผนวกรวมอำนาจแห่งองค์อธิปัตย์เข้าไว้อย่างซ่อนเร้นในตัวมันเองที่กระทำผ่านความสัมพันธ์กับการสร้างสถานะชกเว้นนั้นๆ เพราะผู้ประกาศการสงวนสิทธิต่างๆ เพื่อการชกเว้น ก็คือ อำนาจแห่งองค์อธิปัตย์ นั่นเอง (Agamben 1998: 83)

อำนาจในลักษณะนี้ถูกนำมาปรับใช้ในงานศึกษาของ Fiskesjo (2003) ที่เสนอตัวอย่างที่ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาหลายยุคหลายสมัยที่ผ่านมาประกอบพิธีกรรมคำขอโทษและการไว้ชีวิตแก่ไก่งวงหนึ่งตัวจากการเป็นอาหารในวันขอบคุณพระเจ้า (Thanksgiving Day) โดย Fiskesjo วิเคราะห์ว่าเป็นพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงต่อสาธารณะเพื่อสร้างจิตสำนึกใหม่ๆ และที่สำคัญคือเพื่อประกาศตำแหน่งแห่งที่ของอำนาจแห่งองค์อธิปัตย์ ซึ่งมีผู้นำของรัฐหรือประธานาธิบดีเป็นตัวแทนของอำนาจนั้น จากพิธีกรรมที่มองกันว่า เป็นการแสดงความเมตตาเพื่อไถ่ชีวิต ในอีกทางหนึ่ง Fiskesjo วิเคราะห์ว่าเป็นพิธีกรรมและการแสดงเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงอำนาจของผู้นำและอำนาจขององค์อธิปัตย์เพื่อทำการควบคุม “ชีวิต” และ “ความตาย” เอาไว้ในกำมือ อำนาจขององค์อธิปัตย์ซึ่งถือผ่านการแสดงอำนาจของผู้นำประเทศอย่างสหรัฐอเมริกาสามารถจะมอบความตายหรือมอบชีวิตให้แก่ใครอะไรในการสร้าง “สถานะชกเว้น” นั้นๆ คำขอโทษที่มอบให้แก่ไก่งวงที่เป็นพันธสัญญาชั่วคราวมอบชีวิตให้แก่ไก่งวงนั้นมีนัยของอำนาจแห่งองค์อธิปัตย์ที่เดบ โดแทรกซึมอยู่ นั่นคือ สถานะชกเว้น หรือ การมอบชีวิตคนด้วยชกเว้น นั่นเอง สถานะแห่งชกเว้นนี้เองสามารถมองเห็นได้จากสถานการณ์ความจำเป็นเร่งด่วนที่เกิดขึ้นอย่างเต็มอกเต็มใจ ที่ซึ่งอำนาจแท้ๆ ปฏิบัติการได้อย่างอิสระ ที่ซึ่งอำนาจไม่ได้ถูกตีกรอบไว้ด้วยข้อจำกัดต่างๆ ของกฎเกณฑ์ปกติทั่วไปหรือบทบัญญัติกฎหมายทั่วไป แต่ในสถานะชกเว้นประเด็นเรื่องชีวิตและความตายถูกตัดสิน ชีวิตและความตายของคนๆ หนึ่งที่ซึ่งตัวตนและร่างกายได้ยอมรับนับนอบต่อมันอย่างสิ้นเชิง (Fiskesjo 2003:3)

ในแง่นี้ ความสำคัญของรัฐชาติ อำนาจแห่งองค์อธิปัตย์และการเชื่อมโยงในตัวมันเองที่ให้ความหมายการไหลของชนและชีวิตข้ามพรมแดนและโลกที่ไร้พรมแดน ดังเช่น คนพลัดถิ่นไม่ได้เกิดขึ้นโดยแยกออกไปจากบริบทของรัฐชาติและอำนาจขององค์อธิปัตย์ แต่การเมืองของคนพลัดถิ่นถูกหลอมอยู่ในอำนาจและในตัวมันเองด้วยเช่นกัน (Goodman 2000)

2. ในบางกลุ่มทางสายสังคมศาสตร์และโดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเริ่มมองปรากฏการณ์การเคลื่อนที่เลื่อนไหลและความไร้ขอบเขตของโลกในยุคเศรษฐกิจเสรีนิยมที่พ้นไปจากเขตแดน พันจากความเป็นชาติ ข้ามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และเริ่มตั้งคำถามกับอุดมการณ์ความเป็นชาติและรัฐชาติที่เริ่มอธิบายไม่ได้กับปรากฏการณ์การเคลื่อนที่ของผู้คนบางกลุ่มที่ไร้บ้าน คนไร้รัฐที่กลายเป็นคนพลัดถิ่นไม่ลงตัวกับความคิดเรื่องรัฐชาติและการติดขัดกับพื้นที่ภายในอาณาเขตแบบตายตัว หนุคหนึ่งได้อีก(Gupta&Ferguson 1999: 40-41) ดังจะเห็นได้จากมีผู้คนมากมายเดินทางข้ามพรมแดนทางภูมิศาสตร์ ทั้งพ่อค้า นักธุรกิจข้ามชาติ นักท่องเที่ยว ผู้อพยพ หรือผู้คนอีกมากมายที่เคยถูกระบุว่าอยู่

ในประเทศโลกที่สามก็ได้เข้าไปอยู่อาศัยในประเทศโลกที่หนึ่งอย่างสหรัฐอเมริกา ยุโรป ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดาษดื่นทั่วไป ดังนั้น กลุ่มผู้อพยพ คนไร้รัฐและคนพลัดถิ่นทั่วโลกจึงท้าทายแนวคิดอุดมการณ์รัฐชาติที่ติดขัดกับความเป็นหนึ่งเดียวและอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน

กลุ่มนักวิชาการสายนี้มักมองว่า ด้วยเพราะความก้าวหน้าของเทคโนโลยี การสื่อสารสมัยใหม่ได้ทำให้โลกเริ่มไร้ขอบเขตมากขึ้น พรหมแดนไม่จำเป็นต้องยึดติดกับตำแหน่งแห่งที่ทางภูมิศาสตร์ที่ต่อเนื่องอีกต่อไป แต่มันหลวม鬆และอาจไม่มีตำแหน่งแห่งที่ที่ชัดเจน ขณะเดียวกันรัฐชาติก็เป็นหนึ่งในกลไกทางการเมืองในโลกยุคใหม่ที่ไม่ได้ผูกติดกับพื้นที่หรืออาณาเขตต่อไป (Deterritorialized state) รวมทั้งบทบาทของรัฐก็ลดลงไปเป็นเพียงการเอื้ออำนวยความสะดวกและช่วยกำกับดูแลมากกว่าการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จดังในอดีตที่ผ่านมา และพรหมแดนเริ่มกลายเป็นพื้นที่ที่รั่วไหลและทะลุผ่านได้เสมอ (ปิ่นแก้ว 2545: 1-16) กลุ่มงานศึกษาเหล่านี้ อย่างเช่น กลุ่ม Postmodernist voluntarists² ที่เริ่มมองพื้นที่ที่ไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ในทางภูมิศาสตร์และดินแดนที่กักขังและสร้างข้อจำกัด แต่เริ่มมองพื้นที่ที่เคลื่อนไหวและเลื่อนไหล ทำให้คนและวัฒนธรรมและควมมีตัวตนที่เคยยึดติดอยู่กับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ มีความเปลี่ยนแปลงและเลื่อนไหลไปด้วย

นัยสำคัญของกลุ่มนี้ต่อความคิดเรื่องรัฐชาติก็คือว่าการเลื่อนไหลของผู้คน สินค้า เทคโนโลยี และความคิดเหล่านี้ได้ข้ามพ้นไปจากความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยและได้สร้างภาวะวิกฤติให้กับรัฐชาติ ในความพยายามจะควบคุมคน สินค้าให้ยึดติดอยู่กับพื้นที่ เขตแดนและอธิปไตย เพราะว่าโลกที่ไร้พรหมแดนได้ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ต่างๆ ของรัฐชาติสมัยใหม่ไม่อาจควบคุมสถานการณ์ได้ทั้งหมด ตลาดเสรีการค้าเสรี และการจัดการการกระจายแรงงาน หรือ การไหลข้ามของ 5 พื้นที่ (scapes³) ดังเช่นความคิดของ Appadurai (1996,2001) ที่เสนอว่า โลกที่ผู้คนเคลื่อนย้ายกับความคิดเรื่องชาติพันธุ์ทัศน์ (Ethnoscape) เทคโนโลยีทัศน์ (Technoscape) สื่อทัศน์ (Mediascape) ธุรกรรมทัศน์ (Financescape) และมโนทัศน์ (Ideoscape) ที่บ่งบอกว่าโลกกำลังเปลี่ยนไปตรงที่ผู้คนเคลื่อนย้ายตลอดเวลา และดังนั้นจึงสร้างความระส่ำระสายต่อบูรณาภาพทางดินแดนและอำนาจอธิปไตยของรัฐชาติ รวมทั้งรัฐเองก็เริ่มกลายเป็นพหุอำนาจอธิปไตยเคลื่อนที่ (Mobile sovereignties) และอำนาจอธิปไตยที่ไร้พรหมแดน (Sovereignty without territoriality) (Appadurai, 1996, 2001) เกิดขึ้นและได้ทำให้ความเป็นชาติและอำนาจแห่งรัฐชาติในปัจจุบันมีข้อจำกัดในการควบคุมดำเนินการอย่างมากมาย

² กลุ่มนี้หมายถึงนักวิชาการหลังสมัยใหม่ (postmodern scholars) บางคนที่มีมุมมองในทางบวกกับกระแสโลกาภิวัตน์ กลุ่มนักวิชาการสายนี้ให้ความสนใจอย่างมากต่อพลังทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในฐานะผู้กระทำ โดยเฉพาะกลุ่มคนพลัดถิ่นต่าง ๆ ในสังคมโลกที่สร้างสรรค์พื้นที่และอัตลักษณ์ของกลุ่มทางวัฒนธรรมใหม่ๆ ซึ่งพ้นไปจากอัตลักษณ์ของความเป็นชาติ กลุ่มคนเหล่านี้ ยกตัวอย่างเช่น งานของ Arjun Appadurai เป็นต้น (Goodman 2000)

³ 5 พื้นที่ (5 scapes) ที่มีการข้ามไปมาได้แก่ ethnoscape, mediascape, technoscape, finanscapes and ideoscapes.

ผลประโยชน์จากปริณิชนาสภาสาธารณะข้ามชาติ (Transnational public sphere) พบว่ามันยังมีความไม่เท่าเทียมเกิดขึ้นระหว่างผู้ที่เข้าหาประโยชน์จากเทคโนโลยี (Technoscape) สื่อทัศน์ (Mediascape) หรือมโนทัศน์ (Ideoscape) เพราะมีช่องว่างความแตกต่างระหว่างกันในชีวิตและพหุอำนาจอธิปไตยเคลื่อนที่ (Mobile sovereignties) รวมถึงอำนาจอธิปไตยที่ไร้พรมแดน (Sovereignty without territoriality) ก็ยังขาดการทำความเข้าใจต่อความซับซ้อนที่อำนาจอธิปไตยมีต่อชีวิตมนุษย์ที่สามารถกระทำต่อชีวิตมนุษย์ในเขตแดนของชาติหนึ่งๆ ได้

นัยสำคัญที่กลุ่มนี้เสนอ ก็คือว่าควรให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ในมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กล่าวคือ การเคลื่อนไหวและการเคลื่อนย้ายของวัฒนธรรม สินค้า ผู้คนและความคิดที่ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ หรือเป็นไปโดยธรรมชาติและเป็นไปอย่างเป็นกลาง/หรือเป็นไปในทางบวกเสมอ แต่ใครเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดทิศทางลักษณะและวัตถุประสงค์ของการเคลื่อนย้าย รวมทั้งกระบวนการที่เกิดขึ้นเหล่านี้ต่างเกิดบนฐานของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีใครหรืออำนาจใดสามารถกำหนดขอบบริเวณและความสัมพันธ์ที่ไร้พรมแดนเหล่านี้

ส่วนงานของนักวิชาการไทย อย่างเช่น ปฤษฎา (2545) เข้าร่วมถกเถียงกับแนวคิดนี้ โดยเสนอว่า กระบวนการข้ามพรมแดนไม่ใช่เรื่องใหม่ เพราะเมื่อกลับไปพิจารณาประวัติศาสตร์จะพบว่าการเคลื่อนย้ายของผู้คน ความคิดและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในประวัติศาสตร์การดำรงอยู่ของมนุษย์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดที่มีต่อพรมแดนในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่ยึดหยุ่นก้าวข้ามและเปลี่ยนแปลงไปมาได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในอดีตแล้ว ดังนั้น งานของปฤษฎาจึงเสนอให้มองปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ การเคลื่อนย้ายแลกเปลี่ยนของผู้คน วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ในฐานะที่เป็นกระบวนการทางสังคมและประวัติศาสตร์ที่มีการต่อรองและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอทั้งในอดีตและปัจจุบัน ข้อสงสัยของปฤษฎาได้รับคำตอบบางส่วนจากงานของประสิทธิ์ ลิปรีชา (2545) ที่ศึกษาเครือข่ายข้ามพรมแดนชาวม้ง แล้วพบว่า การเดินทางข้ามแดนเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมม้งมาตั้งแต่อดีต โดยมีเครือข่ายเครือข่ายเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงชาวม้งในที่ต่างๆ เข้าด้วยกัน แต่พรมแดนรัฐชาติที่กั้นขวางการก้าวข้ามและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอย่างอิสระต่างหากที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ สำหรับชาวม้งแล้ว กระแสโลกาภิวัตน์เป็นเพียงกลไกหนึ่งที่เข้ามาสนับสนุนกระบวนการเดินทางเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนที่มีมาก่อนแล้วและทำให้กระบวนการดังกล่าวมีความหลากหลายมากขึ้น (ปิ่นแก้ว 2545)

4. อย่างไรก็ตาม ก็มีนักวิชาการบางกลุ่มยอมรับในประเด็นที่ว่า ในสถานการณ์ปัจจุบันที่โลกเริ่มไร้ขอบเขต ผู้คน สินค้าและเทคโนโลยีได้พาให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างไร้พรมแดนนั้นได้ทำให้อำนาจของชาติและอุดมการณ์รัฐชาติที่เคยถูกรอบเป็นระเบียบ ความเป็นหนึ่งเดียวของผู้คนในรัฐเริ่มลดลง เราจะพบรอยรั่วทะลุผ่าน (Permeability) อำนาจรัฐปรากฏอยู่ตามพรมแดนเสมอ

กลุ่มนี้มองความคิดเรื่องพรมแดนที่ซึ่งอำนาจของชาติเริ่มไปไม่ถึงและเริ่มถูกท้าทายจากพลังอื่นๆ ดังเช่น ปรากฏการณ์ที่ผู้คน/สินค้าเคลื่อนไหวเข้าออกผ่านชายแดน การเกิดขึ้นของเศรษฐกิจนอกระบบ (ที่รัฐเรียกว่า แรงงานเถื่อนและสินค้าเถื่อน) ลักษณะเช่นนี้ พรมแดนจึงกลายเป็นพื้นที่ที่คลุมเครือ

ที่เราสามารถมองเห็นกลุ่มพลังอื่นๆ ออกมาโลดแล่นท้าทายอำนาจของรัฐซึ่งพยายามจะควบคุมอธิปไตยเหนือดินแดน ในอีกแง่หนึ่ง มุมมองต่อพรมแดนของกลุ่มแนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับพรมแดนและผู้คนที่มีพรมแดนในแง่ของอำนาจ ชีวิตและพลังในการให้ความหมายของผู้คนที่พรมแดน นัยสำคัญของกลุ่มนี้คือการเปลี่ยนการวิเคราะห์หัวอำนาจ จากเดิมที่เคยให้ความสำคัญกับรัฐเป็นศูนย์กลางการใช้อำนาจกับชายขอบที่มีพรมแดน ไปสู่การมองผู้คนที่พรมแดนในปฏิสัมพันธ์กับพลังอำนาจอื่นๆ ที่รายรอบในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม พรมแดนตรงนี้จึงเป็นคนละแบบกับสิ่งที่รัฐใช้เพื่อตีกรอบขอบเขตของชาติและประเทศที่มีเส้นเขตแดนและมีขอบเขตบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจนในแง่ของการสร้างเอกลักษณ์ความเป็นหนึ่งเดียว แต่พรมแดนกลับกลายเป็นพื้นที่ที่ต้องรองและสร้างความหมายใหม่อยู่ตลอดเวลา

ความคิดนี้ได้ถูกต่อยอดจากงานวิจัยหลายชิ้นที่ได้ให้ความสนใจกับกระบวนการต่อรองแย่งชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ บริเวณพรมแดนมากขึ้น เช่น Wilson & Donnan (1998) โดยจะพบว่างานวิจัยเหล่านี้เริ่มเข้าไปสำรวจวัฒนธรรมของผู้คนระหว่างรอยต่อพรมแดน การให้ความสนใจต่อศักยภาพในการปรับเปลี่ยน ผสมผสานและต่อรองทางวัฒนธรรมของผู้คนบนเส้นเขตแดนที่พยายามจะต่อสู้และสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมในบริบทที่ถูกกลบเกลื่อนทางวัฒนธรรมจากอุดมการณ์รัฐชาติดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มนี้เอง เราอาจกลับไปพิจารณา “พัฒนาการ” ทางแนวคิดเกี่ยวกับพรมแดนได้ โดยในอดีตนั้น งานศึกษาเรื่องพรมแดนได้รับอิทธิพลของแนวคิดแบบโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural-Functionalism) โดยเฉพาะงานของนักมานุษยวิทยาจากประเทศอังกฤษที่ได้รับอิทธิพลทางแนวคิดของ Max Gluckman ต่างเคยมองพรมแดนในแง่ของพื้นที่ภูมิศาสตร์กายภาพและเป็นพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่อยู่ห่างไกลความเจริญ (Backdrop zones) มีระบบของสังคมวัฒนธรรมเป็นระบบปิด ดังนั้น งานศึกษาโดยส่วนใหญ่ที่ผ่านมาจึงเน้นไปที่การศึกษาระบบกลไกทางสังคมในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นระบบเครือญาติ ชุมชน ภาษาเชื้อชาติและความเสถียรภาพที่มั่นคงของชุมชนปิดที่ชายแดน (อ้างอิงจาก Wilson & Donnan 2002) งานศึกษาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า พวกเขาได้มองพื้นที่ชายแดนเป็นระบบทางสังคมที่อยู่ได้ด้วยตัวมันเอง เป็นชุมชนปิดที่ไม่เชื่อมโยงหรือสัมพันธ์ต่อโลกภายนอกอื่นใด

ในเวลาต่อมา นักวิชาการบางคนได้ปฏิเสธการมองพื้นที่ชายแดนที่มีระบบวัฒนธรรมปิดในลักษณะดังกล่าวโดยมองพรมแดนเชื่อมโยงกับโลกภายนอก และได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับพรมแดนที่เกิดขึ้นในรูปแบบ (Forms) ต่าง ๆ ดังเช่น งานของ Abner Cohen (1965) ที่ศึกษาพื้นที่ชายแดนอาหรับ-อิสราเอลและจอร์แดน เขาสนใจการปรากฏขึ้นของพื้นที่ชายแดนว่าเป็นการสร้างสภาวะในชีวิตประจำวันของชาวอาหรับ การก่อตัวขึ้นทางการเมืองและการก่อรูปใหม่แบบ Patriarchal ที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองบริเวณชายแดน เขาได้เรียกสภาวะการเปลี่ยนแปลงที่พรมแดนนั้นว่า Border situation

งานของ Frederick Barth (1969) และ Anthony Cohen (1986, 2000) ที่ใช้แนวคิด เรื่อง เขตแดนหรือพรมแดนเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic boundaries) และ Contested values (ระบบคุณค่าเชิงประทะประสาน) ที่ย่ำว่า Boundary (พรมแดน) ไม่ใช่เส้นแบ่งความแตกต่างที่มนุษย์ใช้จำแนก แยกแยะตัวเองออกไปจากคนอื่น ไม่ใช่สัญลักษณ์ของเรื่องเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย หรือพิธีกรรม แต่พรมแดนเชิงสัญลักษณ์ คือ “ปฏิบัติการทางสังคม” (social practices) ของผู้คนที่ใช้เชื่อมโยงตัวเอง และสร้างโอกาสให้เกิดการรวมตัวทางสังคมที่ข้ามพ้นไปจากเส้นแบ่งเหล่านั้น ดังนั้น การมองพรมแดนเชิงสัญลักษณ์ จึงหมายถึงการมอง “ปฏิบัติการทางสังคม” มากกว่าการสร้างสัญลักษณ์หรือตัวสัญลักษณ์ที่ทำการปิดกั้นเขตแดนเพื่อการจำแนกแยกแยะเหล่านั้น ส่วนงานของ Eric Wolf (1974) เป็นการผนวกเอามุมมองแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ามาช่วยในการวิเคราะห์ โดยมองว่าชุมชนบริเวณพรมแดนได้จัดวางองค์ประกอบของกลไกทางการเมืองท้องถิ่นใหม่ๆ ที่ตอบสนองต่อการเกิดขึ้นของพลังตลาดและในบริบทของการสร้างชาติที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอีกหลายท่านที่ทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่พรมแดนด้วยแนวคิดที่แตกต่างกันไป อย่างเช่น งานของ Driessen (1992) กับการใช้แนวคิดเรื่อง พิธีกรรม เข้ามาวิเคราะห์พื้นที่ชายแดนระหว่างสเปนกับโมร็อกโคซึ่งทำการตรวจสอบความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสัญลักษณ์อันซับซ้อนที่แสดงออกผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย โดยเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิกที่รองรับการสร้างและผลิตซ้ำการครอบงำทางการเมืองและสังคมตลอดจนความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและความเป็นผู้เหนือกว่าของนักชาตินิยมเอาไว้ ส่วนงานของ Lavie (1992) มอง border เป็นพื้นที่ของการปะทะกันทางวัฒนธรรม เวทีการทดลอง และการครอบงำควบคุม งานของ Leo Chavez (1992) และ Wilson and Donnan (2001) ที่มอง border เป็นพื้นที่ของการเปลี่ยนผ่าน หรือ Liminal border

สำหรับงานศึกษาเรื่อง border โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการที่ศึกษาพรมแดนระหว่างสหรัฐกับเม็กซิโกได้รับความสนใจเป็นจำนวนมาก จากการรวบรวมของ Alvarez (1995) พบว่า พวกเขาให้ความสนใจต่อพรมแดนนี้โดยฉายภาพให้เห็นถึงกระบวนการข้ามพรมแดนและการอพยพของชาวเม็กซิโกเข้าสู่สหรัฐ ในประเด็นความขัดแย้ง ความไม่ลงรอยของอำนาจและการครอบงำในชุมชนนิคมระดับโลกรวมไปถึงอำนาจของชาติที่ถูกประกาศในระดับท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็ให้ความสนใจต่อการมองพื้นที่พรมแดนในฐานะของการสร้างกรอบคิดใหม่ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ของชุมชนและวัฒนธรรม อย่างเช่น งานของ Leo Chavez (1998) ได้นำเสนอภาพของแรงงานอพยพผิดกฎหมายจากละตินอเมริกาที่เผชิญหน้ากับการกดขี่และอุปสรรคมากมายในตลาดการค้าแรงงานตามแนวชายแดนของเม็กซิโกกับสหรัฐอเมริกา แต่ผู้คนเหล่านี้ได้ใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว เครือข่ายครอบครัวและชุมชน รวมไปถึงความร่วมมือต่างๆ ที่จะจัดการและมีชีวิตรอดในที่ต่าง ๆ กลุ่มคนเหล่านี้ได้พัฒนาเครือข่ายที่เข้มแข็งในการสร้างบ้านใหม่ของเขาในที่แห่งใหม่ เป็นต้น หรืองานศึกษา border ของ Alvarez and Collier (1994) ก็มองกิจกรรมของคนพลัดถิ่นกับการค้าที่พ้นไปจากพื้นที่ชายแดนและเขตแดนของชาติ โดย

ได้วิเคราะห์กลุ่มคนขับรถบรรทุกแมกซิกันที่ขนส่งสินค้าข้ามชายแดนกับการต้องเผชิญหน้ากันทางวัฒนธรรมในการทำการค้าขายส่งในแคลิฟอร์เนีย กลุ่มคนขับรถบรรทุกได้ใช้เครือข่ายของเครือข่ายเพื่อเอื้อประโยชน์ทางการค้าต่อตนเอง เป็นต้น (โปรดดูรายละเอียดที่ Wilson and Donnan 2001 และ Tapp 2003)

โดยสรุปแล้ว กลุ่มที่ทำการศึกษาร่องพรมแดน (border) ในกลุ่มนี้ได้ใช้แนวคิด border และ boundaries ที่ผสมผสานกันโดยเน้นไปที่การพิจารณาพรมแดนหลักๆ คือ พรมแดนทางสังคม (social boundaries) หรือเครือข่ายความสัมพันธ์ การรวมกลุ่มและการจัดองค์กรทางสังคม พรมแดนทางชาติพันธุ์ หรือกลุ่มชาติพันธุ์กับการใช้ความเป็นชาติพันธุ์ของตนในเวทีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มต่างๆ พรมแดนทางวัฒนธรรม (Cultural boundaries) ซึ่งหมายถึงเส้นแบ่งกัน ระบบสัญลักษณ์ และการให้ความหมายทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละกลุ่ม และพรมแดนรัฐชาติที่เน้นไปที่ ดินแดน (Territory) และอธิปไตยในทางกายภาพและทางการเมือง

สำรวจความคิดเรื่องพรมแดนในงานศึกษาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

หากกลับมาพิจารณางานศึกษาเรื่องพรมแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา จะพบว่า แนวคิดในการมองพรมแดนแบบศูนย์กลางกับชายขอบ (Center-periphery model) คือ กรอบคิดหลักในงานศึกษาส่วนใหญ่ทั้งการมองรัฐในช่วงก่อนอาณานิคมและรัฐสมัยใหม่ อย่างเช่นงานของ Tambiah (1985) ซึ่งเสนอแนวคิด "Pre-colonial galactic polity" ในการมองอำนาจของรัฐจากศูนย์กลางที่แผ่ขยายออกไปสู่รอบนอกคล้ายดั่งวงแหวนที่ห่อหุ้มแล้วกระจายออกไปรอบๆ หรือเปรียบเทียบได้ว่า อำนาจรัฐจากศูนย์กลางคล้ายดั่งแสงเทียนที่ส่องแสงออกไป ซึ่งแสงสว่างแห่งเปลวเทียนที่สั้นไหวเปรียบเสมือนอำนาจรัฐที่สะท้อนออกไป ซึ่งไม่เคยถูกตีเส้นอย่างชัดเจนในเขตรอบนอก (Peripheral zones) ดังนั้น พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่ไม่มีขอบเขตชัดเจน มีแต่ความคลุมเครือและยืดหยุ่นในแง่ของเส้นกำหนดเขตแดนและระบบการปกครองที่ตามมา ขณะที่ต่อมาเมื่ออาณานิคมอังกฤษเข้าครอบครองและรัฐเริ่มเปลี่ยนรูปแบบเป็นรัฐสมัยใหม่ รัฐสมัยใหม่ยังคงถูกนักวิเคราะห์ด้วยกรอบคิดแบบเดียวกัน นั่นคือ การรุกไล่ (Penetration) จากศูนย์กลางออกไปสู่ชายขอบ (Center-periphery model) ซึ่งบนฐานกรอบคิดลักษณะนี้ เป็นการให้ความสำคัญกับอำนาจจากศูนย์กลางโดยศูนย์กลางเป็นอย่างมาก โดยเชื่อว่า ศูนย์กลางได้รวบยอดอำนาจเอาไว้เพียงด้านเดียว (Top down) โดยละเลยพลังอำนาจจากส่วนอื่นๆ (Walker 1999:6-7)

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมาก็มีนักวิชาการหลายคนที่ยืนเริ่มทำการศึกษาประเด็นเรื่องพรมแดนในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยทำการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์แห่งอำนาจเชื่อมโยงกับบริบทของทุนนิยม กระแสโลกาภิวัตน์และความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากขึ้นระหว่างชุมชนที่พรมแดนของรัฐชาติต่างๆ ในที่นี้ เราอาจแบ่งนักวิชาการเหล่านี้บนฐานของแนวคิดได้ 3 กลุ่มหลักๆ คือ

กลุ่มแรก คือ กลุ่มแนวคิดที่วางการวิเคราะห์ในเรื่อง รัฐ (State-oriented approach) เป็นหลัก ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการเสนอจาก Ben Anderson (1983) ที่มองว่า รัฐชาติสมัยใหม่เกิดขึ้นจากการ

จินตนาการความเป็นชุมชน โดยจินตนาการความเป็นชาติผ่านสื่อ โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ ขณะทำงานของ ธงชัย (1994) สอดคล้องไปกับฐานคิดนี้ที่ชี้ให้เห็นถึงการสร้างความเป็นชาติไทยบนฐานการใช้ความรู้สมัยใหม่อย่างแผนที่ที่กลายเป็นเครื่องมือผลิตความหมายใหม่ๆ ของความเป็นชาติ และพบว่า การประกาศประวัติศาสตร์ความมีตัวตนของตัวเองลงบนแผนที่ภูมิศาสตร์รูปขวานทองที่เราเคยเชื่อว่าเป็นประวัติศาสตร์ที่สืบเนื่องยาวนานนั้นเป็นเพียงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในช่วงที่เกิดแรงผลักดันจากอาณานิคมตะวันตกเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่มีมา ธงชัยพบว่า คนไทยในยุคก่อนรูปแผนที่ขวานทองจะเกิดขึ้นต่างมีวิถีคิดเรื่องชาติ พรหมแดนและแผ่นดินที่แตกต่างไปจากคนไทยในยุคปัจจุบัน (ปีนแก้ว 2545) ขณะทำงานใหม่ๆ อย่างเช่น Keyes (2000) วิเคราะห์รัฐชาติในเอเชียกับการใช้เทคนิควิธีแห่งอำนาจ (Technology of Power) จากกระบวนการจับจ้องมอง (Gaze) กระบวนการจำแนกแยกแยะเชิงชาติพันธุ์ (Ethnic Classification) จำแนกแยกแยะผ่านการหาแก่นเพื่อระบุ (Essence) มีการใช้ความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน กำหนดมาตรการ นโยบายของรัฐเพื่อควบคุมและบริหารจัดการคนภายในขอบเขตแดน

กลุ่มที่สอง มองเรื่อง Border โดยใช้กรอบคิดแบบ Cultural and political boundaries อย่างเช่น งานของ Leach (1960) ที่เสนอว่า พรหมแดน (border) และรัฐชาติ คือ ผลผลิตของการขยายอาณานิคมของชาวตะวันตก ซึ่ง Leach เชื่อว่าแต่เดิมในช่วงก่อนยุคสมัยใหม่ พรหมแดนคือ อาณาบริเวณชายแดน (frontiers) ที่วางอยู่บนการใช้ประโยชน์ของผู้คนกับระบบนิเวศที่แตกต่างกัน เช่น ภูเขาและหรือหุบเขาได้จำแนกคุณลักษณะการทำการเกษตรและวิถีวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆ ให้แตกต่างกันไปโดยปริยาย จึงเป็นไปได้ที่เราจะพบ คนภูเขาที่ระบบเครือญาติ การปกครอง ระบบผู้นำ การศาสนา การแต่งงานที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจากวัฒนธรรมจีน ขณะที่ คนในหุบเขา คือ ผู้คนที่ระบบวัฒนธรรมและการปกครองต่างๆ น่าจะได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ดังนั้น ทั้งเขตชายแดนกับอาณาบริเวณชายแดนและความสัมพันธ์ของผู้คนต่างวางอยู่บนพื้นฐานของปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยา ที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อระบบโครงสร้างทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งที่อาศัยอยู่ในหุบเขาและหรือบนภูเขา

ต่อมา Wijeyewardene (1990) สนับสนุนแนวคิดของ Leach ในด้านหนึ่ง แต่ได้เพิ่มเติมมุมมองการวิเคราะห์ผู้คนในอาณาบริเวณชายแดนที่หลากหลายและข้ามพรหมแดนรัฐชาติไปมา มากกว่าที่ Leach เคยวิเคราะห์เอาไว้ โดย Wijeyewardene ตรวจสอบประเด็นทางวัฒนธรรมที่ตัดข้ามเขตแดนทางการเมืองในเขตภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขยายความคิดและข้อสังเกตของ Leach เกี่ยวกับอาณาบริเวณชายแดนพม่า (Frontier Burma) ออกไปโดยตรวจสอบความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากขึ้นไม่เพียงแต่ระหว่างกลุ่มคนชนกับกะฉิ่นเท่านั้น แต่ขยายความสัมพันธ์ออกไปยังกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่รอบๆ อาณาบริเวณชายแดนด้วย (Wijeyewardene 1990, 2001)

กลุ่มที่สาม อาจเรียกได้ว่า เป็นกลุ่มที่ใช้แนวคิด Agency approach เพื่อที่จะแก้จุดบกพร่องของสองกลุ่มคือกลุ่มที่ใช้แนวคิดเรื่องรัฐชาติที่เน้นวิเคราะห์อำนาจของรัฐชาติและให้ผลการวิเคราะห์กับอำนาจของรัฐชาติมากเกินไป อย่าง Anderson และ Thongchai กับอีกกลุ่ม คือ กลุ่มที่ใช้กรอบคิด

แบบศูนย์กลางกับชายขอบ (Center-periphery) ซึ่งทั้งสองกลุ่มมองข้ามปฏิบัติการ (Practice) ของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวและให้ความสนใจน้อยมากต่ออำนาจและประสบการณ์ทางชีวิตของกลุ่มคนเหล่านี้

ที่ผ่านมา มีนักมานุษยวิทยาจำนวนหนึ่งให้ความสำคัญต่อ “พลัง” ของ Agency และนำแนวคิดนี้มาอธิบายตรวจสอบวัฒนธรรมอันหลากหลายและซับซ้อนที่ปรากฏขึ้นบริเวณแนวชายแดน ซึ่งแนวคิดนี้ได้ทำให้อธิบายความหลากหลายระหว่างผู้คนหลากหลายกลุ่ม เป็นการมองคนที่มีความศักยภาพในการเปลี่ยนแปลง และประสบการณ์ของผู้คนเหล่านี้มีความหมายต่อการกำหนดชะตากรรมของตัวเอง อย่างเช่น งานของ Andrew Walker (1999) ที่นำเสนอผู้คน โดยเฉพาะกลุ่มแม่ค้าที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนไทย-ลาว ซึ่งให้การร่วมมือหรือต่อรองทางด้านการค้ากับรัฐชาติผ่านกลไกข้อตกลงต่างๆ (regulation) ตรงนี้เองหมายความว่า รัฐชาติไม่ได้มีพลังในการกำหนดกฎกติกาต่างๆ ตามชายแดนแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนสามารถที่จะสร้างสรรค์และต่อรองความหมายเกี่ยวกับเขตแดนโดยตัวของเขาเองผ่านเครือข่ายการค้า กฎข้อตกลง และกระแสโลกาภิวัตน์ที่กลุ่มคนเหล่านี้สร้างขึ้นตามบริเวณชายแดน ดังนั้น พลัง หรืออำนาจ ที่ชายแดนจึงไม่ได้เป็นไปในลักษณะ top down ดังที่กลุ่มที่วิเคราะห์ด้วยกรอบคิดแบบศูนย์กลางกับชายขอบได้วิเคราะห์เอาไว้ แต่อำนาจที่ชายแดนได้เชื่อมโยงผ่านเครือข่ายและการเคลื่อนไหวโดยผ่านการจัดการและการควบคุมระหว่างรัฐและกลุ่มอำนาจอื่นๆ ที่ปะทะประสานร่วมกันในฐานะผู้มีส่วนร่วมและผู้รับผลประโยชน์ ผู้คนที่อาศัยอยู่ที่ชายแดนโดยตัวพวกเขาเองจึงเป็นกลุ่มคนหลักๆ ในการสร้างกระบวนการที่มีผลกระทบและกำหนดชีวิตที่พรมแดน (Walker 1999:15)

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นงานของ Bala (2002) ที่ศึกษาผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณภูเขา Kelabit ในหมู่เกาะบอร์เนียวกลางซึ่งเป็นชายแดนระหว่างมาเลเซียกับอินโดนีเซีย ผู้เขียนเสนอให้เข้าใจความคิดที่ว่า border ถูกนำเข้าไปสู่ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเทือกเขาและถูกเปลี่ยนความหมายไปตามการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ และโดยเฉพาะวิธีที่ชาว Kelabit กับชาว Berlian ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นดั้งเดิมตระหนักถึงความหมายของ พรมแดนทางการเมืองที่แตกต่างกัน โดยอธิบายว่า กลุ่มคนท้องถิ่นที่แตกต่างเหล่านี้ได้เรียนรู้และให้นัยสำคัญทางการเมืองตลอดจนการต่อรองความหมายของพรมแดนเพื่อรองรับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มตัวเอง เช่น การที่ชาว Lun Berian จ้างชาว Kelabit เพื่อมาเป็นแรงงานในไร่ข้าว และมีการแต่งงานข้ามกลุ่มเพื่อรองรับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน (Bala 2002: 96-104) นอกจากนี้ ยังมีงานจำนวนหนึ่งที่นำเสนอการมีส่วนร่วมของผู้คนตามแนวชายแดนที่ขับเคลื่อนในการเปลี่ยนแปลง สร้างสรรค์อาณาบริเวณชายแดนของพวกเขา สร้างสรรค์เขตแดนในทางท้องถิ่น และให้ความหมายต่อพื้นที่เขตแดนในฐานะที่เป็นพื้นที่ของการติดต่อกับวัฒนธรรมที่ซึ่งการสร้างสรรคต่างๆ เกิดขึ้น อัตลักษณ์ การให้ความหมายต่อตัวเองเกิดขึ้นจากการวิเคราะห์ด้วยแนวคิดดังกล่าว (ดูเพิ่มเติม Tapp 2003)

งานของ Horstmann (2002) ที่เสนอว่า พื้นที่ชายแดน (Borderland) และชุมชนชายแดนมี การรับรู้เกี่ยวกับพรมแดนของตัวเองที่ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่กับเรื่องเส้นกันเขตแดนของรัฐ แต่การรับรู้ เหล่านี้ได้ผนวกการรับรู้เชิงพื้นที่ในศูนย์กลางไปด้วย เช่น ผู้อพยพมาถึงจังหวัดระนองไม่ได้หยุดที่ตรง นั้นที่ตรงชายแดน แต่กลับเดินทางเข้ามาหางานต่อในเมืองใหญ่ อย่างสงขลา กรุงเทพฯ หรือในมาเลเซีย ที่ ขยายจากพื้นที่ชายแดนไปสู่ศูนย์กลางโดยตรง เครือข่ายทางศาสนา วัฒนธรรมและภาษาได้ขยายไปพื้น จากอาณาเขตของรัฐชาติและผลักดันให้ความเป็นชาตินิยมตกอยู่ภายใต้แรงกดดัน เช่น เครือข่ายของ พุทธศาสนิกชนข้ามชาติกับเส้นทางแสวงบุญที่เชื่อมกันระหว่างภาคใหญ่กับรัฐเคดาห์กำลังได้รับการรื้อ พินและสร้าง “เครือข่ายเครือข่ายสายเลือดเดียวกัน” ขึ้นระหว่างคนไทยจากเมืองไทยกับคนไทยอพยพ ในมาเลเซีย เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันของคนไทยให้เข้มแข็งขึ้นในชีวิตประจำวันของพวกเขา ขณะที่การแพร่กระจายของพื้นที่ข้ามชาติกับมาเลเซีย อินโดนีเซียและตะวันออกกลาง ชาวมุสลิม ปัตตานีกำลังผลิตสร้างชุมชนทางศีลธรรมของตนเองที่ข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมและการเมืองของ ชาติ (Horstmann, forthcoming)

ดังนั้น ด้วยแนวคิดนี้ จึงเป็นไปได้ที่เราจะเห็นวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆ จากพรมแดนที่มี รอยร้าวไหลและศักยภาพในการปรับเปลี่ยน ปรับตัวของผู้คนที่พรมแดน โดยเฉพาะกลุ่มคนไร้รัฐ กลุ่ม คนพลัดถิ่น และกลุ่มคนข้ามรัฐจำนวนมาก และเป็นไปได้ที่เราจะพบความพยายามที่จะปรับเปลี่ยน ระบบการจัดแบ่งทางการเมือง การควบคุมพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ซึ่งข้ามพรมแดนรัฐชาติออกไป (Wilson and Donnan, 1998)

แนวคิดเรื่องอำนาจ/พื้นที่แห่งการช่วงชิงกับการพลัดถิ่น

งานศึกษาหลัก ๆ เรื่องพื้นที่และอำนาจ อาจมองได้ว่า มีจุดเริ่มต้นจากงานของ Henri Lefebvre (1991) เรื่อง the production of space ซึ่งมองพื้นที่ที่ไม่ใช่เป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพ แต่ เป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นและถูกให้ความหมายจากประสบการณ์แห่งชีวิตของผู้คนภายในความสัมพันธ์ เชิงอำนาจกับคนอื่น ๆ ในแง่หนึ่ง คำว่า พื้นที่ จึงมิได้หมายถึงพื้นที่ทางกายภาพในมิติอันจำกัด อย่างเช่น ชนบทหรือเมืองก็ไม่ได้เกิดขึ้นบนภาพของความเป็นแก่นสารที่ชัดเจนจับต้องได้และสามารถแบ่งเป็น ขั้วตรงกันข้ามได้อย่างที่มองเห็น แต่ พื้นที่ในความหมายของ Lefebvre หมายความว่าพื้นที่ทางสังคมที่ สามารถถูกผลิตและผลิตใหม่ในเชิงความหมายขึ้นได้จากการจัดความสัมพันธ์ในชุดหนึ่ง ๆ ซึ่งจะ นำไปสู่การจัดวางพื้นที่ทางสังคมอีกแบบหนึ่ง มีปฏิบัติการทางสังคมในหลากหลายแบบภายใต้ สถานการณ์และเงื่อนไขชุดนั้นๆ ดังนั้น การมองพื้นที่ในแง่ของการผลิต (Production) จึงมีนัยของการ สร้างความหมายและการผลิตซ้ำความหมายที่อาจเกิดขึ้นอย่างหลากหลายและเลื่อนไหลเพื่อการต่อสู้ ช่วงชิงใญ่อยู่ตลอดเวลาภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดหนึ่ง ๆ

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาพื้นที่กับการต่อสู้ช่วงชิงนั้นไม่ใช่เป็นการพิจารณาพื้นที่ๆ ที่ดูเป็นขั้ว ตรงกันข้ามแยกออกจากหากหรือเป็นอิสระออกไปจากอำนาจและการกดขี่ (Moore 1994) ดังที่เคย เป็นข้อบกพร่องของกลุ่มศึกษาสังคมชาวนาและกลุ่มที่ศึกษา Subaltern ในการทำความเข้าใจ

สถานการณ์ที่เริ่มซับซ้อนในปัจจุบัน งานศึกษาหลายชิ้นได้พยายามแก้ไขข้อบกพร่องของทั้งสองแนวคิด โดยพัฒนาแนวคิดที่ไม่ได้มองอำนาจในแง่ของชั่วคราวกันข้ามระหว่างผู้ครอบงำ (Dominant power) และผู้ตกเป็นรอง (Subordinated) ดังเช่น งานศึกษาในอดีตที่เน้นการต่อสู้ในรูปแบบขององค์กรเคลื่อนไหวทางการเมือง การจัดตั้งกลุ่มเพื่อการปลดปล่อยหรือการต่อสู้หรือต่อต้านอย่างตรงไปตรงมาโดยใช้กำลัง หรือแม้กระทั่งการต่อสู้ในชีวิตประจำวันผ่านการชุบชิบนิทา (Scott 1990)

แนวคิดเรื่อง พื้นที่กับการต่อสู้ช่วงชิง ได้เริ่มพัฒนามาจากแนวคิดที่ผู้คนด้อยอำนาจเริ่มต่อสู้ในรูปแบบอื่นๆ เช่น การตอบโต้เชิงสัญลักษณ์ผ่านการสร้างความหมายใหม่ผ่านกระบวนการศาสนาและการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน (Comaroff 1985) หรืองานศึกษาของ Moore (1998) ที่ซึ่งชาวนาในซิมบับเวใช้ ความทรงจำทางสังคมเป็นเครื่องมือในการต่อสู้อ้างสิทธิในที่ดินของตน หรืองานของ Steve Pile (1997) ที่เพียงแค่ผู้ต่อต้านกระทำการปฏิเสธที่จะหยุดนิ่งหรือลงหลักปักรากกับสิ่งที่ตายตัว (Pile 1997, Lavie & Swedenburg 1996) Steve Pile ใช้มุมมอง “พื้นที่ที่สาม” ในการต่อต้าน เพื่อปฏิเสธการถูกให้ความหมายที่หยุดนิ่งตายตัวจากผู้มีอำนาจ พื้นที่ที่สามเกิดขึ้นเพื่อที่จะปฏิเสธที่จะถูกจัดวางในตำแหน่งแห่งที่ที่ผู้มีอำนาจจัดให้ แต่ต้องการที่จะเล่นเกมภายใน “การเมืองเรื่องพื้นที่” ที่ไม่มีจุดสิ้นสุด การปฏิเสธที่จะถูกจัดวางหรือปฏิเสธการถูกกำหนดเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันจึงมีนัยสำคัญของการดำเนินชีวิตของผู้คน และสะท้อนให้เห็นนัยสำคัญเกี่ยวกับประเด็นเรื่องอำนาจว่า อำนาจไม่ได้มาจากที่ซึ่งอยู่ภายนอกปฏิบัติการของการครอบงำแต่อย่างใด (Pile 1997:14-15)

“พื้นที่-เวลาที่สาม” และพื้นที่แห่งการต่อสู้ช่วงชิงนี้ ในแง่หนึ่ง คือพื้นที่ที่เสนอโอกาสและศักยภาพในการปฏิเสธและการต่อรอง (Natter & Jones 1997: 149-151) ทั้งนี้ เป็นเพราะว่า มันคือเวทีที่เราจะเห็นการปะทะประสานของกลุ่มพลังอำนาจต่าง ๆ โดยเฉพาะการทำความเข้าใจต่อพลังของกลุ่มคนชายขอบทั้งหลายที่จะสามารถสรรค์สร้างโลกที่เปลี่ยนแปลงและกระบวนการที่หลากหลายเพื่อการต่อรองต่ออำนาจที่สูงกว่าและนำไปสู่การสถาปนาความมีตัวตนของตนเองขึ้น (Natter & Jones 1997: 150) พื้นที่แห่งการต่อสู้ช่วงชิง ในอีกมุมหนึ่งจึงวางความขัดแย้งทางสังคมที่อาจอยู่บนพื้นที่บางประเภท เช่น พื้นที่ทางการค้า พื้นที่ท่องเที่ยว พื้นที่เมือง ที่จะมองเห็นการปะทะสังสรรค์ของกลุ่มพลังอันหลากหลาย และเป็นไปได้ที่พื้นที่แห่งการต่อสู้ช่วงชิงอาจเป็นสถานที่ทางภูมิศาสตร์หนึ่งๆ ที่วางความขัดแย้งเอาไว้ในรูปแบบที่แตกต่างกัน ทั้งการเผชิญหน้า การทำลายหรือการต่อต้านหรือการร่วมมือที่ได้ผูกมัดกลุ่มคนต่างๆ ที่มีความแตกต่างกันในแง่ของตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมและการเข้าถึงอำนาจและทรัพยากรที่แตกต่างกัน พื้นที่แห่งการต่อสู้จึงเป็นเวทีของการแสดงออกเพื่อการต่อรองที่เราจะพบแง่มุมแห่งชีวิตทางสังคม (Low & Lawrence-Zuniga 2003:18)

เราอาจจะมองเห็นแง่มุมเหล่านี้ จากงานของ Michel de Certeau (1984) ที่สำรวจปฏิบัติการของกลุ่มคนในเมืองที่มีอำนาจไม่เท่าเทียมกันได้จัดสรรปรับการใช้พื้นที่ให้เหมาะสมกับตัวเอง โดยปฏิบัติการต่างๆ ได้เกิดขึ้นและดำเนินในชีวิตประจำวัน de Certeau เรียกพื้นที่เหล่านี้ว่า “พื้นที่ที่มีชีวิต” (Lived space) ที่ถูกปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เช่น ผ่านการเดิน การตั้งชื่อ การพุดถึง และการ

จดจำเข้าไปซ้ำมาจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติและระเบียบวินัย อำนาจและพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากมุมมองของ de Certeau ในแง่หนึ่งจึงหมายถึงเรื่องขอบเขตและเส้นขีดกันที่กำหนดขึ้นจากกลุ่มคนที่มีอำนาจไม่เท่ากันได้ ทำการกำหนด จำแนกและจัดแบ่ง โดย de Certeau ชี้ว่า อำนาจของผู้ที่มีอำนาจมากกว่าคือปฏิบัติการที่ใช้เพื่อการจำแนกแยกแยะและจัดแบ่ง ซึ่งเขาเรียกมันว่า Strategies ขณะที่อำนาจของผู้อ่อนแอกว่าได้ใช้ การเคลื่อนไหวแบบแอบแฝง เส้นทางลัดและถนนหนทาง ที่เขาเรียกว่า Tactic เพื่อต่อรองกับการครอบงำอำนาจในเชิงพื้นที่

ความเข้าใจเกี่ยวกับ “พื้นที่” ที่พ้นไปจากมิติทางกายภาพและชั่วคราวกันข้าม ทำให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ที่สำคัญในปัจจุบัน อย่างเช่น การเกิดกลุ่มผู้คนที่เคลื่อนไหวข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างกว้างขวาง การพูดถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารและกระบวนการเกิดขึ้นของโลกาภิวัตน์ (Appadurai, 1996) รวมไปถึงงานของ Gupta, & Ferguson (1997) ได้ตั้งคำถามกับอุดมการณ์รัฐชาติมากขึ้นเมื่อความคิดเกี่ยวกับการจินตนาการเรื่องพื้นที่ที่ถูกยึดติดกับดินแดนความห่างไกลหรือพื้นที่ระหว่างความเป็น “ตรงนี้” กับ “ที่นั่น” ที่ผูกอยู่กับความหมายเพียงหนึ่งเดียวเริ่มไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์การเคลื่อนที่ของผู้คนบางกลุ่มที่ไร้บ้าน คนไร้รัฐได้กลายเป็น “คนพลัดถิ่น” ที่ไม่สามารถลงตัวกับความคิดเรื่องรัฐชาติและการติดยึดกับพื้นที่ภายในอาณาเขตแบบตัวต้วหยาบหนึ่งได้อีก (Gupta & Ferguson, 1999: 40-41) ดังนั้น กลุ่มผู้อพยพ คนไร้รัฐและคนพลัดถิ่นทั่วโลกจึงอยู่นอกอาณาบริเวณของอุดมการณ์รัฐชาติที่ติดยึดกับพื้นที่แบบตายตัวเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ การควบคุมของรัฐต่อคนเหล่านี้ก็ไม่สามารถกระทำได้อย่างเบ็ดเสร็จ ดังจะเห็นได้จากการปรากฏขึ้นของรัฐของความสัมพันธ์เชิงอำนาจรัฐบริเวณรอยต่อพรมแดนระหว่างรัฐชาติเสมอ เราจึงเห็นภาพของการปะทะประสาน การผสมผสาน และการคัดสรรทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนพลัดถิ่น คนไร้รัฐเกิดขึ้นในงานศึกษาช่วงหลังๆ มา ดังเช่นงานศึกษาเรื่อง border identities (Alvarez 1995, Wilson & Donnan, 1998) ที่พิจารณาการต่อสู้ของกลุ่มคนต่างๆ การผสมผสานของปริณิชนวิทยาทางการเมืองและในเชิงสัญลักษณ์ระหว่างพรมแดนรัฐชาติ การสำรวจวัฒนธรรมระหว่างพรมแดน ศักยภาพในการปรับตัวของผู้คนระหว่างพรมแดนในการพยายามที่จะสร้างพื้นที่แห่งความหมายที่น่าเสนอตัวตนของกลุ่มทั้งในด้านการเมือง การช่วงชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ข้ามพ้นความเป็นพรมแดนระหว่างรัฐชาติ

อย่างไรก็ตาม เมื่อกลับมาดูงานศึกษาเรื่อง Diasporas หรือ คนพลัดถิ่น พบว่า ในปัจจุบันคนพลัดถิ่นได้รับความนิยมนิยมและถูกเอ่ยถึงเพื่อทำการศึกษาอย่างกว้างขวาง จากข้อมูลที่ รัฐวิสาหกิจ เสนาคำ (2547) ได้รวบรวมเอาไว้อย่างเป็นระบบ พบว่า ที่ผ่านมานวนคนพลัดถิ่นถูกจำแนกอย่างกว้างๆ ออกเป็น 2 แบบ คือ *กลุ่มแรก* มองคนพลัดถิ่นในแง่ลบหรือในลักษณะของการตกเป็นเหยื่อที่ถูกทำให้พลัดถิ่นออกไปจากที่เกิดของตัวเอง เช่น ชาวบิวิ หรือคนผิวดำที่ถูกพลัดพรากไปจากมาดากัสการ์ กับ *กลุ่มที่สอง* ที่มองคนพลัดถิ่นในแง่บวกหรือมีการพลัดถิ่นโดยสมัครใจออกจากดินแดนบ้านเกิดเพื่อจุดประสงค์ใดๆ ดังเช่น เจ้าอาณานิคมที่ไปตั้งหลักแหล่งในดินแดนยึดครอง หรือชาวจีนที่ออกไปทำการค้า

ในปัจจุบัน ความหมายของคำว่า “คนพลัดถิ่น” ถูกลำไยใช้อย่างกว้างๆ แทนความหมายของกลุ่มผู้อพยพ ผู้ถูกเนรเทศ ผู้ลี้ภัยทางการเมือง แรงงานต่างด้าว ชุมชนโพ้นทะเล ชุมชนชาติพันธุ์ ในความหมายกว้างๆ ที่ว่า คือ ผู้คนที่เคลื่อนย้ายหรือถูกทำให้เคลื่อนย้ายออกไปจากบ้านเกิดของตนเองด้วยเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป

จิรัฐได้จำแนกงานศึกษาคนพลัดถิ่นในปัจจุบันออกเป็น 2 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มที่เน้นศึกษาหา “ตัวแบบคนพลัดถิ่น” กับ กลุ่มที่ศึกษา “เงื่อนไขคนพลัดถิ่น” สำหรับแบบแรกที่เน้นศึกษาตัวแบบคนพลัดถิ่นนั้น คือผู้ที่ศึกษาหาลักษณะต่างๆ ของคนพลัดถิ่นที่ในปัจจุบันไม่ได้มีความหมายเฉพาะเจาะจงไปที่ความหมายเดิมในแง่ลบที่ว่าคนพลัดถิ่นคือผู้ที่ถูกบีบบังคับหรือถูกขับออกจากดินแดน แต่มีความหมายที่กว้างออกไปที่รวมไปถึงผู้คนที่มีการพลัดถิ่นด้านการค้า ด้านแรงงาน ด้านวัฒนธรรม และที่เกิดจากลัทธิจักรวรรดินิยม กลุ่มคนเหล่านี้มีลักษณะหรือตัวแบบต่างๆ ไปคือกระจ่ายอยู่นอกมาตุภูมิ ด้วยเหตุแห่งการบังคับ การแสวงหางานทำ การค้าหรือนโยบายของอาณานิคม คนเหล่านี้มีความทรงจำเกี่ยวกับถิ่นกำเนิด อุดมคติ และพันธะร่วมในการรักษา พื้นฟู สร้างความปลอดภัย ความมั่งคั่งมั่นคงให้แก่มาตุภูมิ มีสำนึกร่วมและกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อกลับบ้าน มีสำนึกของกลุ่มที่เข้มข้นและชัดเจน เอาไว้ข้ามกาลเวลา มีความสัมพันธ์ทั้งราบรื่นหรือไม่ราบรื่นกับสังคมที่ตนเองอยู่นอกบ้าน โดยสรุป คนพลัดถิ่นคือ กลุ่มชาติพันธุ์ หรือกลุ่มวัฒนธรรมที่มีบ้านที่แท้จริง มีจุดกำเนิดที่แท้จริง มีวัฒนธรรมร่วม ต้องการคืนถิ่น มีความเป็นปึกแผ่นทางชาติพันธุ์

ส่วนแนวคิด “เงื่อนไขคนพลัดถิ่น” ได้แก่ งานของ สจ๊วต ฮอลล์ เขาให้ความสนใจกับประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ของคนพลัดถิ่นเป็นหลัก โดยมองว่าอัตลักษณ์ของคนพลัดถิ่นหรืออัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่ถูกสร้างทางการเมือง ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและวาทกรรมที่ไม่เสร็จสมบูรณ์ มีความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมโลกในยุคสังคมสมัยใหม่ ตอนปลายหรือสังคมข้ามพรมแดนและโลกาภิวัตน์ อัตลักษณ์ของคนพลัดถิ่นตามแนวคิดนี้ไม่ได้พิจารณาอัตลักษณ์ที่ให้ความสำคัญกับรากเหง้าหรือความบริสุทธิ์ของอัตลักษณ์หรือชาติพันธุ์ แต่พิจารณา “กระบวนการสร้างความแตกต่าง” หรือการปะทะประสานระหว่างตัวตนกับความเป็นอื่นที่นำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ผสมหรือพันทางที่ไม่มีสารัตถะหรือแก่นแกนตายตัว นั่นคือ ไม่จำเป็นต้องมีบ้านที่เป็นรากเหง้าหรือมีมาตุภูมิศักดิ์สิทธิ์ แต่บ้านถูกเปลี่ยนและเล่าใหม่ที่มีวัฒนธรรมร่วมและจินตนาการร่วมกัน บ้านอาจมีหลายบ้านและบ้านไม่จำเป็นต้องมีจุดเริ่มต้น เพราะในบางกรณีคนพลัดถิ่นบางกลุ่มไม่มีถิ่นฐานให้กลับ หรือไม่สามารถคืนถิ่น หรือไม่อยากคืนถิ่นด้วยเหตุผลต่างๆ กัน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ จิรัฐ 2547 :191-286)

งานในกลุ่มนี้เริ่มให้ความสนใจกับปรากฏการณ์ของคนพลัดถิ่นที่ต้องเร่ร่อนกระจัดกระจายจากถิ่นฐานเดิมออกไปตามที่ต่างๆ บ้างไม่มีความสุขในดินแดนที่ไปอยู่ใหม่ บ้างก็สร้าง “บ้านใหม่” (Place Making) จัดวางตำแหน่งแห่งที่ให้คุ้นเคย บ้างก็มีภาพฝันของการกลับคืนถิ่นในรูปแบบต่างๆ มีภาพจินตนาการของการคืนถิ่นผูกพันผู้คนที่กระจัดกระจายไว้ด้วยกัน (Clifford 1999) หรือบางกลุ่มอาจ

ไม่ได้คิดกลับไปยังมาตุภูมิ แต่ต้องการใช้ชีวิตอยู่ในดินแดนที่อพยพเข้าไปโดยที่ยังสามารถดำรงความเป็นตัวเอง ความเป็นกลุ่มก้อนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการแยกตัวทางการเมือง ดังนั้นกลุ่มผู้ศึกษาคนพลัดถิ่นกลุ่มนี้มักจะศึกษาลักษณะการผสมผสานทางวัฒนธรรม (Hybridization) การค้นหาอัตลักษณ์ หรือกระบวนการสร้างความแตกต่างท่ามกลางสังคมที่ตัวเองอยู่ อย่างเช่น กรณีของวัฒนธรรมคนค้าในยุโรป สหรัฐอเมริกาและแอฟริกา เป็นต้น รวมไปถึงมีงานบางชิ้นที่มองคนพลัดถิ่นและประสบการณ์ของการพลัดถิ่นในการรื้อสร้างตำแหน่งแห่งที่และอัตลักษณ์อันหลากหลาย อย่างเช่น งานของ Sorensen (1997) ที่ศึกษาว่า ประสบการณ์ (Experience) การพลัดถิ่นระหว่างผู้พลัดถิ่นกับคนในพื้นที่เพเดิมและเนื้อหาสาระของการเล่าประสบการณ์ (Narratives) ของพวกเขาแต่ละกลุ่มแตกต่างกันโดยขึ้นอยู่กับ การให้ความหมายและการตีความประสบการณ์ของพวกเขาต่อที่ๆ เขากำลังดำเนินชีวิตอยู่ (Locality) คนพื้นเพเดิมหยิบยืมคติแห่งความอุดมสมบูรณ์และความสุขมาเปรียบเทียบกับปัจจุบันที่ยากลำบาก และอนาคตที่เริ่มมองไม่เห็น ขณะที่คนพลัดถิ่นกลับพูดถึงอนาคตข้างหน้าและความเจริญรุ่งเรืองที่กำลังใกล้เข้ามา ดังนั้น ประสบการณ์ ในแง่หนึ่งจึงไม่ได้ถูกมองในลักษณะจิตวิทยาที่เป็นการเอ่ยถึงความทุกข์ทรมานในแง่ของภาวะการเป็นโรคหรืออารมณ์การพรั่นพรึงที่ถูกละทิ้งไปสู่สถานการณ์ความไม่แน่นอนหรือการขาดความมั่นคงของคนพลัดถิ่น แต่เป็นการมองประสบการณ์ ในฐานะ “ปฏิบัติการทางสังคม” (Social Practices) ที่ผู้เล่าประสบการณ์คือผู้กระทำการ (Active actors) ที่แสดงบทบาทอย่างสร้างสรรค์และกระตือรือร้นในกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำการตีความใหม่และการจัดวางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สังคมและอัตลักษณ์ของคนเชื่อมโยงกับสถานการณ์ในมุมที่กว้างมากขึ้น (Sorensen 1997: 142-164)

งานศึกษาไทใหญ่: การสร้างชุดความรู้เรื่องความเป็นรากเหง้าและเครือญาติชนชาติไท (ย)⁴

การค้นหารากเหง้าความเป็นพี่น้องหรือเครือญาติคนไทยในประเทศไทยกับกลุ่มชนชาติไท/ไตในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะไทใหญ่ ในรัฐฉาน ไทลื้อสิบสองพันนา ไทลาว ไทคำ ไทขาว ในตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม ฯลฯ ได้ถูกกล่าวถึงมานานนับหลายสิบปีและได้รับการศึกษาทางวิชาการทั้งจากนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการในประเทศไทยอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

ชุดความรู้เรื่องชนชาติไท(ย) การค้นหารากเหง้าและที่มาต้นกำเนิดของชนชาติไทยในประเทศไทยไทยได้รับความสนใจมาตั้งแต่ช่วงพ.ศ. 2470 เป็นต้นมา นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ หลวงวิจิตรวาทการ พระยาอนุมานราชธน (2497), ขุนวิจิตรมาตรา (2506), พระองค์เจ้าจุลจักร

⁴ การเขียนคำว่า ชนชาติ ไท (ย) ในวงเล็บในที่นี้ ก็เพื่อจำแนกการเขียนถึงกลุ่มคนไทยในประเทศไทยออกจากกลุ่มชาติพันธุ์ไท/ไต ซึ่งในที่นี้ ชนชาติไท (ย) หรือคนไทย หมายถึง คนไทยในประเทศไทย ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ไท/ไตหมายถึง กลุ่มคนไท ไตที่ใช้ภาษาในกลุ่มตระกูลไท (Tai Language) ที่อาศัยอยู่ในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังเช่น ไทใหญ่ ในรัฐฉาน ไทลื้อสิบสองพันนา ไทลาว ไทคำ ไทขาวในตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม ไทในรัฐอัสสัมของอินเดีย ฯลฯ

พงศ์ (2505) ฯลฯ ที่เสนอทัศนะว่า ถิ่นฐานเดิมของชาวไทยสยามถือกำเนิดตามแนวเทือกเขาอัลไต แล้วแยกย้ายไปตั้งภูมิลำเนาตามน้ำเหลืองและแม่น้ำแยงซี

งานศึกษาของกลุ่มคนเหล่านี้ หากพิจารณาให้ลึกจะพบความคิดแบบชาตินิยมเป็นเบื้องหลัง ความคิดตามสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยในช่วงเวลานั้น ๆ กลุ่มคนเหล่านี้จึงสำรวจตรวจค้นหารากเหง้า “ความเป็นไทย” และสะท้อนออกมาบนคำถามเรื่อง ต้นกำเนิดของคนไทย คนไทยมาจากไหน มีการรวมชาติกันอย่างไรที่นำมาสู่ความเป็นชาติไทยได้ในปัจจุบัน (ชาญวิทย์ 2540)

สำหรับกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น แม้ว่าข้อมูลรายละเอียดต่างๆ ที่พระองค์ท่านได้ทำการสืบค้นวิจัยมาจากการเขียนของนักวิชาการต่างประเทศ หมอสอนศาสนาที่ตาม แต่การตีความอาณัติกรหรือบทบาทของพระมหากษัตริย์กลับมุ่งไปที่จุดหมายของความรู้สึกชาตินิยมไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาณัติกรน่านเจ้า อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง หรือ งานสืบค้นเรื่องชนชาติไทย เป็นต้น

ส่วนยุคของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเป็นผู้วางรากฐานเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมไทยได้วางหัวใจของประวัติศาสตร์ไทยเอาไว้ที่ “ชาติไทย” พลั้งของความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ก็ขึ้นอยู่กับเชื้อชาติไทย ทฤษฎีเรื่องอาณัติกรน่านเจ้าที่ยิ่งใหญ่ของคนไทยอพยพมาจากเมืองจีน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องคนไทยอพยพลงมาจากแถบเทือกเขาอัลไตหรืออพยพลงมาจากตอนใต้ของประเทศจีนที่เป็นมณฑลยูนนานในปัจจุบันหรือที่มีการเสนอว่าคนไทยอาจอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนในมณฑลกว๋างสีและกว๋างตุ้งต่างเป็นทฤษฎีที่เป็นผลผลิตของยุคสมัยทั้งสิ้น

จึงไม่แปลกที่เราจะเห็นภาพของความเป็นมิตรระหว่างไทใหญ่-ไทน้อยจากละครเรื่อง เจ้าหญิงแสนหวีของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการในปีพ.ศ. 2481 และงาน “พงศาวดารไทใหญ่” นิพนธ์โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในปี พ.ศ. 2505 บอกว่า “ ไซ้จะมีไทยจำเพาะแต่ไทยสยามอันเป็นไทยจำพวกหนึ่ง...ไทใหญ่ก็เป็นมนุษย์ชาติไทย ร่วมชาติกับไทยเราชาวสยามมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์...แม้ไทใหญ่จะเป็นไทยจำพวกหนึ่งสาขาหนึ่งต่างหาก...ก็ยิ่งเป็นชาติไทยด้วยกัน ร่วมสายโลหิตปฐมาบูรมุขชาติเดียวกัน...” (วันดี 2545: 119)

นอกจากนี้ จะพบว่า ในช่วงภายหลังปีพ.ศ. 2500/1957 นักวิชาการไทยจำนวนมากได้ทำการศึกษาคนไท/ไต ชนชาติไท/ไตในด้านต่างๆ อย่างกว้างขวาง เช่น ภาษา นิรุกติศาสตร์ การเปรียบเทียบทางภาษาศาสตร์ในเชิงประวัติศาสตร์เพื่อเปรียบเทียบวัฒนธรรม ภาษาของคนไทยสยามหรือคนไทยในประเทศไทย กับชนชาติไท/ไตในบริเวณเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งบนความเชื่อเรื่องทฤษฎีการอพยพของคนไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดชาตินิยม และกลุ่มที่ใช้ฐานความคิดที่แตกต่างออกไป อย่างเช่น จิตร ภูมิศักดิ์ (2519) ศึกษาประวัติศาสตร์ชนชาติไทยที่ไม่ได้ต้องการสืบเสาะต้นกำเนิดหรือความยิ่งใหญ่ของคนไทย แต่เน้นเรื่องความขัดแย้งทางชนชั้นเป็นสำคัญ (ชาญวิทย์ 2540) ส่วนบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2498) บรรจบ พันธุมธนา (2504, 2522, 2526ก., 2526 ข.) รวมไปถึงกลุ่มที่สนใจว่าคนไทยสยามอพยพเคลื่อนย้ายมาจากที่ใด ดังเช่น ขจร สุขพานิช (2521), ประเสริฐ ณ นคร (2530) คือ นักวิชาการหลายๆ ที่ให้ความสนใจชนชาติไทนอกประเทศไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่องคนไทยสยามอพยพมาจากไหนได้กลายประเด็นได้แย้งจากกลุ่มนักวิชาการบางกลุ่มในเวลาต่อมา ที่เสนอว่า คนไทยสยามไม่ได้อพยพมาจากที่ใด แต่อาศัยอยู่ที่นี้ (ดู ศรีศักดิ์ 2524, 2526 สุจิตต์ 2529, ธิดา 2537) ข้อเสนอนี้ถกเถียงกันที่ว่า คนไทยในสยามนับนานมาไม่ได้มีสายเลือดหรือเชื้อชาติไทยที่บริสุทธิ์ แต่คนไทยในสยามคือ กลุ่มคนหลากหลายชนชาติและวัฒนธรรมมาอาศัยรวมกันมานับนานแล้ว งานที่ออกมาได้เถียงเรื่องทฤษฎีอพยพของคนไทย อย่างเช่น สุขโขทัยไม่ไช้ราชธานี (2526) คนไทยไม่ได้มาจากไหน (2527) เจ๊กปนลาว (2530) ความเป็นไทย (2531) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่สนใจศึกษาชนชาติไทนอกประเทศไทยในช่วงเกือบ 20 ปีที่ผ่านมาเริ่มได้รับข้อมูลใหม่ ๆ โดยเฉพาะจากนักวิชาการจีนที่พบเรื่องราวของชนชาติไทในเอกสารจีน อย่างเช่น งานของศาสตราจารย์เจียงอิงเหลียงในหนังสือ 'ไคจูสื่อ' ⁵ (2526) ที่ตีความว่ากลุ่มไป๋เยว่เป็นบรรพบุรุษของชนชาติไท/ไท/ไทย และต่อมางานของเจีย ยรรจง ในปี 2529 (ค.ศ.1986) ที่เสนอว่า ไทล้านนาและไทลื้อสิบสองปันนาเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมไป๋เยว่โบราณในภาคใต้ของจีน และยอมรับว่าคนไทในยุคนาน คนไทย-ลาว-ฉานในแหลมทองมีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ เชื้อชาติและแหล่งกำเนิด งานเขียนทางวิชาการของนักวิชาการจีนทั้งสองท่านมีอิทธิพลต่อนักวิชาการที่สนใจเรื่องคนไท/ไต ทำให้งานศึกษาของนักวิชาการ โดยเฉพาะนักวิชาการไทยเริ่มเบนประเด็นไปสู่การมองชนชาติไทนอกประเทศไทยในฐานะเครือญาติของคนไทยและ/หรือชนชาติไทย ขณะที่งานในเวลาต่อมาของเงินหลีฟ่าน (2539) ที่ใช้เอกสารข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและโบราณวัตถุของจีนและค้นพบประเด็นโต้แย้งสำคัญที่ว่าชาติไทยและคนไทยในประเทศไทยปัจจุบันไม่ได้มีถิ่นกำเนิดจากภาคเหนือของมณฑลเสฉวนและภาคใต้ของมณฑลส่านซีหรือเทือกเขาอัลไตและไม่ได้อพยพลงมาเพราะทนการกดขี่ของชาวฮั่นแต่อย่างใด รวมทั้งอาณาจักรน่านเจ้าและระบอบต้าหลี่ก็ไม่ได้สถาปนาโดยบรรพบุรุษของชาติไทยแต่อย่างใดด้วยเช่นกัน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ประพฤทธิ์ และประดิษฐ์ (แปล) 2539)

ในช่วงระยะต่อมานี้เราอาจแบ่งงานวิจัยเรื่องชนชาติไท(ย)นอกประเทศไทยของนักวิชาการชาวไทยได้เป็นกลุ่มต่างๆ ได้แก่

1 ในช่วงทศวรรษ 1980 (2524) ภาควิชาประวัติศาสตร์และภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมไปถึงกลุ่มของนักวิชาการที่สนใจด้านภาษาศาสตร์ อย่างเช่น อาจารย์บรรจบ พันธุเมธา ยังคงทำการศึกษาคนไทนอกประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นการศึกษาด้านภาษาและวัฒนธรรม มีงานเขียน อย่างเช่น ปรานี กุลละวณิช (2529,2538), บรรจบ (2529) ต่อมาในปีพ.ศ. 2532 พบว่า มีงานศึกษาเรื่องคนไทนอกประเทศขยายวงออกไปกว้างขวางมากขึ้น ดังเช่น มีงานประชุมของสมาคมประวัติศาสตร์ว่าด้วยเรื่องคนไทนอกประเทศ มีการศึกษารวบรวมความรู้

⁵ หนังสือเรื่อง ไคจูสื่อ แปลมาจาก Jiang Ng Liang 1983 Dai Chu Sue (On the Tai National) Chengdu: Sue Suan Minzhu Su Pan. ต่อมา คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน สำนักนายกรัฐมนตรีได้แปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์เป็นหนังสือในชื่อ ประวัติชนเชื้อชาติไท ตอนที่ 1 และตอนที่ 2 พิมพ์เมื่อปีพ.ศ. 2534

เกี่ยวกับคนไทยนอกประเทศตีพิมพ์เป็นบทความต่างๆ อย่างเช่น งานของทองแถม นาถจำนง (2532), พรพรรณ จันทโรนานนท์(2532), ปราณี กุลละวณิช (2532) หรืองานของเจีย ยรรจง (2532 ก.) เรื่องระบบศักดินาของสิบสองปันนา และในเจีย ยรรจง (2532ข.) เรื่องชนเผ่าจ้วงในจดหมายเหตุจีน เป็นต้น

2. ภายหลังทศวรรษที่ 1990 (2534) ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม สุจิตต์ วงษ์เทศ และปรานี วงษ์เทศ จากมหาวิทยาลัยศิลปากรได้ร่วมมือในโครงการแลกเปลี่ยนกับนักวิชาการสถาบันชนกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Minorities Institute) ในเมืองกวางซี ทำการศึกษาชาวจ้วง (the Zhuang) และชนชาติไทยในแถบจีนตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ นักวิชาการกลุ่มนี้ได้ลงพื้นที่ในประเทศจีนและกลับมาตีพิมพ์บทความและหนังสือเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์จ้วงและชนชาติไทยที่อยู่ในเขตตอนใต้ของจีน โดยเนื้อหาพิจารณาความสัมพันธ์และความคล้ายคลึงกันระหว่างกลุ่มคนไทยนอกประเทศกับคนไทยโดยพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อย่างเช่น กลองโลหะ (bronze drums) และศิลปะบนหิน (rock art) รวมไปถึงการพิจารณาเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานกบ และพิธีกรรมเกี่ยวกับกบ เป็นต้น

3. ประมาณปีค.ศ. 1994/2537 ฉัตรทิพย์ นาถสุภาจากศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เสนอ“โครงการประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ไทนอกประเทศไทย” จุดประสงค์เพื่อค้นหาลักษณะความเป็นชุมชนของคนไทนอกประเทศเพื่อย้ายเตือนคนไทยในประเทศไทยว่าเราเคยมีชุมชนดั้งเดิมที่มีลักษณะคล้ายกับชนชาติไทนอกประเทศเหล่านี้ ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นทางเลือกแก่คนไทย ที่ปัจจุบันกำลังเผชิญหน้ากับอิทธิพลของต่างชาติ ความทันสมัยทุนนิยมและบริโกลนิยม

4. โครงการของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และนักวิชาการจากสถาบันราชภัฏ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำการศึกษา “ชนชาติไท” ในเขตภาคเหนือ มี เรณู วิชาศิลป์, ฉลาดชาย รมิดานนท์ (2541) เป็นหัวเรี่ยวหัวแรง และได้ผลิตงานเขียนบทความจำนวนหนึ่งที่เน้นศึกษาพิธีกรรมและวัฒนธรรมของคนไทจากภาคเหนือไปจนถึงตอนใต้ของจีนและคนไทในอัสสัม

ทั้งสี่กลุ่มนี้หากแบ่งผลงานตามแนวทางการศึกษาได้ดังนี้

1. กลุ่มศึกษาเปรียบเทียบ (Comparativists) ทั้งนักประวัติศาสตร์ โบราณคดี นักมานุษยวิทยา และนักสังคมศาสตร์ รวมไปถึงนักเขียนบางคนที่ศึกษาคนไท/ไตและวัฒนธรรมไท/ไตเพื่อที่จะค้นหาความเหมือนหรือลักษณะที่คล้ายกันระหว่างคนไท/ไตนอกประเทศไทยกับคนไทย ซึ่งบนพื้นฐานแนวคิดนี้จึงนำไปสู่การศึกษา เนื้อหา คุณค่าทางวัฒนธรรม พิธีกรรม ประเพณีต่างๆ เพื่อเปรียบเทียบกับประเพณีวัฒนธรรมของคนไทยที่มีมาก่อน ในกลุ่มนี้ เช่น ศรีศักดิ์ วัลลิโภคมและสุจิตต์ วงษ์เทศ (2534) ไทยน้อย-ไทยใหญ่-ไทยสยามที่บรรยายถึงวัฒนธรรมและการเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมไทย เรณู วิชาศิลป์ (2541) พิธีกรรมและความเชื่อของคนไทใหญ่หรือฮานเพื่อสะท้อนถึงวัฒนธรรมภูมิปัญญาของคนไทใหญ่ที่แม่ฮ่องสอน นอกจากนี้ บทความในหนังสือเรื่อง “ไท”(เรณูและฉลาดชาย 2541) ได้

ทำการศึกษาคนไท/ไตตั้งแต่รัฐอัสสัมในอินเดียมาจนถึงแม่ฮ่องสอนในประเทศไทยในหลากหลายด้าน ทั้งวัฒนธรรม พิธีกรรม โครงสร้างสังคม และภาษา รวมไปถึงงาน อย่างเช่น ชีรภาพ โลหิตกุล (2538) ศิริพร ณ ถลาง (2546) เก็บรวบรวมข้อมูลนิยายปรัมปราและเรื่องเล่าของคนไท/ไตกลุ่มต่างๆ ที่คล้ายกับตำนานและเรื่องเล่าของคนไทย กลุ่มนี้ต้องการพิจารณาเปรียบเทียบความเหมือน ความคล้ายระหว่างคนไทยกับคนไท/ไตนอกประเทศไทยที่มีความเชื่อว่าจะอาจจะเป็นญาติหรือเครือญาติเดียวกัน

2. กลุ่มประวัติศาสตร์ศึกษา (Historicists) คือ กลุ่มที่ค้นหาบรรพบุรุษของคนไทยที่อาจร่วมแนวคิดนี้กับการเชื่อว่าคนไทยมีรากเหง้ามาจากจีนหรือเป็นเครือญาติกันกับคนไท/ไตในจีน กลุ่มนี้รวมไปถึงกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาและนักโบราณคดีที่ใช้หลักฐาน อย่างกลองโลหะ เรื่องเล่าท้องถิ่นเพื่อพิสูจน์ข้ออ้างต่างๆ ดังในกรณีของกลุ่ม ไป่เยว่ หนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในจีนที่เชื่อกันว่าอาจมีความเกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษของคนไทยตั้งแต่หลายพันปีมาก่อน ข้อสมมุติฐานนี้ มาจากงานของอาจารย์เจีย ยรจอง (2529) ที่เสนอว่า คนไท ไป่เยว่และคนจ้วงมีบรรพบุรุษร่วมที่คล้ายกันอาจถือว่าเป็นกลุ่มเครือญาติตระกูลไทที่นับว่าเก่าแก่ที่สุด ต่อมามีการพัฒนาข้อสมมุติฐานนี้ ปราณี่ กุลลวนิชย์ (2529) ศึกษาจากทางภาษาเพื่อเปรียบเทียบภาษาคนจ้วง-คนไท-คนไทย พรพรรณ จันทรโรจนนันท์ (2532) ศึกษาคนจ้วงกับไทย ทองแถม นาถจำนง ศึกษาคนไทในจีน (2532) สุมิตร ปิติพัฒน์ (2543) ศึกษาเปรียบเทียบ พิธีกรรม โครงสร้างสังคมและความเชื่อของคนไทกับคนจ้วง ที่พบว่าทั้งสองกลุ่มมีรากทางวัฒนธรรมที่ร่วมกัน ศรีสักดิ์ วัลลิโกดม และปราณี วงษ์เทศ (2536) ในหนังสือ จ้วง พี่น้องเผ่าไทยเก่าที่สุด นำหลักฐานกลองโลหะและพิธีกรรมในเชิงเปรียบเทียบกับกลองโลหะของคนไทยและคนไทในประเทศไทย ชลธิรา (2543) เองก็ได้แนวคำตอบคล้ายๆ กันที่ว่า บรรพบุรุษของคนไทยกับไป่เยว่ในประเทศจีนตอนใต้เป็นเครือญาติพี่น้องกัน มีลักษณะร่วมกันทางวัฒนธรรมกับคนไทย

3. กลุ่มชุมชนนิยม (Communitarians) คือ กลุ่มที่ศึกษาอุดมการณ์ร่วมของชุมชนไทดั้งเดิมเพื่อรองรับปัญหาการกำลังล่มสลายของชุมชนคนไทยในประเทศไทย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540) และนักวิชาการอีกจำนวนหนึ่งซึ่งศึกษาคนไท/ไตนอกประเทศ เน้นศึกษาโครงสร้าง สังคมชุมชน วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลง พวกเขาเชื่อว่าโครงสร้างชุมชนดั้งเดิมของคนไท/ไตกับคนไทยในประเทศไทยยังคงมีให้คนไทยในประเทศไทยเห็นได้ไต่จากคนไท/ไตนอกประเทศไทยที่ซึ่งพวกเขายังรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่ถูกทำลายไปเพราะอิทธิพลของความทันสมัย ตลาดและรัฐ ดังเช่น งานของสมพงษ์ (2001) ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทใหญ่ในคัมภีร์ใบลาน ข้อมูลต่างๆ ในภาษาไทยใหญ่, งานของยรรยงและรัตนพร (2544) ศึกษาประวัติศาสตร์สิบสองปันนา เป็นต้น

กลุ่มนี้และโครงการนี้มีอุดมคติทางการเมืองที่ต้องการจะวิพากษ์ความล้มเหลวของรัฐชาติ ตลาดและความทันสมัยและทุนนิยมที่เข้ามาทำลายความเป็นชุมชนและเครือข่ายชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขณะที่ก็กลับไปหวนหาชุมชนในอดีตที่ซึ่งอาจจะพบได้ในชุมชนไทที่อื่นๆ นอกประเทศไทย กลุ่มนี้ศึกษาดังแต่กลุ่มคนไท/ไตทางภาคเหนือและออกไปไกลถึงจีนตอนใต้และอินเดียในรัฐอัสสัม อย่างไรก็ตาม โครงการนี้ เราอาจจะเห็นนักวิชาการชาวไทยท้องถิ่นเข้าร่วมโครงการ

เพื่อช่วยกันสร้างชุดความรู้เรื่องคนไทและการหวนหาความเป็นชาติพันธุ์พี่น้องกัน ลักษณะเช่นนี้บทความเกี่ยวกับภาษาไท/ไตได้รับการรื้อฟื้นขึ้นโดยนักวิชาการไทท้องถิ่นในรัฐอัสสัมด้วย มากกว่านั้นคนไทท้องถิ่นในอัสสัมและชุดความคิดเรื่องความสัมพันธ์พี่น้องก็ค่อยๆ แพร่กระจายออกไปเริ่มมีการรื้อฟื้นประเพณีเก่าๆ รวมทั้งภาษาไทของคนไทที่รัฐอัสสัมขึ้นมาใหม่

กลุ่มที่ 4 คือ กลุ่มศึกษามิติท้องถิ่น (*Localists*) คือ ศึกษาวัฒนธรรมและคนไทนอกประเทศที่เชื่อมโยงมิติทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อพิจารณาบริบทในระดับชาติและระดับนานาชาติให้กับงานศึกษา เช่น ยศ (2543) วางการต่อสู้ของคนไทได้คงในบริบทที่ต้องต่อสู้ทางวัฒนธรรมกับรัฐชาติจีนในยุคสมัยต่างๆ อัตลักษณ์ของคนไทได้คงจึงถูกรักษาและประดิษฐ์ขึ้นในเชิงสัญลักษณ์ผ่านพิธีกรรมการแต่งงาน เรื่องเล่า ขณะที่รัฐชาติจีนและพรมแดนความเป็นชาติจีนได้พยายามที่จะสร้างความกลมกลืนและรวมคนไทได้คงเข้าไปเป็นคนจีน หรืองานของวันดี (2545) ศึกษาคนไทใหญ่ที่อาศัยอยู่บริเวณพรมแดนระหว่างไทยกับพม่า เพื่อแสดงให้เห็นถึงกลุ่มคนไทใหญ่มีความเป็นตัวตนทางวัฒนธรรมผ่านการสร้างและประดิษฐ์อัตลักษณ์ความเป็นไทใหญ่ โดยใช้วัฒนธรรม ประเพณี อย่าง การสัก ประวัติศาสตร์ เรื่องเล่า ความหมายและสัญลักษณ์ของเสือ ความมีตัวตนทางวัฒนธรรมของคนไทใหญ่ถูกรักษาเอาไว้ในความสัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อแผ่นดินไทใหญ่และการต่อสู้ทางอุดมการณ์ทางการเมืองกับรัฐบาลทหารพม่า หรืองานของปิ่นแก้ว (2546) เน้นการต่อสู้ของกลุ่มผู้หญิงชาวไทใหญ่ 3 กลุ่มคือ ผู้หญิงธรรมดา ผู้หญิงทำงานองค์กรพัฒนาเอกชน และทหารหญิง ที่นำมาวิเคราะห์ในประเด็นร่วมของความเป็นชายขอบของผู้หญิง กับชาตินิยม ภายใต้บริบทของการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่ออิสรภาพของชาวไทใหญ่

พื้นที่พรมแดน, อำนาจแห่งทุนและรัฐกับการพลัดถิ่น: งานศึกษาความเป็นชาติพันธุ์ไทใหญ่

สำหรับงานศึกษาชิ้นนี้บนกรณีศึกษาชาวไทใหญ่ในเขตชายแดนจังหวัดเชียงใหม่บริเวณอำเภอไชยปราการ ผัง และแม่อาข ใต้วงกรอบเพื่อเสนอแนวคิดในการมองพรมแดน อำนาจแห่งรัฐและทุนกับการพลัดถิ่น และความเป็นชาติพันธุ์ ดังนี้

1. พื้นที่พรมแดน (Border) ในงานศึกษาชิ้นนี้เสนอว่า พรมแดน คือ พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ที่ตัดผ่านกันระหว่างพรมแดนรัฐชาติ (*State boundaries*) วัฒนธรรม (*Cultural boundaries*) และความเป็นชาติพันธุ์ (*Ethnic boundaries*) ในบริเวณพื้นที่พรมแดนทางกายภาพ การใช้กรอบคิดเช่นนี้จะทำให้เข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันที่ซึ่งพรมแดนระหว่างรัฐชาติ วัฒนธรรมและชาติพันธุ์อาจเพิ่ม/สร้างพลวัตหรือจำกัด/ลดทอนซึ่งกันและกันได้ในบริบทเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป เช่น ปฏิบัติการของรัฐชาติชุมชนชาติพันธุ์ได้ใช้ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์เพื่อทำการต่อรอง เอื้ออำนาจหรือสร้างข้อจำกัดระหว่างกัน ดังเช่น ความเป็นชาติพันธุ์ของคนไทใหญ่อาจจะมีพลวัต (Dynamic) มากกว่าพรมแดนของรัฐชาติและกระแสนทุนจะจำกัดเอาไว้ในบริบทและเงื่อนไขอื่นๆ โดยเฉพาะในเวทีสังคมวัฒนธรรม หรือการสร้างพรมแดนทางชาติพันธุ์ระหว่างชาวไทใหญ่ในกลุ่มต่างๆ ภายใต้

ปฏิบัติการของทุนและรัฐชาติ ทำให้ความเป็นชาติพันธุ์ระหว่างคนไทยใหญ่ด้วยกันเองถูกจำแนกแยกแยะและไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยเหตุนี้เอง ภาพความขัดแย้ง การปะทะประสาน การจับเคี้ยวต่อรองและ/หรือผลิตซ้ำขึ้นมาใหม่ผ่านเรื่องเล่า ประสบการณ์ ปฏิบัติการทางชาติพันธุ์ เช่น การใช้ศาสนา พิธีกรรมความเชื่อ ฯลฯ จึงสามารถเกิดขึ้นได้

2. อำนาจแห่งทุนและรัฐชาติสมัยใหม่กับการพลัดถิ่น ในงานศึกษานี้มองว่า การพลัดถิ่นของชาวไทยใหญ่ได้ถูกทำให้กลายเป็นสินค้า (Commoditization of displacement) จากการที่รัฐชาติและทุนในกระแสโลกาภิวัตน์แสวงประโยชน์จากการที่ชาวไทยใหญ่ในประเทศพม่าถูกทำให้พลัดถิ่นโดยน้ำมือของรัฐบาลทหารพม่าที่เกิดขึ้นท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ในพม่า

การถูกทำให้พลัดถิ่นของชาวไทยใหญ่นั้น ในด้านหนึ่งพวกเขาต้องหลบหนีภัยสงครามและการคุกคามความรุนแรงเข้ามายังประเทศไทย แต่ในเมืองไทย “แรงงาน” ของพวกเขา ซึ่งถือเป็นปัจจัยการผลิตอันสำคัญในระบบทุนและการพลัดถิ่นของพวกเขาก็กลายเป็น “สินค้า” สำหรับรัฐไทยและทุนในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมภายใต้ตรรกะของทุนนิยมที่ต้องการแสวงหาผลกำไรสูงสุดจากการลดต้นทุนการผลิต ทุนและรัฐชาติสมัยใหม่ในกระแสโลกาภิวัตน์ที่ตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจการค้าเสรี ทุนในระบบทุนนิยมที่วางอยู่บนการทำกำไรสูงสุดด้วยการลดต้นทุนการผลิต ขณะที่รัฐชาติสมัยใหม่ในกระแสเศรษฐกิจเสรีที่ต้องเน้นการเจริญเติบโตของประเทศไปพร้อมๆกับการปกป้องรักษาอธิปไตยเหนือดินแดน หลักการของรัฐชาติสมัยใหม่ได้เดินไปอย่างสอดคล้องต้องกันกับทุน การพลัดถิ่นของชาวไทยใหญ่ในแง่นี้จึงได้กลายเป็นสินค้าที่ถูกฉกฉวยเอาประโยชน์จากรัฐชาติและทุนในบริบทเงื่อนไขของความต้องการแรงงานมาตอบรับเศรษฐกิจทุนนิยมในยุคโลกาภิวัตน์

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาชิ้นนี้ ยังมองว่าในบริบทการพลัดถิ่นของชาวไทยใหญ่ ณ ปัจจุบัน แม้ว่าชาวไทยใหญ่มิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแง่ทางชาติพันธุ์ โดยเห็นได้จากความเป็นไคโน-ไดโนกที่เป็นผลผลิตจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการหางานทำภายใต้ระบบทุนนิยมบริเวณชายแดน แต่ในสถานะดังกล่าว ก็มีได้หมายความว่าชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นจะหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่พวกเขากลับพยายาม “สร้าง” ความเป็นชาติพันธุ์ ผสานความขัดแย้งและปรับเปลี่ยนท่าทีต่าง ๆ ผ่านเวทีทางวัฒนธรรม ประเพณี และเวทีศาสนา ซึ่งตรงนี้เองที่สะท้อนให้เห็นว่า ภายใต้การตีกรอบจากพรมแดนรัฐชาติ (State boundaries) นั้น “พรมแดนทางวัฒนธรรม” (Cultural Boundaries) กับ “พรมแดนทางชาติพันธุ์” (Ethnic boundaries) อาจขัดแย้งกันหรือไม่ได้ไปในทิศทางเดียวกันเสมอไป

3. ในงานศึกษาชิ้นนี้มองชาวไทยใหญ่ที่เข้ามาเป็นแรงงานอพยพตามพรมแดนว่าเป็น “คนพลัดถิ่น” (Diaspora) ที่มีความหมายโดยทั่วไป หมายถึงผู้คนที่เคลื่อนย้ายออกไปจากบ้านหรือแหล่งกำเนิดของตัวเองด้วยเหตุผลต่างๆ ทั้งในแง่ลบ เช่น ถูกบังคับให้ต้องย้ายถิ่นฐาน หรือในแง่บวก เช่น เพื่อต้องการหางานทำ หาประสบการณ์ ค้นหาความหมายในชีวิต เป็นต้น

สำหรับงานชิ้นนี้ มองชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นที่เข้ามาเป็นแรงงานเหล่านี้ในฐานะของ “ผู้เล่าประสบการณ์” ซึ่งประสบการณ์ของพวกเขาดังนั้นมีนัยความหมายสะท้อนจิตสำนึกร่วม (Collective

Consciousness) ที่ตัดผ่านพื้นที่เริ่มต้นและพื้นที่สิ้นสุดไม่ว่าจะเป็นที่บ้านหรือที่แห่งใหม่ ไม่ว่าในแง่ลบหรือแง่บวก นัยความหมายจากประสบการณ์นี้อาจมีหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่ได้พบเจอ ไม่ว่า ความขมขื่น ความคาดหวังและการมองอนาคตข้างหน้า ประสบการณ์ที่สะท้อนจิตสำนึก ร่วม การจัดวางบ้านเกิดในที่ใหม่ (Place Making) วางตำแหน่งแห่งที่ให้คู่กันเคย การมีภาพการกลับคืนถิ่นในแบบต่างๆ ที่ผู้กรวมผู้คนเอาไว้ด้วยกันต่างถือเป็นปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) ของคนพลัดถิ่นที่แสดงออกถึงการตีความ/ผลิตซ้ำความหมายใหม่และการจัดวางประวัติศาสตร์วัฒนธรรม สังคมและอัตลักษณ์ของตนเชื่อมโยงกับบริบทสถานการณ์ในมุมมองที่กว้างมากขึ้น (Sorensen 1997: 142-164)

4. ความเป็นชาติพันธุ์ไทใหญ่ในความสัมพันธ์กับความเป็นไทย งานศึกษาชิ้นนี้เสนอว่า งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชนชาติไทยกับคนไท/ไตนอกประเทศไทยได้ “สร้างชุดความรู้” ขึ้นมาว่าด้วย “ความเป็นรากเหง้า-เครือญาติชนชาติไท (ย) ที่เริ่มจากการค้นหาต้นกำเนิดคนไทยบ้างว่าอพยพมาจากตอนเหนือของประเทศ, ทางตอนใต้ของจีนหรือทางมณฑลกว๋างสี ต่อมาก็มีการการค้นหาลักษณะร่วมทางภาษาและวัฒนธรรมของคนไต/ไทกับคนไทยในประเทศไทยเพื่อแสดงความเป็นเครือญาติที่ใกล้ชิดกันนี้ได้ถูกปลูกฝังและเรียนรู้ระหว่างกันขึ้นทั้งในกลุ่มคนไทยในประเทศไทยและกลุ่มคนไท/ไตนอกประเทศ

ชุดความรู้ดังกล่าวนี้ ในแง่หนึ่งได้สร้างจินตนาภาพและการหวนหาความเป็นไทยและชุมชนคนไทยดั้งเดิมในอดีตผ่านชุมชนคนไท/ไตนอกประเทศ ไม่ว่า ไทลื้อในสิบสองปันนา ไทเม่าแห่งลุ่มน้ำคง ไทใหญ่ในรัฐฉาน ไทดำ-ไทขาวในเวียดนาม ฯลฯ และด้วยภาพความรู้ที่เสมือนเครือญาติพี่น้องดังกล่าวในอีกด้านหนึ่งได้ถูกนำไปใช้ในทางปฏิบัติด้วย ที่ในด้านหนึ่งเราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ชุดความรู้เหล่านี้ได้สร้าง “ความรู้สึกที่ดี” ระหว่างคนไทยต่อคนไท/ไตในแถบดินแดนอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม “ความเป็นไท” ของชาวไทใหญ่พลัดถิ่นที่ถูกสร้างขึ้นจากชุดความรู้ “ความเป็นรากเหง้า-เครือญาติชนชาติไท (ย) อยู่ในภาวะคลุมเครือไม่ชัดเจน เมื่อถูกใช้ในบริบทสถานการณ์ที่แตกต่างกัน ภาวะคลุมเครือนี้ได้เอื้ออำนวยประโยชน์และขณะเดียวกันก็สร้างข้อจำกัดให้กับชาวไทใหญ่พลัดถิ่นด้วย อย่างเช่น ในบริบทของสถานการณ์แรงงานต่างด้าวในเมืองไทยปัจจุบัน เมื่อชาวไทใหญ่อพยพเข้ามาเป็นแรงงาน ชุดความรู้นี้ได้ช่วยทำให้ชาวไทใหญ่พลัดถิ่นกลายเป็นกลุ่ม “ที่อยู่ระหว่าง” (in-between group) มากกว่าจะถูกเหมารวมเข้าเป็นกลุ่ม “คนอื่น” ที่แตกต่างไปจากคนไทย ดังเช่น ลาว เขมร พม่า อินเดีย บังกลาเทศ หรือแม้แต่กลุ่มชาติพันธุ์บนดอย อย่าง ม้ง ลีซู อาข่า การได้ทำงานของชาวไทใหญ่ในระดับหนึ่ง คือ ภาพที่ญาติพี่น้องทุกคนได้ยากเข้ามาพึ่งพิง ภาพความรู้สึกที่ดีและภาพการได้ช่วยเหลือญาติพี่น้องผู้ที่เชื่อว่ามีรากเหง้าความเป็นชนชาติไทเดียวกัน และในสถานการณ์เช่นนี้เอง เราจะพบว่า ความเป็น “ไทย/ไท-ความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้อง” นี้ได้กลายเป็นยุทธวิธี (Tactic) ให้ชาวไทใหญ่พลัดถิ่นได้ใช้อ้างอิงเพื่อแสดงความเป็นพวกพ้องและนำไปสู่ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจต่อกัน อย่างไรก็ตาม “ความเป็นไท” ของชาวไทใหญ่พลัดถิ่นกลับสร้างข้อจำกัดให้แก่ตัวเองใน

บริบทที่แตกต่างออกไป เช่น การที่รัฐบาลไทยปฏิเสธตั้งค่ายผู้ลี้ภัยให้กับชาวไทใหญ่ ไม่จัดสถานที่
 ควบคุม หากแต่เพียงควบคุมการเคลื่อนไหวด้วยการใช้บัตรและการขออนุญาตต่อเจ้าหน้าที่ตามขั้นตอน
 ด้วยเพราะ “ความเป็นไท” ของชาวไทใหญ่ ดังเช่น ที่ ขจัดภัย บุษยพัฒน์ จำแนกชนกลุ่มน้อยสัญชาติ
 พม่าเอาไว้อย่างชัดเจนว่า ชาวไทใหญ่ไม่ใช่ปัญหาเรื่องชนกลุ่มน้อย เพราะชาวไทใหญ่เข้ากับคนไทยได้
 ดีกว่ากลุ่มอื่นๆ (ขจัดภัย 2540)

ส่วนแรก : พรหมแดนรัฐชาติ วัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์

บทที่ 1

บริบททางประวัติศาสตร์ของชายแดนระหว่างไทย-พม่า (พ.ศ.1818-2490)

บทนี้ต้องการสำรวจการปะทะประสานและการทับซ้อนกันของพรมแดนหลักๆ 3 พรมแดน (Boundaries) คือ พรมแดนรัฐชาติ วัฒนธรรมและความเป็นทางชาติพันธุ์บริเวณรอยต่อระหว่างประเทศไทยกับรัฐฉาน ประเทศพม่าในปัจจุบันว่า มีความเปลี่ยนแปลงผ่านในประวัติศาสตร์และมีพลวัต (Dynamic) ของความเป็นชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในช่วงก่อนการสถาปนาอำนาจของรัฐชาติผ่านการขีดเส้นพรมแดนทางกายภาพและการสร้างพรมแดนรัฐชาติ (Nation-state Boundaries)

จากการสำรวจข้อมูลเอกสาร พบว่าอาณาบริเวณพรมแดนไทยพม่าแถบนี้เคยเป็นแหล่งชุมชนของกลุ่มหลากหลายชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่มายาวนานหลายร้อยปี ไม่ว่า ไทใหญ่ คนพื้นถิ่น คนบนยอดดอย อย่างมูเซอ กะเหรี่ยง ฯลฯ ชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรมเหล่านี้ได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ในต่างระดับ ทั้งในระดับชุมชน รัฐและท้องถิ่นผ่านเครือข่ายระบบการผลิต การค้าและการแลกเปลี่ยน ผลผลิต บางชุมชน เช่น ชุมชนกะเหรี่ยง มอญ ไค มีระบบการปกครองของตนเอง เช่น รัฐไทใหญ่เคยมีระบบการปกครองเป็นของตนเองมายาวนานที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ“เมือง” การปกครองแบบเจ้าฟ้า และการเป็นรัฐขนาดเล็กๆ ที่เคยเรื่องอำนาจมาก่อนหรือบางช่วงเวลาก็สามารถตั้งอาณาจักรไทได้ รัฐเจ้าฟ้าไทใหญ่และชาติพันธุ์อื่นๆ ในปฏิสัมพันธ์กับรัฐ เช่น รัฐล้านนา รวมไปถึงรัฐศักดินาขนาดใหญ่ อย่างพม่าและอยุธยาในบางช่วงบางตอนดำรงอยู่บนสภาพการเมืองการทำสงครามกันระหว่างรัฐ การแย่งชิงพลเมือง ที่ซึ่งกลุ่มคนชุมชนชาวบ้านภายใต้รัฐต่างๆ ได้ดำรงอยู่บนสภาพการทำสงครามกันอยู่ เมือง ๆ การขาดแคลนอาหาร แหล่งทำมาหากิน การอพยพเกิดขึ้นอยู่เสมอ ผู้คนตามเมืองต่างๆ บ้างอพยพเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างอาณาบริเวณดังกล่าวด้วยเหตุผลของการหนีสงคราม การปล้นที่นาคาที่ อยู่ทั้งจากสงครามภายในรัฐเจ้าฟ้าไทใหญ่และการรบระหว่างไทใหญ่กับพม่าและอยุธยา เป็นต้น และในเวลาต่อมาอาณาบริเวณดังกล่าวได้กลายเป็นหัวเมืองที่ถูกเรียกว่า เมืองหน้าด่านหรือหัวเมืองชั้นนอกของ 3 อำนาจรัฐหลักที่รပ်พ่งไปมา คือ พม่า รัฐสยามและล้านนา รวมไปถึงการเข้ามาของอังกฤษเพื่อยึดพม่าเป็นอาณานิคมในช่วงเวลาต่อมา ซึ่งนำไปสู่การตัดสินใจกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับพม่าในสมัยรัชกาลที่ 5 และนำไปสู่การสถาปนาอำนาจของรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้นในบริบทของการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกในที่สุด

ดังนั้น ในช่วงก่อนการขีดเส้นเขตแดนทางกายภาพในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือ ก่อนที่จะมีการสถาปนาอำนาจของรัฐชาติผ่านการสร้างพรมแดนบนพื้นฐานแนวคิดอธิปไตยเหนือดินแดน เราอาจจะมองเห็นภาพของความเป็นชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่ทับซ้อนกันในลักษณะที่เรียกว่าอาณาบริเวณ

(Frontier) ทางวัฒนธรรม การเมืองและเศรษฐกิจ อย่างเช่น ความเป็นชุมชนชาติพันธุ์และวัฒนธรรมไทใหญ่อันหลากหลายที่ขึ้นอยู่กับเมืองต่างๆ บนฐานของระบบการปกครองแบบเจ้าฟ้า หรือภาพของชุมชนบนดอย อย่าง มูเซอ กระเหรี่ยง กับชุมชนพื้นราบไทใหญ่ คนเมือง มีปฏิสัมพันธ์กันผ่านการค้าขาย แลกเปลี่ยนมาช้านาน ตรงนี้เอง ความเป็นชาติพันธุ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีมาช้านาน แล้วกลับมีพลวัตและมีบทบาทในตัวเองอย่างมาก ความเป็น “ไท” จากเมืองต่างๆ ในเขตรัฐฉานกับภาคเหนือตอนบน ไม่ได้มีความแตกต่าง/หรือถูกแบ่งแยกหรือมีเส้นกันพรมแดน (boundaries) ระหว่างกัน ภาษาไตและไทลื้อานา ศาสนาพุทธและวัฒนธรรมที่คล้ายกัน ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน กลับยิ่งทำให้พลวัตทางวัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์ไต/ไทท่ามกลางกลุ่มชนอื่นๆ กลับมีความหลากหลายมากขึ้น

อาณาบริเวณ (Frontier): เมืองฝางในปฏิสัมพันธ์กับชุมชน “เมือง” ไทใหญ่ (พ.ศ.1818-2433)

เมื่อมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ บริเวณชายแดนระหว่างประเทศไทยกับพม่าโดยเฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบนปัจจุบัน เคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น กระเหรี่ยง มอญ ไต ว้า ลีซู มูเซอ ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณนี้ยาวนานหลายร้อยปี บางกลุ่ม อย่างเช่น รัฐชาติพันธุ์ไทใหญ่เคยเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่มาก่อน(Wyatt 1984) ดังเช่น ในสมัย พ.ศ. 1879 เจ้าเสือข่านฟ้าคือกษัตริย์อันยิ่งใหญ่ที่รวบรวมเมืองต่างๆเอาไว้ในการปกครอง มีเมืองมาเป็นศูนย์กลาง (Scott and Hardiman 1900, เจีย 2536) อาณาจักรไทใหญ่มีเมืองและระบบการปกครองเป็นของตัวเองมาช้านานที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของชุมชน “เมือง” มีระบบการปกครองแบบเจ้าฟ้าสืบทอดอำนาจตามทายาทและจัดระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (Condominas , Dhida 1982: 90-96) ที่ขึ้นกับเมืองใหญ่ๆ อย่าง เมืองเชียงตุง เมืองแสนหวี หรือเมืองมว ในช่วงที่เจ้าฟ้าแห่งเมืองนั้นๆ เรืองอำนาจหรือก่อตั้งเป็นอาณาจักรขึ้นมาได้ เป็นต้น ขณะที่บางเมืองก็ถูกรวบรวมเป็นรัฐขนาดใหญ่ อย่างเช่น รัฐล้านนาที่เริ่มต้นขึ้นในสมัยพญามังราย เป็นต้น สำหรับบางเมือง อย่างเมืองฝาง เคยเป็นทั้งเมืองเก่าที่เคยเจริญรุ่งเรือง มีชุมชนที่ติดต่อค้าขายและการตั้งรกรากเป็นของตัวเองก่อนที่จะปรับไปเป็นหัวเมืองชั้นนอกและหัวเมืองชายแดนพระราชอาณาเขตในเวลาต่อมา

ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษาสำรวจข้อมูลทางประวัติศาสตร์โดยวางเมืองฝางเชื่อมโยงกับเมืองอื่นๆ รอบเพื่อพิจารณาถึงภาพของอาณาบริเวณนี้ในอดีต

ในประวัติศาสตร์ตามตำนานหลายเล่มระบุว่า เมืองฝางเป็นเมืองที่สร้างกันมาแต่โบราณกาล แถบลุ่มแม่น้ำกกที่มีชุมชนไต-ไทตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างหนาแน่นและมีการขยายวงสร้างบ้านแปงเมืองอย่างไม่ขาดสาย ซึ่งในปัจจุบันยังไม่สามารถหาข้อยุติได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่เท่าที่ตำนานต่างๆ ปรากฏ ทำให้นักวิชาการบางกลุ่มเชื่อเช่นนั้น

โดยตามตำนานพงสาวดาร โยนกกล่าวว่า เมืองฝางเก่าคือเมืองไชยปราการ ได้รับการก่อสร้างขึ้นที่ริมฝั่งแม่น้ำฝางซึ่งไหลต่อน้ำแม่กกฝั่งใต้ ดันทางที่ขอมจากเมืองอุมงคะเสลาจะเข้ามา โดยพระเจ้า

พรหมราชเป็นผู้ก่อตั้งหลังได้ขับไล่ขอมขอมจากเมืองอุมงกะเสลาออกจากแคว้นโยนกไปเมื่อปีพ.ศ. 1480 (ค.ศ. 937) เมืองไชยปราการหรือเมืองฝางเดิมสำหรับพระเจ้าพรหมราชจึงมีความหมายในทาง การเมืองเพราะถือเป็น“เมืองหน้าด่าน”เตรียมรับศึกขอม ต่อมาปีพ.ศ.1546 เมืองไชยปราการถูกโจมตี โดยเจ้าขุนเสี้ยววิญฟ้าแห่งอาณาจักรไทมาเพื่อแผ่อำนาจเข้ามายังล้านนาไทย พระเจ้าไชยศิริลูกชายพระเจ้าพรหมราช ผู้ปกครองเมืองไชยปราการสมัยนั้นตัดสินใจเสกเมืองแล้วอพยพครัวชาวเมืองไปตั้งที่เมือง กำแพงเพชรแล้วย้ายไปยังอาณาจักรศรีชัยที่ต่อมากลายเป็นปฐมวงศ์เชียงรายหรือพระเจ้าอุทองผู้สร้าง พระนครศรีอยุธยา

ขณะที่ตำนานพงศาวดารสิงหนวัติ ระบุว่า ราชวงศ์ไทเมืองชื่อสิงหนวัติอพยพครอบครัวจาก นครไทเทศ(ไทเมือง)ในมณฑลยูนนานลงมาตั้งโยนกนาคนพันธุ์ ณ แม่น้ำละว้านที (แม่สาย) และแม่โขง ตั้งแต่ต้นพุทธกาล ส่วนตำนานเชียงแสนกล่าวถึงเมืองโยนกนาคนพันธุ์ที่พินาศในปีพ.ศ. 1181(ค.ศ.638) จึงทำให้พระเจ้าลาวะจังกราช ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์ลาวจกลงมาสร้างอาณาจักรเงินยางใกล้กับปากแม่น้ำ กกกสบแม่โขง ไพร่พลชนชาติไทค้ำตั้งริมแม่น้ำกกเพราะอาศัยน้ำทำน้ำฝนจากแม่น้ำกกของจังหวัดเชียงราย และอำเภอฝางจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน จนถึงสมัยพระเจ้าเม็งรายที่เมืองฝางตกเป็นเมืองขึ้นของเมือง หิรัญนครเงินยาง พ่อขุนเม็งรายเข้ามาตั้งที่เมืองฝางในปีพ.ศ. 1816 เพื่อเป็นฐานทัพให้กับชุมชนไพร่พล (สงวน 2501: 50-54, สรัสวดี 2529: 20) จากนั้นพญามังรายรวบรวมเมืองต่าง ๆ บริเวณต้นแม่น้ำกก แม่น้ำอิง และริมแม่น้ำแล้วขยายอำนาจลงสู่แม่น้ำปิงตอนบนก่อตั้งเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางของ อาณาจักรล้านนา ขยายอาณาเขตไปยังเมืองนายซึ่งเป็นหัวเมืองไทใหญ่โดยส่งขุนเครือราชโอรสไป ปกครอง เมืองฝางตกอยู่ภายใต้การดูแลของราชวงศ์เม็งรายเรื่อยมาจนถึงปีพ.ศ. 2174 (สงวน 2501, พระ วิชาศ 2506)

ข้อพิพาทของการเคลื่อนย้ายเส้นทางของผู้คนผ่านการค้าขายอาจมองเห็นได้ตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ที่กล่าวถึงช่วงเวลาที่พักพิงเม็งรายเตรียมจะย้ายเมืองจากเมืองเชียงรายและเมืองฝางไปยังเมือง เชียงใหม่และหริภุญชัยว่า “เมื่อนั้นชาวพ่อค้าเมืองหริภุญชัยไปค้าขายถึงเมืองฝางหลายหมื่นคน เจ้าเม็งราย จึงหาพ่อค้ามาถามดู...ทำให้พญามังรายเลืกตั้งเมืองใหม่ที่เชียงใหม่และหริภุญชัย และ ไม่มีใครจะ กลับไปครองเชียงรายหรือเมืองฝางอีก เพราะเมืองเชียงรายและฝางบริเวณตอนบนนั้นไม่ใช่ชุมทาง การค้า” (สรัสวดี 2529: 26) หากพิจารณาข้อความตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่นี้ดังกล่าวจะพบว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าได้เกิดขึ้นในระดับชุมชนคือชุมชนที่มีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างเมือง ลำพูนไปจนถึงเมืองฝางต่อเนื่องจนถึงเชียงราย

ความเจริญแต่โบราณของเมืองฝางถูกพบหลักฐานโดย คาร์ บ็อค ซึ่งเดินทางผ่านเมืองฝาง ในช่วงปีพ.ศ. 2424-2425 (ค.ศ. 1881-1882) แล้วได้พบซากปรักหักพังของวัด เจดีย์พระพุทธรูปจำนวนมาก “ซากประตูเมืองที่ฝางซึ่งเหลืออยู่แต่ชื่อเท่านั้นเอง เมืองนี้เคยเป็นเมืองหลวงอันใหญ่โตรุ่งเรืองของ ไทยทางภาคเหนือมาก่อน แต่เดี๋ยวนี้เหลืออยู่แต่ซากกำแพงที่หักพัง มีซากวัดและพระเจดีย์อยู่เพียงบาง แห่ง” (เสถียร และอัมพร 2543: 267) หรือที่มีสเตอร์อาเซอร์บันทึกเอาไว้เมื่อปีพ.ศ.2430 (ค.ศ. 1887)

บอกว่า “ฉันได้รับข้อมูลว่าวัดในเมืองฝางจำนวน 320 วัดที่ถูกทำลายไปในเมืองนี้ยังไม่ได้นับรวม พระพุทธรูปที่จมอยู่ใต้พื้นดินจำนวนมาก (Hallett 2000: 350)

แต่หลักฐานที่น่าสนใจที่คาร์ บ็อคพบก็คือพระพุทธรูปสององค์ที่ระบุปีที่สร้างเอาไว้ “พบพระพุทธรูป 2 องค์ มีอักษรจีนจารึกอยู่...และมีจารึกที่ฐานพระพุทธรูปเป็นตัวเขียนแบบ “ฝักคำ” ซึ่งเป็นภาษาเหนือที่ไม่ใช้กันแล้ว...ข้อความที่จารึกเอาไว้มีใจความว่า ในปีปีกยี่หรือใหญ่จุลศักราช 930 บุคคลทั้ง 8 นี้เป็นสามี ภรรยา บุตรและมารดาของกันและกัน ได้ร่วมสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ด้วยมุ่งจะได้ขึ้นสวรรค์ชั้นสูงที่สุด...ส่วนคำแปลจารึกที่ฐานพระพุทธรูปองค์ที่สองที่ข้าพเจ้าได้มาจากเมืองฝางมีใจความว่า เมื่อวันอังคารตรงกับวันเพ็ญเดือน 4 จุลศักราช 902...” (เสถียร และอัมพร 2543: 275-277)

จากข้อความข้างต้น ทำให้เราอย่างน้อยสันนิษฐานได้ว่าเมืองฝางและบริเวณรายรอบเคยเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนในช่วงจุลศักราช 902¹ หรือ ปีพ.ศ. 2084 (ค.ศ.1541) เพราะมีวัดและชุมชนเกิดขึ้นจำนวนมาก

ในเวลาต่อมาช่วงที่ล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. 2101-2317/ ค.ศ.1658-1774) เมืองฝางเมืองสาคร รวมไปถึงเมืองแพร่ น่าน เทิงและเชียงของถูกพม่ารวบเข้าไประกอบกับเมืองเชียงแสนและตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า โดยพม่ายึดเมืองเชียงใหม่อีกเป็นหลักเพื่อตัดกำลังไม่ให้เชียงใหม่ให้การช่วยเหลือเมืองเชียงตุง เชียงรุ้งและแคว้นหัวเมืองไทใหญ่ รวมทั้งเพื่อยกกำลังไปตีอยุธยาได้ง่ายขึ้นด้วย แต่บางช่วงบางตอนเชียงใหม่ก็ต่อสู้เพื่อปลดปล่อยตัวเองไปได้บ้าง ในช่วงเวลานี้ มีปัญหาการรบพุ่งกันอยู่เนืองๆ เพื่อยกทัพมาปราบปรามการลุกฮือเมืองหน้าด่านปลายเขตแดน อย่างเช่น พม่ายกกองทัพปราบหัวเมืองไทใหญ่และมักจะกระแทกถึงลานนาเสมอ (นคร 2545:5) หรือการวางแผนเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาของรัฐบาลสยามก็มักจะต้องยกทัพผ่านลานนาเพื่อเก็บเสบียงกรัง เช่น สมัยพระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาตีหัวเมืองต่างๆ ก่อน ไม่ว่า เมืองเชียงรุ้ง เชียงของ เมืองน่าน เชียงแสน และเมืองฝางก่อนยกทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2096 (ค.ศ.1553) หรือในเวลาต่อมา พ.ศ. 2128 (ค.ศ.1585)ที่ทัพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกทัพขึ้นมากู้อิสรภาพคืนจากพม่า สมเด็จพระนเรศวรได้เดินทัพผ่านบริเวณเมืองหน้าด่านชายแดนดังกล่าว ส่วนทัพของพระเอกาทศรถยกไปทางเมืองฝาง และสามารถตีเอาหัวเมืองต่างๆ คืนเพื่อไล่พม่าออกไปจากหัวเมืองชายแดนที่ถือเป็นพระราชอาณาเขตของสยามเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม สำหรับเมืองฝางได้กลายเป็นเมืองที่มีการรบพุ่งเกือบ 200 ปีในช่วงพม่าปกครอง (สงวน 2501) ขณะที่บริเวณเมืองต่างๆ ในรัฐฉานโดยเฉพาะฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ได้แก่ เมืองต่วน เมืองหาง เมืองทา เมืองจวด เมืองสาคร ไปจนถึงเมืองนาคมีเขตติดต่อไปจนถึงเชียงตุงที่มีเจ้าฟ้าของชาวไทใหญ่ปกครองบางยุคสมัยก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐขนาดใหญ่อย่างพม่าบ้าง กรุงศรี

¹ จุลศักราช ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ระบุว่า เป็นศักราชที่เราใช้กันก่อนใช้ศักราชรัตนโกสินทร์ (ร.ศ.) ซึ่งจุลศักราชเริ่มภายหลังพุทธศักราช ๑๑๘๑ ปีโดยเริ่มนับตั้งแต่พระเถระชาวพม่ารูปหนึ่งชื่อ “บุพโสระหัน” ลี้กออกจากความเป็นพระเพื่อมาชิงราชบัลลังก์ ไทยได้รับมาใช้ตั้งแต่สมัยโบราณก่อนเปลี่ยนมาใช้รัตนโกสินทร์ศักราชในสมัยรัชกาลที่ 5 จุลศักราชนี้มีชื่อย่อ ร.ศ.

ผึ้ง ป่าช้าง เป็นอาณาประโยชน์ของเจ้านายคนนั้นบ้างมีบ้างแลใช้ว่าไพร่ไปตรวจตรารักษาผลประโยชน์เนื่องๆ มา...” (กองจดหมายเหตุ อ้างจากพรรณนิภา 2535: 16)

ความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรอาจสะท้อนให้เห็นได้จากการที่บางครั้งคราวเจ้าจากเชียงใหม่ ออกมาล่าสัตว์ด้วยตัวเอง ดังเช่น ที่คำร์ บือคพบระหว่างการเดินทาง “ตอนเขาที่ราบสูงเล็กๆ พื้นที่ที่เป็นทราย เราพบขบวนเจ้าเชียงใหม่ซึ่งกลับจากล่าสัตว์ที่เมืองฝางใช้ช้างพลายงาม 12 เชือกบรรทุกของที่ได้จากการล่าสัตว์ ในบรรดาของที่เจ้าเชียงใหม่ได้มามีช้างแก่เชือกหนึ่ง ควายตัวหนึ่งและควายอีก 2-3 ตัว การขนสมบัติที่ล่าได้มาคราวนี้มีได้เอามาแต่หนัง กีบ เขา งา ฟันและอุ้งเท้าของช้างเท่านั้น แต่ขนมาจนกระทั่งกระดูกเพื่อเอาไปขายพ่อค้าจีน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นของที่ขึ้นหน้าขึ้นนามากในบรรดาสินค้าของหัวเมืองภาคเหนือ...” (เสถียร และอัมพร 2543: 266)

หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ชุมชนตามหัวเมืองชั้นนอกกับเจ้าเมืองเชียงใหม่ภายใต้รัฐล้านนา จะพบว่า การเข้าเฝ้าถวายเป็นไพร่และการส่งส่วย คือความสัมพันธ์หลักของกลุ่มคนเหล่านี้ โดยชาวบ้านอาจจะต้องเป็นไพร่ที่อยู่รักษาด่านทาง เช่น ไพร่เมืองเชียงแสน เชียงราย เมืองฝาง เมืองงาย เมืองปาย เมืองแม่ฮ่องสอน เมืองแจะ เมืองขวมน ทำหน้าที่รักษาด่านและสืบราชการต่างเมืองด้วย โดยเข้าเฝ้าเข้า 15 วัน เวนออก เดือนครั้ง แต่หากไม่สามารถเข้าเฝ้ารับราชการได้เพราะอยู่ห่างไกลและเดินทางมาเข้าเฝ้าไม่สะดวก ก็สามารถส่งสิ่งของเป็นส่วยได้ เช่น ผลผลิตต่างๆ ที่หาได้ในท้องถิ่น ของป่าและพืชผลเพาะปลูก ดังที่ว่า “...คนป่ามูเซอ ต้องซู้ แลยางขาว ขางแดง ซึ่งอยู่ตามชายแลในพระราชอาณาเขตที่พึงได้เข้ามาใหม่นี้...ขอให้ในความปกครองแต่เพียง...ให้เสียส่วยแก่เมืองที่ตัวตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ในเขตแขวง แต่อย่างเบาๆ เพียงข้าวเปลือกหลังเรือนละ 2 ถึงในชั่ว 1 ปีหรือสิ่งใดตามแต่จะเพาะปลูกแลหาได้ เช่น กล้วย กล้วย กล้วย เป็นต้น...” (กองจดหมายเหตุ อ้างจากพรรณนิภา, 2535: 17)

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองกับชาวบ้านไม่ได้เป็นไปในทิศทางเดียวกันเสมอไป จากข้อมูลในเอกสารได้พบความขัดแย้งระหว่างความสัมพันธ์ของสองกลุ่มนี้ ที่บ้างก็มีการร้องเรียนความเดือดร้อนจากการเกณฑ์แรงงานและการส่งส่วยเช่นกัน เช่น “...ราษฎรเมืองงาย เชียงดาวนั้นเคยมีธรรมเนียมไปตรวจตะเวรรักษาด่านทาง ภายหลังเจ้านายในเมืองนครเชียงใหม่เบียดเบียนเกณฑ์ขอใช้แรง แลเก็บเอาของส่วยต่างๆ คือ เกณฑ์ตัดเสาเรือน มาดเรือ ไม้่น้ำ ไม้ไผ่ ไม้กระดาน เสื่อหาวย หาวยเส้น ชันน้ำมันยาง ตะคัน เหน็ดเลน ผักดี ไม้ก่งเรือ ฟืน พรึก ยา หอมกระเทียม ขี้ผึ้ง ฯลฯ หลายอย่างหลายประการ ต้องเกณฑ์เที่ยวแสวงหา แลต้องแพ่งหาบส่งเจ้าคนนั้นคนนี้นักที่หลายรายทั่วๆ ไปทุกปีเดือนมิได้ขาด ราษฎรหาว่างเวลาที่จะทำงานตน แลไปตรวจตะเวรรักษาด่านทางมิได้ การรักษาเขตแดนบ้านเมืองก็โรยราไป...” (กองจดหมายเหตุ อ้างจากพรรณนิภา, 2535: 34)

ขณะที่ภายในอาณาบริเวณดังกล่าวเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวบ้านแล้ว จะพบชุมชนหลากหลายกลุ่มไม่ว่า ชาวไทใหญ่ ชาวมูเซอชนบทยอดคอย คนพื้นถิ่น คนเมืองที่มีปฏิสัมพันธ์กันผ่านการค้าขาย การแลกเปลี่ยนผลผลิต ทั้งนี้ เป็นเพราะบริเวณดังกล่าวโดยเฉพาะลุ่มแม่น้ำกกมีผืนดินอุดมสมบูรณ์ในบริเวณเขตเมือง ดังเช่น บันทึกรายงานการเมืองไปยังกรุงสยามบอกถึงอาชีพและการ

ท่ามาหาถิ่นของผู้คนแถวนี้โดยรับฟังจากคำชี้แจงของพระยามหามหิทธิวงษา ผู้ว่าราชการเมืองฝาง ว่า “...ราษฎรปลูกฝ้าย พริก ยา 3 อย่างนี้ได้ขายไปต่างเมืองบ้าง ผักต่างๆ ซื่อขายในบ้านในเมือง...” (กองจดหมายเหตุ อ้างจากพรรณนิภา, 2535: 37)

การที่ชาวบ้านสามารถผลิตพืชผลได้เป็นอย่างดี เป็นเพราะความสมบูรณ์ของผืนดินที่เหมาะสมกับการเกษตร ซึ่งข้อมูลที่แสดงให้เห็นมาจากคำบอกเล่าของหัวหน้าบ้านแม่ตุนที่เล่าให้ Hallett ฟังว่า “แม่น้ำฝางจะท่วมสองฝั่งระหว่างบ้านแม่ตุนกับบ้านแม่มาว แต่การท่วมก็เพียงช่วงกลางวันครั้งเท่านั้น และสภาพน้ำท่วมเช่นนี้ก็เกิดขึ้นคล้ายกันกับสองฝั่งเมืองฝางและแม่กกด้วย แต่ว่าข้าวที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ก็มีอย่างน้อยถึง 100 หีบห่อ เขาบอกว่าบ้านเมืองนี้คือเมืองเก่าที่ชื่อของมันได้สูญหายไปนานแล้ว”

สำหรับความสัมพันธ์ทางการค้าขายนั้นกลุ่มคนต่างๆ คือ ชาวไทใหญ่ จีนฮ่อและพม่า ได้ทำการค้าผ่านระบบพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง (การค้าที่ใช้วัวหรือม้าเป็นพาหนะ)ร่วมกันมาเนิ่นนาน ในเวลาต่อมาเริ่มมีคนในบังคับอังกฤษเข้ามาดำเนินธุรกิจการค้าผ่านระบบพ่อค้าวัวต่าง ม้าต่าง และการทำป่าไม้ ในช่วงหลัง (เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2372 /ค.ศ.1829 ที่ดร.ริชาร์ดสันเข้ามาซื้อโค กระบือในเขตลำปาง เชียงใหม่ ลำพูน) นอกจากนั้นก็มีชาวมูเซออยู่ไกลออกไปบนดอยอย่างที่หมอคาเนียล แมคกิลวารี บันทึกเอาไว้เมื่อช่วงปีพ.ศ. 2401(ค.ศ.1858) ว่า “...เมื่อเดินทางไปตามริมน้ำกมุงจะไปเมืองฝางยังลึกเข้าไปทางทิศตะวันตกมากเท่าใด ไม่นานเราก็มาถึงหมู่บ้านของมูเซอที่ทำไร่ฝิ่น จนกระทั่งไปถึงหมู่บ้านสุดท้าย ก็เห็นว่าทั้งหญิงและชาย ผู้ใหญ่และเด็กพากันตกเป็นทาสของฝิ่นทั้งหมู่บ้าน ถึงฤดูฝนก็เป็นบีดเป็นไข้ตามๆ กัน โรคกระเพาะอาหารก็เป็นกันมาก คนพวกนี้อดคัดยารักษาโรคเหลือเกิน ดูเหมือนว่าในบางกรณีฝิ่นก็ใช้บำบัดโรคเหล่านั้นได้อย่างชะงัด...” (แมคกิลวารี 2525: 17)

เช่นเดียวกับที่บันทึกของปีแอร์ โอรีด ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียมในสมัยรัชกาลที่ 5 บอกว่า “ตั้งแต่แม่น้ำโขงเรื่อยไปจนถึงเมืองฝาง มีชนเชื้อชาติหนึ่งอาศัยบนภูเขา เรียกว่า มูเซอเป็นชนชาติที่แตกต่างจากลาว (คนพื้นถิ่นในล้านนา)...พวกมูเซอไม่ลงมาจากเขาลอดดงฤดูฝนโดยบอกว่าไม่อาจอยู่บนพื้นราบข้างล่างได้ แต่คนเหล่านี้จะลงจากภูเขาเป็นกลุ่มๆ เมื่อสิ้นฤดูฝนเพื่อนำหนังกสัตว์พร้อมกับฝิ่นลงมาขาย... ไม่มีผู้ใดทราบว่ามูเซอมาจากไหน คนพวกนี้มีบ้านในรัฐฉานและอีกฝั่งของแม่น้ำโขง แม้ว่าพวกมูเซอจะไม่ได้ขายฝิ่น แต่มูเซอจะนำของกำนัล เช่น น้ำผึ้ง และหนังกสัตว์มาให้พวกเจ้าในเมือง” (พิชญ 2539: 145-146)

ขณะที่ คาร์ บ็อค บันทึกเมื่อปีพ.ศ. 2424 (ค.ศ.1881) ว่า พบกับที่พักของชาวไทใหญ่ก่อนเดินทางไปถึงบริเวณถ้ำดับเตาที่เมืองฝาง ดังที่ว่า “พอดีได้พบที่พักของพวกเงี้ยวราว 25-30 คนทั้งชายหญิงและเด็กที่เพิ่งกลับจากการถวายเป็นเทียนไขและทองใบที่ถ้ำดับเตา เราตั้งที่พักใกล้ๆ กันและแยกกันไปตอนเช้ามีควันรุ่งขึ้น ถ้ำดับเตา (ใกล้เมืองฝาง) เมื่อก่อนเคยเป็นของพวกพม่าหรือของพวกเงี้ยวมาก่อนก็ได้ เพราะรูปนกยูงเป็นเครื่องหมายสำคัญในพิธีการต่างๆ ของคนทั้งสองพวกนี้ มีคนบอกข้าพเจ้าว่า พวกเงี้ยวนับถือถ้ำนี้มาก” (เสถียร และอัมพร 2543: 284-285)

ชาวไทใหญ่ พม่าและจีนฮ่อ ที่ทำมาค้าขายอยู่ในบริเวณนี้ ส่วนหนึ่งคือ ผู้ประกอบอาชีพพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง โดยชาวไทใหญ่และจีนฮ่อทำการค้าระหว่างรัฐในเส้นทางบกเชื่อมระหว่างมะละแหม่ง-ภาคเหนือ-รัฐฉาน และยูนนาน โดยมีกองคาราวานจีนฮ่อจากยูนนานและเงี้ยวจากรัฐฉาน และบ้างก็มีคนไทในภาคเหนือที่จัดขบวนม้าต่างวัวต่างเพื่อทำการค้าขายเช่นกัน ขบวนพ่อค้าวัวต่างม้าต่างมีทั้งกรรมกรรับจ้างแบกหามสินค้า และวัว ม้าหรือล่อจำนวนมากกว่า 100 ตัวเดินทางขายสินค้า พ่อค้าเหล่านี้นำจี๊ฝั้ง ผ้าไหม ขนสัตว์ หมวกฟาง เครื่องใช้ในครัวอย่างกระทะทองแดง ทองเหลือง ชะมดเช็ด มันฮ่อ รวมไปถึงฝิ่นจากยูนนานและรัฐฉานเข้ามาจำหน่ายในล้านนา แล้วนำฝ้ายดิบ เกลือ ปลาแห้งและสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมไปจำหน่ายในยูนนานและในรัฐฉาน (เสถียรและอัมพร 2543 :257-258)

สำหรับเมืองฝางแม้ว่าไม่ใช่เส้นทางหลัก แต่ในเมืองฝางเป็นเส้นทางที่เชื่อมระหว่างเมืองค่อเมืองและระหว่างเมืองกับหมู่บ้านที่มีเกือบทุกหมู่บ้าน ไม่นับรวมในเส้นทางใหญ่ของพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง (สุทธิธ 2525: 24-52) ดังที่ คาร์ล บ็อค ได้พบกับขบวนพ่อค้าเงี้ยวขบวนใหญ่ “ตอนบ่าย 4 โมงเราก็ข้ามแม่น้ำฝาง ซึ่งตอนนั้นก็กว้างราว 20 ฟุตเท่านั้นและได้พบกับขบวนชาวเหยียดของพ่อค้าเงี้ยวขบวนใหญ่ที่กำลังจะตั้งค่ายพักแรม มีกระซู่ใส่ฝ้ายและพริกตั้งเรียงไว้เป็นแถวบนพื้นดิน มีเสียงระฆังดังกรูกรังอยู่ในป่าแสดงว่าพวกสัตว์กำลังเล็มหญ้ากันอยู่ใกล้ๆ...” (เสถียร และอัมพร 2543: 265-266) หรือที่ Hallett เองก็ได้พบกับกลุ่มพ่อค้าเหล่านี้ขณะที่เดินทางสำรวจการสร้างเส้นทางรถไฟเพื่อการขนส่งสินค้าจากพม่ามายังเมืองไทยในปีพ.ศ.2419 (ค.ศ. 1876) เขาเขียนรายละเอียดเล่าถึงการเดินทางไปถึงเวียงฮ่อ ที่ต.แม่สุ่น เมืองฝางว่า “บริเวณนี้มีทุ่งข้าวขนาดกำลังพอดี และมีวัวต่างเกือบ 100 ตัวที่บรรทุกยาสูบและพริกไทยเพื่อไปขายยังเชียงใหม่” (Hallett 2000: 344)

ในบางช่วงบางตอนก็เริ่มมีคนอพยพเข้ามาใหม่ในเขตเมืองฝางโดยเฉพาะในช่วงพ.ศ.2420 (ค.ศ.1877) เพื่อเริ่มก่อตั้งเมือง อย่างที่คาร์ บ็อค บอกเอาไว้ว่า “พลเมืองที่อยู่กัน เมื่อข้าพเจ้าไปถึง (ปีพ.ศ. 2424-2425 หรือ ค.ศ. 1881-1882) เพิ่งจะมาตั้งถิ่นฐานกันอยู่ใหม่ราว 12 เดือนนี้เอง ทั้งชายหญิงและเด็กกำลังตั้งหน้าตั้งตาดูกลางป่ากันอยู่ไม่มีบ้านเรือนเลย มีแต่กระท่อมหรือเพิงชั่วคราว ถนนหนทางก็ยังไม่เห็นเหมือนกัน ถามหาตัวผู้ดูแลท้องที่ก็ลำบากมาก คนที่ได้พบเป็นเพียงพญาแก่ๆ คนหนึ่ง...พวกชาวเมืองแถบนี้ตั้งอกตั้งใจอาจป่ากันมากกว่าทำลายนกและสัตว์ต่างๆ และเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้พบว่า พวกนี้ทำงานหนักกันอย่างเป็นระเบียบจริงจัง ทุกๆครึ่งชั่วโมงจะได้ยินเสียงด้นไม้ใหญ่ล้มโดยพวกชาวเมืองใช้ขวานโค่น เมื่อพื้นดินค่อยโล่งไปที่ละน้อย ทั้งชายและหญิงก็เริ่มถางและเตรียมที่ไว้ปลูกข้าว ฝ้าย ยาสูบ และพริกชนิดต่างๆ พื้นดินที่นี่อุดมสมบูรณ์และใช้ปลูกพืชได้ดี” (เสถียร และอัมพร 2543: 269-270)

ข้อมูลของคาร์ บ็อค น่าจะตรงกับรายละเอียดที่ สงวน โชติรัตน์ กล่าวเอาไว้ว่า ในช่วงพ่อเจ้าอินทวิชยานนท์(ครองราชย์ พ.ศ. 2412-2440) เจ้าผู้ครองนครล้านนาในช่วงนั้นต้องการจะขยายขยายพลเมืองออกไป ก็ไปพบเขตเมืองฝางที่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานทำกิน จึงให้เจ้าราชสัมพันธ์เกณฑ์ครัวเรือนที่ตั้งอยู่ใต้เมืองเชียงใหม่นี้ขึ้นไปตั้งเมืองฝางและมอบให้พระยาสุริโยศ(หลวง)กับพระยาน้อยช่วยกัน

ปกครอง แต่ปรากฏว่า ครวเรือน 500 ครวที่อพยพมาทำนาทำไร่ไม่ค่อยได้ผลและต้องผจญสัตว์ร้าย จึงไม่ค่อยมีคนมาอยู่เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ในปีพ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883)พ่อเจ้าอินทวิชยานนท์ได้ตั้ง “เจ้ามหายักษ์” เป็นเจ้าหลวงเมืองฝางคนต่อมา เจ้ามหายักษ์พร้อมข้าหลวงคนสนิทกับราษฎร 25 ครวเรือน และพระสงฆ์อีกหลายรูปได้ขึ้นไปตั้งเมืองฝาง อีก 8 ปีต่อมาเมืองได้ขยายขึ้นจนมีครัว 3,500 ครัว มีมุเซอร์ ยางแดงจาก 100 ครัวเพิ่มเป็น 800 ครัวโดยผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่มาจาก อำเภอฟัวราย เชียงดาว ลำพูน เชียงราย เชียงแสน เชียงตุง เชียงของ เมืองป๋น เมืองสาตเขตไทใหญ่ในพม่า อินเดีย ซึ่งเมืองฝางได้เริ่มเจริญรุ่งเรืองขึ้นในเวลาต่อมา (สงวน 2501)

รายละเอียดของสงวน กับคาร์ บ็อคสอดคล้องกับที่ Hallett บันทึกว่า เจ้าราชสัมพันธ์ช่วงศักราชได้รับคำสั่งจากเจ้าเชียงใหม่ประกาศแก่ประชาชนเมื่อปีจุลศักราช 1242 (พ.ศ. 2423 หรือ ค.ศ. 1880) เพื่อต้องการครอบครัว โดยเฉพาะจำนวนหมู่บ้านนครจำนวน 1,000 คนเพื่อไปสร้างเมืองฝาง “ขณะนี้เมืองฝางไร้ผู้คนเป็นเมืองร้างและมีผืนดินกว้างขวางเพียงพอต่อการทำมาหากิน และใครที่หวังจะขึ้นไปเมืองฝางก็เป็นไปได้ สำหรับไพร่สามารถเดินทางไปได้โดยจะได้รับความเห็นชอบจากเจ้านาย แต่ยังคงเป็นไพร่ทำงานให้เจ้าเมืองเหนือ ประกาศนี้ยังคงใช้ได้กับเงี้ยวที่มาจากเมือง Peut เมืองสาต ก็คือรัฐฉานพม่า บนฝั่งแม่น้ำกกในการปกครองของเจ้าหลวงพุทธวงศ์ แต่ประกาศนี้จะไม่ถูกใช้กับทาส ข้าวัดและผู้ดูแลฝั่งซ้ายขวาของกษัตริย์ ห้ามคนคุก ผู้ดูแลคุก คนเฝ้าประตูเมือง เงี้ยวโกหล่น หรือเงี้ยวพม่าที่บุกเข้าเมืองมากับเจ้าพญาโกหล่น...” (Hallett 2000: 348)

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ค.ศ. 1876 หรือพ.ศ. 2419 เจ้าพญาชัยซึ่งเป็นเจ้าพนักงานเมืองฝางได้รายงานกับ Hallett ว่า “ไม่มีจำนวนตัวเลขประชากรชัดเจนที่เมืองฝางชัดเจนเพราะไม่ได้นับผู้หญิงและเด็ก แต่ว่ามีชายฉกรรจ์ 630 คนมีบ้านเรือนในเมือง 250 หลังและรวมทั้งเมือง 411 หลัง แต่ละบ้านมี 7-8 คนรวมมากกว่า 3,000 คน ซึ่งพวกเงี้ยวหรือชาวฉานพม่ามาตั้งรกรากและครอบครองหุบเขาด้านบนตั้งแต่ปี ค.ศ. 1870 ส่วนปีก่อนหน้านั้นมีบางกลุ่มของหมู่บ้านชาวฉานพม่าเข้ามาในเขตหุบเขาแม่ฝาง แต่ว่าฉานเชียงใหม่ได้ผลักดันพวกนั้นออกไปจากเมืองฝาง” (Hallett 2000: 349-350)

จากข้อมูลข้างต้นทำให้สามารถประมวลได้ว่า ความสัมพันธ์ของชุมชน ผู้คน และรัฐในอาณาบริเวณพรมแดนระหว่างไทยพม่าในช่วงก่อนการสถาปนาอำนาจรัฐชาติสมัยใหม่ผ่านการขีดเส้นพรมแดนนั้น รูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ผู้คน และรัฐในอาณาบริเวณแถบนี้ต่างเกิดขึ้นในหลายระดับ ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐ ไม่ว่ารัฐศักดินาขนาดใหญ่อย่าง พม่าและอยุธยา ไปจนถึงรัฐขนาดเล็กกว่าอย่างรัฐล้านนาและรัฐไทใหญ่ส่วนใหญ่มีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงศึกสงคราม การรบพุ่งเพื่อแย่งชิงทรัพยากรและพลเมือง ความสำเร็จในการทำศึกสงครามระหว่างรัฐเหล่านี้ ก็คือการรวบรวมหัวเมืองให้ยอมรับในอำนาจโดยแสดงออกผ่านการส่งส่วยและของบรรณาการ ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับรัฐขนาดใหญ่ 3 รัฐ สยาม ล้านนา และพม่า ก็คือ การตกเป็นไพร่และทาส เหลคนที่ต้องถูกใช้แรงงานและการส่งส่วยให้แก่รัฐที่มีอำนาจในขณะนั้น ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนภายในรัฐเอง กลับพบว่าผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนและเมืองรอบข้างมีระบบความสัมพันธ์ที่วางอยู่บน

พื้นฐานของการผลิต การแลกเปลี่ยนผลผลิตและการค้าขาย โดยดำเนินกิจกรรมทางการค้าและการพึ่งพิงระหว่างกันผ่านพ่อค้าชาวไทใหญ่ พม่า และจีนฮ่อ ซึ่งทำการค้าข้ามแดนไปมาระหว่างชุมชนและเมือง

ในแง่นี้ จึงอาจบอกได้ว่า อาณาบริเวณดังกล่าวเป็นอาณาบริเวณที่มีระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของตัวเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมอันหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ทั้งนี้ เป็นไปได้ว่า อาจวางอยู่บนกลุ่มวัฒนธรรมไทใหญ่หรือชาวเงี้ยวเป็นหลัก ด้วยเพราะพื้นที่ดังกล่าวเป็นอาณาบริเวณที่มีชาวไทใหญ่อาศัยอยู่มาก ขณะที่พรมแดนทางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้อยู่ใต้การปกครองไม่ได้ผูกติดอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพหรืออธิปไตยเหนือดินแดนอย่างในปัจจุบันที่ซึ่งยึดเส้นเขตแดนและคนในเขตแดนแต่อย่างใด หากแต่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับรัฐ หรือระหว่างรัฐต่อรัฐ ผ่านการส่งส่วย การเกณฑ์แรงงานเพื่อแสดงการยอมรับในอำนาจของรัฐที่เป็นใหญ่ในขณะนั้น

การก่อเกิดเส้นเขตแดน : ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ผู้คนและชุมชน (พ.ศ. 2434-2490)

ในช่วงหลังที่รัฐล้านนาเริ่มเผชิญหน้ากับอาณานิคมอังกฤษผ่านการมีปฏิสัมพันธ์กับคนในบังคับอังกฤษตามแนวพระราชอาณาเขตนั้น ในช่วงระยะเวลานี้ อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน ชุมชนกับรัฐในเขตหัวเมืองชั้นนอกและหัวเมืองเงี้ยวในเขตลุ่มน้ำสาละวินแถบเมืองทา เมืองจวด เมืองหาง เมืองต่วนไม่ค่อยมีความเปลี่ยนแปลงมากนัก กล่าวคือ ผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนกับเมืองรอบข้างยังคงมีระบบความสัมพันธ์อยู่บนพื้นฐานของการผลิต การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการค้าขาย โดยผ่านพ่อค้าชาวไทใหญ่ พม่า และจีนฮ่อ ซึ่งทำการค้าเดินทางไปมาระหว่างชุมชนและเมือง ขณะที่ระดับกลุ่มคนกับรัฐ อย่างรัฐล้านนา พบว่า เจ้าผู้ครองนครในรัฐล้านนาเริ่มแสวงหารายได้จากการเป็นผู้ให้สัมปทานป่าไม้โดยตรงกับกลุ่มคนต่างๆ ที่มีทั้งชาวพม่า มอญ เงี้ยวหรือคนในบังคับของอังกฤษที่เข้ามาขอสัมปทานทำธุรกิจป่าไม้เสมอ ขณะที่การส่งส่วยภาษีของเมืองฝางไม่ว่า ค่าไม้ ขอนสัก ค่าป่าผึ้ง นั้นราษฎรยังคงต้องส่งส่วยให้แก่รัฐล้านนาดังที่เคยเป็นมาเพื่อแลกเปลี่ยนกับแรงงาน

สำหรับความสัมพันธ์ในระดับรัฐเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้น เมื่อรัฐพม่าตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมอังกฤษ จะพบว่า ในช่วงแรกความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยาม รัฐล้านนากับเจ้าอาณานิคมอังกฤษในพม่าเป็นไปด้วยดีบนสนธิสัญญาการค้ากักตักดาที่ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.2416 (ค.ศ.1873) ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ ลำปางและลำพูน ข้อตกลงบอกว่า “สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะให้เจ้าเชียงใหม่ตั้งค่ายกองตระเวนและให้เจ้าพนักงานกำกับริมฝั่งแม่น้ำสาละวินที่เป็นเขตแดนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นของฝ่ายสยามแล้วให้มีโปlicitตั้งอยู่พอสมควรจะได้ระงับโจรผู้ร้ายและการอื่นๆ เป็นสำคัญ” (นคร 2545: 47) และซึ่งรัฐล้านนาก็ปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐสยามเป็นอย่างดี ดังหนังสือเมื่อ 29 เมษายน พ.ศ. 2417 ตอบกลับรัฐสยามจากเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้านครเชียงใหม่มอบอกว่า “พระพิเรนทรเทพ เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่เชิญสุขอักษรและหนังสือสัญญาขึ้นมายังเชียงใหม่... ป่าไม้ ขอนสักในแขวงเมืองเชียงใหม่ริมแม่น้ำคง ที่เรียกว่าแม่น้ำสาละวินต่อเขตเมืองมรแมน เมืองยางแดงต่อ

เขตแดนเมืองปู้ เมืองปิ่น เมืองสาครมีลูกค้าเดินทางไปมาค้าขายเป็นทางใหญ่อยู่ 8 ทาง ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดบุตรหลาน ท้าวพระยาไปตรวจตราระวังโจรผู้ร้ายอยู่เนืองๆ...จะรับพระราชทานให้ไปลิสอยู่รักษาแต่ที่เป็นทางเดินทางใหญ่จะให้ไปลิสเดินถึงกัน...” (นคร: 47)

แต่ความขัดแย้งและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเหล่านี้เริ่มสั่นคลอนในช่วงปีพ.ศ. 2427(ค.ศ.1884) เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าครองนครล้านนาในเรื่องป่าไม้และทรัพยากร เรื่องโจรผู้ร้ายชุกชุม เกิดความไม่สงบตามหัวเมืองชายแดนล้านนากับพม่า หัวเมืองไทใหญ่ต่างๆ เกิดการรบพุ่งกันเองและยกทัพุกรานปล้นสะดมทรัพย์สินของราษฎรรวมไปถึงการทะเลาะเบาะแว้งกันเองระหว่างเจ้าฟ้าไทใหญ่และการเกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าฟ้าไทใหญ่กับพม่า เช่น การที่เจ้าฟ้าเมืองปิ่นเข้ามาเกณฑ์กำลังคน อาวุธและเสบียงอาหารจากเมืองหาง เมืองสาคร เมืองต่วน เมืองจวดไปช่วยรบที่เมืองหมอกใหม่ติดกับชายแดนแม่ฮ่องสอนจนเกิดความวุ่นวายที่หัวเมืองชายแดนล้านนา การเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมและมีการปล้นฆ่าคนในบังคับอังกฤษรวมไปถึงปัญหาข้อพิพาทเรื่องป่าไม้กับคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งสถานการณ์เหล่านี้ทำให้เจ้าเชียงใหม่ ผู้ปกครองรัฐล้านนาไม่สามารถควบคุมหัวเมืองชายแดนฝั่งตะวันออกของสาละวินได้

ในช่วงเวลานี้เองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ส่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นมาเชียงใหม่เพื่อระงับเหตุความวุ่นวายต่างๆ ไปพร้อมๆ กับการจัดโครงสร้างการปกครองใหม่ โดยประกาศเขตแดนและจัดระบบการปกครองหัวเมืองชายแดนให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังนั้น เขตเมืองหาง เมืองต่วนทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ถึงแม่น้ำสาละวินจึงถูกประกาศรวมให้เป็นพระราชอาณาเขตกรุงเทพ ไม่ให้เจ้าฟ้าไทใหญ่ต่างๆ จากเชียงตุงหรือฝั่งตะวันออกของน้ำสาละวินยกเข้ามารุกรานหรือทำการเบียดเบียนราษฎร

อย่างไรก็ตาม ความวุ่นวายที่หัวเมืองชายแดนล้านนาไม่ได้จบลงอย่างง่ายดาย ปัญหาข้อพิพาทเรื่องป่าไม้กับคนในบังคับอังกฤษและการที่อังกฤษมุ่งหวังรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของคนภายหลังที่อังกฤษได้ขยายอาณาเขตมาจนถึงเมืองปิ่นในเขตรัฐฉานในปี พ.ศ. 2433(ค.ศ.1890) ทำให้อังกฤษได้อำนาจสิทธิการปกครองหัวเมืองในอาณาเขตสยาม คือเมืองต่วน เมืองหาง เมืองทา เมืองจวด และเมืองสาคร ซึ่งเมืองดังกล่าว โดยเฉพาะเมืองสาครเป็นที่ราบมีทุ่งนามาก ข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ถือเป็นศูนย์กลางการค้าขายในหมู่คนเงี้ยวมีความเจริญมาก ขณะที่เมืองอื่นๆ ก็มีป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ไม่น้อยไปกว่ากัน

ในที่สุด ข้อพิพาทต่างๆ ยุติลงด้วยการที่รัฐสยามจำต้องยอมยก 13 หัวเมืองให้แก่อังกฤษไปในปี พ.ศ. 2435 (ค.ศ.1892) จากนั้นรัฐสยามได้เริ่มกำหนดเส้นเขตแดนและทำการสำรวจหัวเมืองชายแดนขึ้น โดยเริ่มสำรวจลุ่มแม่น้ำโคราชประชากรขึ้น ระยะแรกเริ่มปีพ.ศ. 2433 (ค.ศ.1890) ระบุชื่อแก่บ้าน ตำบล บ้าน จำนวนเรือน จำนวนราษฎรชายหญิง วัชฉกรรจ์ แล่น งู อู่ม เท้าไค จำนวนคนชรา คนพิการทั้งชายหญิงเท้าไค อาวุธปืน หอก ดาบ ช้าง ม้า โค กระบือจำนวนเท้าไค ต่อมาภายหลังปีพ.ศ. 2446 (ค.ศ.1903) เริ่มระบุ จำนวนคนผู้ชายผู้หญิงจำนวนเท้าไคและจำนวนคนจำแนกตามเชื้อชาติต่างๆ ปีพ.ศ. 2452 (ค.ศ.

1909) รัฐบาลสยามเริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติสำหรับทำบาญชีคนในพระราชอาณาจักร ซึ่งกำหนดว่า จะต้องทำบาญชีสามะโนครัว ทำบาญชีคนเกิดและคนตาย และทำบาญชีคนเข้าคนออก (กองจดหมายเหตุ อ้างจากพรรณนิภา, 2535: 81)

ในช่วงแรก เมืองฝางได้รับการสำรวจสามะโนครัวเมื่อปีพ.ศ. 2433 (ค.ศ.1890) รวม 1, 248 ครัวเรือน ถือเป็นเมืองใหญ่เมื่อเทียบกับเมืองเชียงดาวและเมืองงายซึ่งเป็นเมืองทั้งสามแห่งชายพระราชอาณาเขตที่จะต้องส่งเสบียงอาหารไปบำรุงรักษาการด่านทางชายแดน “เมืองฝางเป็นเมืองใหญ่มากจนคนนครรัฐที่เป็นประโยชน์แก่ราชการ มีสัตว์เลี้ยงเป็นเสบียงอาหาร” (นคร 2545)

ในช่วงที่มีการรบพุ่งกันมากทั้งระหว่างหัวเมืองไทใหญ่ด้วยกันเองและจากการที่อังกฤษปราบปรามขยายอำนาจมาจนถึงเมืองปิ่น ในรัฐฉานนั้น จะพบว่า มีการอพยพโยกย้ายของผู้คนจากเมืองต่างๆ ของไทใหญ่เข้ามายังรัฐฉานมากขึ้น ราษฎรชาวเงี้ยว เช่นในเมืองหางได้หลบหนีเข้าป่าตั้งภูมิลำเนาประมาณ 2 ส่วน คงเหลืออยู่ 1 ส่วน ดังเช่น วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2432 จดหมายของหลวงสรสิทธิยานุการบันทึกสภาพบ้านเมืองที่อังกฤษแสดงอำนาจของตนที่เมืองด่วนและปฏิกิริยาของคนตามหัวเมืองชายแดนว่า “ฝ่ายกองทัพอังกฤษมีทหารชิปอยและพลพรรคเงี้ยวแยกไปตั้งกองล้อมที่ข้าพระพุทธเจ้าอยู่เป็นกองๆ ขวบล้อมไปเมืองปิ่นกับพวก 4-5 คนชักดาบเข้าหาพระยาฝางกับน้อยคำตันผู้น้อง น้อยแก้วมูลเมืองผู้บุตร ตกใจกลัวละครอบครัวว่าไพร่ไล่ตลอดหนีไปแต่ตัวในเวลากลางคืน... พอใกล้รุ่งเห็นทหารชิปอยอังกฤษวิ่งอยู่ในเวียงเมืองด่วน จับตัวพระยาทัพหสีมาเข้าเมืองด่วนกับอำมาตย์รวม 9 คนมัดมือเท้าห่อผ้าดำหามออกจากเมืองด่วน” (นคร 2545; 147)

เมื่ออังกฤษเข้ามาใช้อำนาจตามหัวเมืองชายแดนมากขึ้น ประชาชน เช่น ชาวบ้านจากเมืองปิ่นได้พากันข้ามแม่น้ำสาละวินเข้ามาอาศัยอยู่ตามหัวเมืองชายแดนล้านนามากขึ้น บ้างก็หลบหนีเข้าป่า ซึ่งอาจพบข้อมูลการหลบหนีเข้าป่าของชาวบ้านเหล่านี้ได้จากคำสั่งของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรรับสั่งให้พระยามหาพิทธิวงษาเจ้าเมืองฝางออกไปเกลี้ยกล่อมพวกเงี้ยวที่กระจัดกระจายมาตั้งเมือง และจัดให้หัวเมืองเงี้ยว คือเมืองด่วน เมืองหาง เมืองจวด เมืองทาเป็นเมืองหน้าด่านที่ถูกรวมเข้ากับเมืองอื่นๆ เพื่อตั้งเป็นเมืองและเวียงไชยปรีชาเพื่อป้องกันพม่าทางฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือ (นคร 2545)

นอกจากนี้ ในช่วงการเกิดความวุ่นวายต่างๆ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยาม ล้านนา กับชาวบ้านไม่ค่อยดีนัก เช่น พบว่าในเขตเมืองฝางได้เกิด “ขบถเงี้ยว” หรือขบถชาวไทใหญ่ที่เป็นคนในบังคับอังกฤษกับรัฐสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง 3 ครั้งคือ ปีพ.ศ. 2437 (ค.ศ.1894) ชาวไทใหญ่ 500 คนที่มีพญาผาบ อดีตกำนันตำบลม่อนปิ่นเป็นหัวหน้ายกเข้าตีเมืองฝางในช่วงเวลาที่เจ้าหลวงไปตรวจราชการเมืองปิ่น ครั้งที่สองคือขบถพญาไชหรือพญาใจเกิดขึ้นปีพ.ศ. 2439 (ค.ศ.1896) ที่รวบรวมกำลังคนได้ 600 คน มีพญาไช กำนันตำบลแม่สาวเป็นหัวหน้า และขบถครั้งที่สามเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2443 (ค.ศ.1900) เรียกว่าขบถสา่งขึ้น หรือสา่งขึ้น เป็นหัวหน้าสะสมกำลังคนอยู่ที่บ้านปูละย ตำบลม่อนปิ่นและตั้งพะเนียดจับช้างที่ดงหลักหมื่น (บริเวณบ่อน้ำมัน) ซึ่งพญาพิทธิวงษาฯ เจ้าหลวงเมืองฝางได้รายงานทางเชียงใหม่ทราบ

รัชกาลที่ 5 ซึ่งได้จัดตั้งกองทหารแบบใหม่ขึ้นได้ส่งทหารขึ้นมาปราบและจับตัวหัวหน้าได้ทั้งหมด (สงวน 2501)

ในช่วงเวลาดังกล่าว หากพิจารณาชาวบ้านในเขตเมืองฝางและรอบนอกโดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนเมืองที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว แต่ก็ไม่ได้มีจำนวนมากนัก นอกนั้นมีชาวมูเซอที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนดอย แต่ชาวบ้านและชุมชนส่วนใหญ่ในแถบนี้ คือ ชาวไทใหญ่ที่ทยอยอพยพเข้ามาเพื่อหาแหล่งทำกินที่ดีกว่าและหลบหนีโจรผู้ร้าย เช่น ในช่วงปีพ.ศ. 2430 (ค.ศ.1887) กลุ่มผู้ก่อตั้งหมู่บ้านแม่สาวเมืองหนองเข้ามาตั้งรกรากในเมืองฝาง โดยกลุ่มคนเหล่านี้อพยพมาจากเมืองหนอง ฮายฮ่า เมืองน้ำผีลู ในเขตรัฐฉาน เพื่อหนีการรบราฆ่าฟัน การถูกโจรปล้นฆ่า “ในช่วงนั้นมีเจ้าถิ่นคือคนพื้นเมืองอยู่ 2-3 หลัง คนเมืองเหล่านี้ขยายพื้นที่ทำกินออกมาจากเมืองฝางและตามมาพักที่ไร่ นา เพื่อเผ่าที่นา เพราะมีสัตว์ป่าชุกชุมมากในช่วงนี้” หรือ “ช่วงนั้นแม่เล่าให้ฟังว่ามีบ้านอยู่แล้วประมาณสิบกว่าหลัง ทำมาหากินก็ยังลำบากเพราะไม่ค่อยได้ข้าว หนูป่ากระต่ายมาแย่งกินกันมาก ตอนแรกต้องถางไร่ใส่ข้าวแบบมูเซอ เพราะว่าข้าวไร่ปลูกง่าย แต่ตอนหลังได้ทำนา บางคนทำนาเกินไม่ไหวก็กลับไปพม่า เพราะที่นี้เป็นป่าทึบ มีเสือ สัตว์ป่ามากินข้าวในไร่ นาเยอะ” (เรณู 2546:79)

“คนบ้านเมืองหนองอยู่ในมณฑลเตเล เส้นทางเดินทางเข้ามาทางฝาง เมื่อก่อนมีทางเดียวเท่านั้น คือ จากเมืองหนองผ่านแก่งตอง เมืองโค่น เมืองหนองบ้านสูง บ้านลานแล้วเข้ามาในเขตไทยผ่านเวียงหาว ห้วยผาย ม่อนปิ่น การมาครั้งแรกเพราะได้ยินข่าวเล่าลือว่าเมืองฝางมีที่ทำกินอุดมสมบูรณ์และส่วนมากได้รู้ข่าวเรื่องราวจากพ่อค้า” คนเผ่าบ้านเมืองหนอง ค.แม่สาว อ.ฝางเล่าถึงยุคของแม่และพ่อของตน (เรณู 2546:76)

ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนระหว่างรัฐสยามในช่วงรัชกาลที่ 5 กับอังกฤษทำให้เกิดการจัดระบบการปกครองใหม่ไปเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลในปีพ.ศ. 2449(ค.ศ.1906) ประกอบกับการที่เส้นทางรถไฟสายเหนือได้รับการก่อสร้างเสร็จสิ้นในปีพ.ศ. 2464 (ค.ศ.1921) ล้วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย เส้นทางรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่ทำให้เศรษฐกิจในล้านนาขยายตัวอย่างรวดเร็วและเข้ามาแทนที่การค้าทางเรือระหว่างล้านนากับกรุงเทพที่เริ่มลดบทบาทลง การค้าระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ ได้หันมาใช้การขนส่งโดยรถไฟ ซึ่งเปิดโอกาสให้พ่อค้าชาวจีนจำนวนมากอพยพเข้ามาประกอบอาชีพในล้านนาสมทบกับพ่อค้าคนจีนรุ่นดั้งเดิมและแทนที่พ่อค้าพม่าและไทใหญ่ที่เคยมีบทบาททางการค้าอยู่เดิม ขณะที่เมืองขึ้นนอกอย่างเมืองฝาง เมืองพานและเชียงแสนได้กลายเป็นที่รองรับชาวนาไร้ที่ดินทำกิน ซึ่งถูกผลักดันออกมาจากเขตเมืองเชียงใหม่จากผลกระทบที่เจ้านายและพ่อค้าชาวจีนเริ่มออกจับจองที่ดินในเขตเมืองเชียงใหม่มากขึ้น ในช่วงนี้จะพบว่ามีชาวนาร้อยละ 27 ที่ไร้ที่ดินทำกินที่ต้องเดินทางไปหาที่ดินทำกินแห่งใหม่ทางตอนเหนือ (สรวิศ 2529: 155)

ข้อมูลข้างต้นสอดคล้องกับข้อมูลบางฉบับที่บันทึกว่า ภายหลังยกเลิกระบบไพร่และทาสแล้วราษฎรชาวล้านนาบางส่วนที่เป็นชาวนาฐานะยากจน มีภาระหนี้สินและประสบปัญหาไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ประกอบกับภาวะฝนแล้ง การเรียกเก็บเงินรัชูปการจากรัฐบาลทำให้ราษฎรบางท้องที่

อพยพออกจากถิ่นฐานตนเองไปจับจองพื้นที่ที่กว้างว่างเปล่าในเขตเมืองอื่น เช่น ในพ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912) ราษฎรเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่านได้อพยพครอบครัวไปทำมาหากินในเขตเชียงรายได้ที่เมืองเชียงแสนและเมืองฝาง“...ไม่มีที่ไ้ร่นาหรือมีบ้างเล็กน้อย ทำได้ไม่พอกิน...” (กองจดหมายเหตุ อ้างจากพรรณนิภา, 2535: 189)

สำหรับพ่อค้าชาวพม่า ไทใหญ่ จีนฮ่อที่เคยมีบทบาทในการค้าขายและตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในล้านนา โดยเฉพาะในเขตเมืองเชียงใหม่ช่วงก่อนที่คนจีนจะเข้ามามีบทบาทควบคุมเศรษฐกิจล้านนานั้นกลับเริ่มลดบทบาททางการค้าลงลง เพราะการแข่งขันทางการค้าระหว่างคนจีนกับคนไทใหญ่และพม่าเกิดขึ้นอย่างมาก ทำให้ชาวไทใหญ่บางคนหันกลับไปทำการค้าในชนบท บางรายกลับไปทำการเกษตรแทนการค้า เช่น “...แต่เดิมการค้าขายในเมืองเชียงรายได้ส่วนใหญ่อยู่มือของพ่อค้าชาวไทใหญ่...บัดนี้ได้เปลี่ยนไปอยู่ในมือของคนจีนมากขึ้น ทำให้พ่อค้าชาวไทใหญ่ดูเหมือนจะไม่สามารถทำอะไรได้ นอกจากทำการค้าเล็กๆ น้อย ๆ เท่านั้น” (กองจดหมายเหตุ อ้างจากพรรณนิภา, 2535: 117)

อย่างไรก็ตาม ข้อความข้างต้นก็มิได้หมายความว่าพ่อค้าชาวไทใหญ่ พม่า จีนฮ่อจะหายไปจากระบบความสัมพันธ์ทางการค้าแต่อย่างใด จะพบว่า ยังคงพบเห็นพ่อค้าวัวต่าง ม้าต่าง ชาวไทใหญ่ จีนฮ่อเดินทางผ่านรัฐฉาน มายังเส้นทางเมืองฝางเพื่อเข้าสู่เชียงใหม่ ดังเช่น จะพบว่ามีพ่อค้าวัวต่างม้าต่าง ชาวไทใหญ่ จีนฮ่อ และคนเมืองเดินทางผ่านบ้านเวียงหาวเพื่อแวะพักแลกเปลี่ยนสินค้า พักผ่อน เล่นการพนันและสูบฝิ่น “พ่อค้าใหญ่ในยุคนี้คือ พ่อค้าวัวต่าง ที่ได้อาศัยเป็นที่พักกองคาราวานและได้เล่นพักผ่อน พ่อค้าที่นำของมาจากพม่าจะนำไปขายที่เชียงใหม่ และพ่อค้าที่นำสินค้าจากเชียงใหม่จะเอาไปขายที่พม่า บางคนเอาสินค้ามาขายให้คนเวียงหาวและคนหมู่บ้านใกล้เคียง” (เรณู 2546: 179)

เมื่อเมืองฝางซึ่งเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีที่นาพื้นที่ราบขนาดใหญ่ดึงดูดน้ำจืดเริ่มเจริญขึ้นตามลำดับ กลุ่มชาวไทใหญ่จากเมืองต่างๆ ได้ทยอยอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำกินในเขตเมืองฝาง ในกลุ่มชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามานี้ บางกลุ่มถือเป็นคนในบังคับอังกฤษ เช่น ไทใหญ่ที่บ้านเวียงหาวอพยพมาจากเมืองต่างๆ เช่น เมืองนายน เมืองปิ่น เมืองเก้งคอง เมืองสาด เมืองหาง เมืองกลางเคอ ทางตอนใต้ คนไทใหญ่เหล่านี้มีพ่อล่าม (ผู้ใหญ่บ้าน) เป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน ซึ่งถือเป็นคนในบังคับของอังกฤษช่วง พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897) “พ่อล่ามย้ายมาสืบกว่าครอบครัว เพราะอังกฤษบอกให้มาตั้งเวียง” (อ้างจากเรณู 2546 171) สำหรับชาวไทใหญ่ที่เวียงหาวนั้นมีลักษณะพิเศษในยุคเริ่มต้น เพราะอยู่ภายใต้อังกฤษที่เข้าเมืองฝางและเจ้าหน้าที่รัฐไทยหลังการเปลี่ยนการปกครองไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว โดยเฉพาะเรื่องฝิ่นและบ่อนการพนันที่อังกฤษเปิดให้คนบ้านนี้ทำได้โดยอิสระ หากเพียงแต่ต้องส่งภาษีฝิ่นและการพนันให้แก่อังกฤษเป็นการตอบแทน ขณะที่ชาวไทใหญ่บ้านอื่นๆ นั้นเป็นการอพยพเข้ามาเมืองฝางเพื่อค้นหาแหล่งทำกินอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งบ้างก็เข้ามาทำไร่ ทำสวน ปลูกถั่วเหลือง งา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เมื่อเหลือผลิตก็จะเอาไปขายยังที่ต่างๆ เช่น ที่เชียงรายได้บ้าง ในตลาดเวียงฝางบ้าง คอยกลางบ้าง ขายนอกหมู่บ้านบ้าง เป็นต้น “ถ้าไปเชียงรายได้ลองแพไปตามน้ำกก เช่น เดินจากบ้านไปถึงท่าดอนแล้วลองแพไปถึงเชียงรายได้ ขากลับก็ขึ้นเรือมาถึงท่าดอนแล้วก็เดินกลับหมู่บ้าน ส่วนวัวควายจะปล่อยทิ้งไว้ตามป่าเขาบน

คอยให้ชาวมูเซอเลียงแล้วขึ้นไปดูเป็นครั้งคราว เพราะหากนำมาเลี้ยงข้างล่าง วัวควายจะเข้าไปกินพืชที่ปลูกไว้ในไร่” (เรณู 2546:80)

สรุป

ความเป็นอาณานิคม (Frontier) ตามแถบชายแดนไทยพม่าด้านเหนือตอนบนนั้น ในอดีตก่อนการสถาปนาอำนาจของราชอาณาจักรสมัยใหม่ผ่านการขีดเส้นพรมแดนและการควบคุมคนภายในดินแดน อาณานิคมแถบนี้เคยเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์มาช้านานหลายร้อยปี ชุมชนชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีรูปแบบของความสัมพันธ์ในหลายระดับ ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐ ไม่ว่ารัฐศักดินาขนาดใหญ่อย่าง พม่าและอยุธยา ไปจนถึงรัฐขนาดเล็กกว่าอย่างรัฐล้านนาและรัฐไทใหญ่ส่วนใหญ่มีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงศึกสงคราม การรบพุ่งเพื่อแย่งชิงทรัพยากรและพลเมือง ความสำเร็จในการทำศึกสงครามระหว่างรัฐเหล่านี้ ก็คือการรวบรวมหัวเมืองให้ยอมรับในอำนาจโดยแสดงออกผ่านการส่งส่วยและของบรรณาการ ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับรัฐขนาดใหญ่ 3 รัฐ สยาม ล้านนา และพม่า ก็คือ การตกเป็นไพร่ ทาส เซลย์ที่ต้องถูกใช้แรงงานหรือการส่งส่วยให้แก่รัฐที่มีอำนาจในขณะนั้น ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนภายในรัฐเองกลับพบว่าผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนและเมืองรอบข้างมีระบบความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการผลิต การแลกเปลี่ยนผลผลิตและการค้าขาย โดยดำเนินกิจกรรมทางการค้าและการพึ่งพิงระหว่างกันผ่านพ่อค้าชาวไทใหญ่ พม่า และจีนฮ่อ ซึ่งทำการค้าเดินทางไปมาระหว่างชุมชนและเมือง

ในแง่นี้ จึงอาจบอกได้ว่า อาณานิคมดังกล่าวเป็นอาณานิคมที่มีระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของตัวเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมอันหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ขณะที่พรมแดนทางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้อยู่ใต้การปกครองไม่ได้ผูกติดอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพหรืออธิปไตยเหนือดินแดนอย่างในปัจจุบัน เส้นแบ่งเขตแดน อธิปไตยเหนือดินแดน (Sovereignty) และความเป็นพลเมือง (Citizenship) จึงไม่ได้มีความหมายต่อผู้คน ชุมชนและชายแดนบริเวณนี้แต่อย่างใด แม้ว่ารัฐสยามได้เริ่มเปลี่ยนระบบการปกครองภายหลังการเผชิญหน้ากับอาณานิคมอย่างอังกฤษ แต่การสถาปนาอำนาจของราชอาณาจักรสมัยใหม่ในช่วงเวลานั้นก็ไม่ได้เข้มข้นมากนัก ขณะที่ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และทางวัฒนธรรมที่มีมาช้านานแล้วกลับมีพลวัตและมีบทบาทในตัวมันเองอย่างมากในแง่ของการสร้างปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้คนผ่านการเดินทางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนและการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจวัฒนธรรมระหว่างกัน ความเป็น “ไท” จากเมืองต่างๆ ในเขตรัฐฉานกับภาคเหนือตอนบนไม่ได้มีความแตกต่างหรือถูกแบ่งแยกหรือมีเส้นกันพรมแดน (boundaries) ระหว่างกัน ภาษาไตและไทล้านนา ศาสนาพุทธ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่มีความคล้ายกันกลับยังทำให้พลวัตทางวัฒนธรรมและความเป็นชาติพันธุ์ไตท่ามกลางกลุ่มชนอื่นๆ มีพลวัตความหลากหลายมากขึ้น

บทที่ 2

บริบททางประวัติศาสตร์ของชายแดนระหว่างไทย-พม่า (พ.ศ.2490-ปัจจุบัน)

สำหรับบทนี้ผู้ศึกษาได้มุ่งประเด็นไปที่ช่วงหลังรัฐชาติไทยสถาปนาอำนาจอความเป็นรัฐชาติผ่านการขีดเส้นพรมแดนและการสร้างชุดความคิดเรื่อง “ชาติ” อธิปไตยเหนือดินแดนของคนในชาติ รวมไปถึงการสร้างวัฒนธรรมหลักที่วางอยู่บนความเป็นไทย ซึ่งได้เปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในดินแดนจากความสัมพันธ์ที่เน้นการจัดการกำลังคนไปสู่หลักการการควบคุมการเคลื่อนไหวของผู้คนภายในดินแดนและอธิปไตยเหนือดินแดนมากขึ้นบนพื้นฐานของความสมานฉันท์และวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมือง

จากการสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนผู้คนและรัฐชาติสมัยใหม่บริเวณชายแดนไทยในช่วงหลังนี้ พบว่า การเกิดขึ้นของแนวคิด “รัฐชาติสมัยใหม่” ที่ด้านหนึ่งเพื่อปรับเปลี่ยนระบบการเมืองการปกครองในตัวเองของรัฐสยาม และอีกด้านเพื่อต้านแรงกดดันของอาณานิคมตะวันตกและในเวลาต่อมาที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาภายใต้สถานการณ์สงครามโลกและสภาวะสงครามเย็น การขีดเส้นเขตแดนและวางหลักการบนพื้นฐานการปกป้องอธิปไตยเหนือดินแดนตลอดจนมองประชาชนในเขตแดนบนฐานของวัฒนธรรมไทยเพียงหนึ่งเดียวได้ลดทอนความเป็นชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่เคยมีพลวัตและความหลากหลายสูงให้น้อยลง พรมแดนของรัฐชาติได้เริ่มเข้าไปกำกับความเป็นชาติพันธุ์และวัฒนธรรมบริเวณชายแดน บางกรณีได้สร้างข้อจำกัด ทำให้ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และทางวัฒนธรรมหดตัวลง ดังจะมองเห็นได้จากความเป็น “ไท” หรือกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่เคยมีรากทางวัฒนธรรม ภาษา และวัฒนธรรมร่วมกัน เริ่มถูกแบ่งโดยพรมแดนหรือเส้นแบ่งการให้ความหมายโดยรัฐชาติ กลายเป็นคนไทในจีน, คนไทในสยาม หรือคนไทในพม่า เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ปัจจุบันที่ซึ่งสินค้า ผู้คนและวัฒนธรรมเริ่มทะลุทะลวงพลังแห่งอำนาจรัฐชาติสมัยใหม่ สถานการณ์ชายป่า ของเถื่อน แรงงานพลัดถิ่นที่ลัดรัฐข้ามรัฐเข้ามาได้นั้นได้สะท้อนให้เห็นว่า การสถาปนาอำนาจของรัฐชาติไม่เคยเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ แต่กลับมีความลักลั่นขัดแย้งและมีช่องโหว่แห่งอำนาจรัฐในการควบคุมการเคลื่อนไหวของผู้คน สินค้าในดินแดนเกิดขึ้นเสมอ การเคลื่อนไหวของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมที่กำลังทะลุทะลวงอำนาจรัฐอยู่ในปัจจุบันเหล่านี้ทำให้เราตระหนักว่า พรมแดนรัฐชาติและการสถาปนาอำนาจของรัฐชาติบนหลักการอธิปไตยเหนือดินแดนเริ่มเกิดภาวะวิกฤต ที่ซึ่ง “ชุมชนในจินตนาการ” ของรัฐชาติที่เคยวางอยู่บนความเป็นหนึ่งเดียวของชาติไทยกับการมุ่งมั่นปกป้องรักษาอธิปไตยเหนือดินแดน การควบคุมการเคลื่อนไหวของผู้คนเหนือดินแดนกำลังถูกท้าทายอยู่ทุกชั่วขณะ

